

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİMDALI

**OSMANLI VE CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNDE KADIN:
KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

YONCA KURT

TEZ YÖNETİCİSİ
YRD. DOÇ. DR. ADEM ÇAYLAK

KARS-2010

T.C.
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yonca KURT'a ait "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleşmesinde Kadın: Karşılaştırmalı Bir Analiz" konulu çalışma, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak oy ile kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesinin Ünvanı, Adı ve Soyadı

İmza

Doç. Dr. Mehmet DİKKAYA

.....

Yrd. Doç. Dr. Adem ÇAYLAK

.....

Yrd. Doç. Dr. Şükrü NİŞANCI

.....

Bu tezin kabulü Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun .../.../2010 tarih ve/..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

UYGUNDUR

.../.../2010

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Selçuk URAL

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME BAĞLAMINDA OSMANLI VE CUMHURİYET MODERNLEŞMESİ.....	5
A- Modernleşme.....	5
B- Osmanlı Modernleşmesi.....	11
C- Cumhuriyet Modernleşmesi.....	16

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADIN.....	20
A- Osmanlı'da Kadın.....	20
1- Toplumsal Hayatta Kadın.....	20
2- İktisadi İlişkilerde Kadın.....	28
3- Hukuki Uygulamalarda Kadın.....	30
4- Siyasi Hayatta Kadın.....	32
B- Osmanlı'da Kadın Hareketleri.....	35
1- Kadın Dergileri.....	36
a- Hanımlara Mahsus Gazete.....	40
(1) Fatma Aliye.....	46
(2) Emine Semiye.....	49
b- Kadınlar Dünyası Dergisi.....	53
2- Dernekler.....	64
a- Yardım Amaçlı Dernekler.....	64

b- Eğitim ve Meslek Amaçlı Dernekler.....	66
c- Kadın Haklarını Savunan Dernekler.....	68
d- Çeşitli Faaliyetlerde Bulunan Dernekler.....	72

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNDE KADIN.....	74
--	----

A- Cumhuriyet Döneminde Kadının Durumu.....	75
---	----

1- Toplumsal Hayatta Kadın.....	76
---------------------------------	----

2- İktisadi İlişkilerde Kadın.....	83
------------------------------------	----

3- Hukuki Uygulamalarda Kadın.....	85
------------------------------------	----

4- Siyasi Hayatta Kadın.....	87
------------------------------	----

B- Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri.....	90
--	----

1- Kadın Dergileri.....	90
-------------------------	----

a- Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu.....	90
--------------------------------------	----

b- Diğer Kadın Dergileri.....	95
-------------------------------	----

2- Dernekler.....	96
-------------------	----

a- Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti.....	98
--	----

b- Türk Kadın Birliği.....	100
----------------------------	-----

3- Öncü Kadınlar.....	104
-----------------------	-----

a- Halide Edip.....	104
---------------------	-----

b- Nezihe Muhiddin.....	108
-------------------------	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI VE CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNDE KADININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ.....	110
--	-----

A- Benzerlikler.....	110
----------------------	-----

B- Farklılıklar.....	113
----------------------	-----

SONUÇ.....	120
------------	-----

KAYNAKÇA.....	124
---------------	-----

ÖZGEÇMİŞ.....	137
---------------	-----

ÖZET

Bu çalışmada, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde kadının konumunda ortaya çıkan değişimler ele alınmaktadır. Bunun için, öncelikle, modernleşme kavramı bağlamında, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi süreci ve bu süreçlerdeki “kadın” irdelenmekte olup, kadın sorununa getirilen çözümlere değinilmektedir. Bu amaç doğrultusunda ilk olarak, Osmanlı’da kadının bireysel ve toplumsal yaşamdaki rolü, aile, eğitim, çalışma yaşamındaki yeri hukuksal ve siyasal hakları açısından incelenmektedir. İkinci olarak, Cumhuriyet’in ilanı ile birlikte sosyal yaşamdan iş yaşamına, seçme-seçilme gibi siyasal haklara kadar kadınlarla ilgili düzenlemeler ve bu düzenlemelerin yansımalarına değinilmektedir. Cumhuriyet reformları, biçimsel de olsa, kadın hakları ve özgürlükleri açısından önemli bir dönemece işaret ederken, bu reformların kadını özgürleştirip özgürleştirmediği sorunsalı irdelenmektedir. Bu noktada, her iki modernleşme sürecindeki “kadın” karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Bu bağlamda, tezin temel argümanı, aralarındaki farklılıklara rağmen, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi stratejilerinde kurucu unsur olarak işlevselleştirilen kadına müdahale edilmiş olup, bu müdahale sonucunda Osmanlı döneminde sanıldığı aksine kadınların kendi “özgür” alanlarında hareket ettiği, Cumhuriyet döneminde ise, Cumhuriyetçi modernleş(tir)menin mantığı çerçevesinde kadınların cinsiyetsizleştirilerek istenen kalıplara uymaları için yönlendirildiklerini göstermektedir.

Anahtar kelimeler:

Modernleşme, Osmanlı Modernleşmesi, Cumhuriyet Modernleşmesi, Kadın, Feminizm, Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip Adıvar, Nezihe Muhiddin

ABSTRACT

In this study, occurring changes in the position of women during the modernization of the Ottoman and the Republic are discussed. Thus, first of all, the concept of modernization in the context of modernization process of Ottoman and republic and "women" in this processes are being discussed and the solutions brought to women's issues are mentioned. For this purpose, first of all, women's involvement in individual and social life, family, education, working life in terms of its place in legal and political rights in Ottoman is examined. Secondly, regulations taking place with the Republic in the social life to work life, political rights, like right to vote and eligibility and the reflections of this regulations are mentioned. Reforms of republic, as an important winding point in the women's rights and liberty Reforms of republic, even in a formal way, the problematic of this reforms really set women free or not is examined. At this point "women" in the both processes of modernizations are comparatively treated. In this regard, the main argument of the thesis, is to show that, despite their differences, both Ottoman and Republic strategies of modernization has intervene women, whom they functionalized as a founding element, as a result of this intervention, contrary to popular belief, in the Ottoman period women acted in their own "free" zones, is in the republican era, in the logic republican modernization women are asexualized and headed to fit the required moldings.

Keywords:

Modernization, Ottoman Modernization, Republican Modernization, Women, Feminism, Fatma Aliye, Emine Semiye, Halide Edip Adivar, Nezihe Muhiddin

ÖNSÖZ

Kadın konusu, sosyal bilimlerde, en çok tartışılan konuların başında gelmiştir. Kadınların, yaşadıkları dönemde kendilerini nasıl ifade ettiği, içinde buldukları koşulları algılama şekli, toplumsal, siyasal, ekonomik alanlardaki konumları hakkında pek çok çalışma yapılmıştır; yapılmaya da devam etmektedir. Kadın konusunda, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerine yönelik, yerli ve yabancı araştırmacılara ait çok sayıda çalışma mevcuttur. Esas itibariyle, Cumhuriyet tarihi ile Osmanlı tarihini birbirinden ayrı düşünmemek gerektiği halde, ne yazık ki böyle bir ayırım sürekli yapılagelmiştir. Bu çalışmada ise, Osmanlı ve Cumhuriyet kadınının doğru anlaşılmasını sağlamak için, bilinen bir süreç farklı bakış açısıyla ele alınarak daha farklı bir boyutta değerlendirilmiştir. Kadın, “modernleşme” olgusundan hareketle incelenmeye çalışılmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde, kadının konumunun araştırıldığı çalışmada, her iki dönemde kadınlar tarafından çıkarılan ve kadınların yazılarıyla düşüncelerini, algılayışlarını ve çözüm önerilerini paylaştıkları gazete ve dergilerin üçünden faydalanılmıştır. Günümüzden yüzyıl öncesinin, kadınların bakışından verilmesi için alıntılar uzun tutulmuş, toplumsal olayların değerlendirilmesinde kadınların kendi ifadelerini aktarmanın daha doğru olacağı düşünülmüştür. Bu çalışmada, her iki modernleşme sürecinde kadının toplumsal, siyasal, ekonomik ve kültürel değişimi gösterilmeye çalışılmıştır.

Tez konusunun seçiminde, hazırlanmasında ve tamamlanmasında beni aydınlatan tez danışmanım Yrd. Doç. Dr. Adem Çaylak'a; “kadın” konusundaki seçimim ne kadar doğru olduğunu anlamama ve bu konuda şevkle çalışmamı sağlayan ve benimle birebir görüşerek, yol gösteren Doç. Dr. Serpil Çakır ve Prof. Dr. Ayşe Durakbaşı'ya teşekkürü bir borç bilirim. Kaynak tarama ve temini konusunda yardımlarını eksik etmeyen Kafkas Üniversitesi Merkez Kütüphanesi çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim. Yüksek lisansa başladığım ilk günden son güne kadar maddi-manevi desteğini benden esirgemeyen sevgili eşime ve değerli aileme de sonsuz teşekkürler. Eksiklikleri olmakla beraber, bu çalışmanın yol gösterici, yararlı bir çalışma olduğunu olacağını umarım. Çalışmadaki bütün kusur ve eksiklikler, tarafıma aittir. Çalışmamda benden desteğini ve yardımlarını esirgemeyen herkese minnetlerimi sunuyorum. Saygılarımla.

Yonca KURT

Kars - 2010

KISALTMALAR

a. g. e.	: Adı geçen eser
a. g. m.	: Adı geçen makale
a. g. y.	: Adı geçen yayın
AKDTYK	: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
Akt.	: Aktaran
ATAM	: Atatürk Araştırma Merkezi
AÜEF	: Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
AÜEBF	: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi
AÜHF	: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi
AÜSBF	: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi
BAAKB	: Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı
Bkz. / bkz.	: Bakınız
Bs.	: Basım / Baskı
B.Ü.	: Boğaziçi Üniversitesi
C.	: Cilt
CDTA	: Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi
Çev.	: Çeviren / Çevirenler
Der.	: Derleyen / Derleyenler
Ed.	: Editör / Editörler
FEF	: Fen Edebiyat Fakültesi
HAK	: Hukuk-ı Aile Kararnamesi
HMG	: Hanımlara Mahsus Gazete
Haz.	: Hazırlayan / Hazırlayanlar
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
İ.Ü.E.F.	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
KEKBMV	: Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı
KHF	: Kadınlar Halk Fırkası
m.	: Madde
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
MK	: Medeni Kanun

MTSD	: Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
S.Ü.	: Selçuk Üniversitesi
TCTA	: Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi
TETT	: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı
TİTE	: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü
TİŞ	: Türkiye İş Bankası
TKB	: Türk Kadınlar Birliği
TODAİE	: Türkiye ve Ortadoğu Anne İdaresi Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ün.	: Üniversitesi
vd.	: ve diğerleri
Yay.	: Yayınları / Yayınevi / Yayıncılık
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
YTY	: Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

Genellikle, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleş(tir)mesini irdeleyen çalışmalarda modernleşme süreci içindeki toplumsal, siyasal, hukuksal ve kültürel değişimler ve dönüşümler ele alınırken, “kadın”ın yerine dair saptamalar ve kadının konumlandırılması noktasında, yorumların belli kalıplara sıkışıp kaldığı görülmektedir. Bu nedenle, bu türden çalışmaların bir adım ötesine geçilerek, Osmanlı modernleşmesinde ve Cumhuriyet modernleşmesinde kadın konusunun, yeni bir bakış açısıyla değerlendirilmesi zorunluluğu duyulmuştur.

Mevcut modernleşme kurguları içinde, Osmanlı’da kadının “varolmadığı”, Cumhuriyet modernleşmesinde yapılan müdahalelerle “var edildiği” savlarına sahip, kalıplaşmış çalışmalarda gözardı edilen noktaları ele alarak, Osmanlı modernleşmesinde kadının etkinliğinin bulunup bulunmadığının araştırılması ve Cumhuriyet döneminde kadına atfedilen rolün sorgulanması tezin ana temasını oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın konusu, Osmanlı’nın modernleşmeye adım attığı XIX. yüzyılın başından Cumhuriyet’in erken döneminin sonuna (1938) kadar olan zaman diliminde, kadınların verdiği mücadele sürecine bir bakış ve kadının geldiği konuma nasıl ulaştığıdır. Tezde daha örnek olaylardan yola çıkarak, “Cumhuriyet’le birlikte kadın, Osmanlı’daki durumundan bir kopuşla beraber yeni bir başlangıç mı yapmış, yoksa onun bir devamı olarak mı varlık göstermiştir” sorusunun cevabı, karşılaştırmalı bir biçimde aranmıştır.

Çalışmada kullanılacak verileri sağlamak için, öncelikle detaylı bir şekilde literatür taraması yapılmıştır. İlk olarak, daha önce bu konuda yapılan tüm çalışmalar incelenmiş ve çalışmaların ortak ve farklı yönleri belirlenerek değerlendirilmiştir. Bunun ardından, kaynak taraması kısmına geçilmiş ve kadının toplumsal rolü, bu rollerin değişimleri, tarihsel süreçte kadının hareketleri, dönemin olay ve olgularının kadını ve rollerini ne şekilde etkilediğini anlatan yayınlar incelenmiştir. Çalışmada, bağımsız değişken olarak modernleşme ve bağımlı değişken olarak da kadın hareketi temele alınmış ve bu perspektifte araştırma yapılandırılmaya devam edilmiştir.

Osmanlı kadınının ve Cumhuriyet kadınının tam olarak anlaşılması için, öncelikle, kadının kendi bakış açısının verilmesi yoluna gidilmiştir. Bunun için, araştırmanın çerçevesinin belirlendiği tarih aralığı içinde, kadınlar tarafından çıkarılan ve kadınların kendi düşüncelerini içeren yazılarının yer aldığı dergilere ve kadınların kurduğu dernek faaliyetlerine başvurulmuştur. Çalışmada yer verilecek olan dergilerin taranmasında, kadınların içinde buldukları durumu nasıl algıladıkları ve bu durum karşısında bir tepki verip vermediklerini tespit etmeye çalışılmıştır. Çalışmanın kapsamı, kadının bakış açısından yapılan değerlendirmeleri kapsadığı için, erkekler tarafından yazılanlara değinilmemiştir. Ele alınan dergilerde yer alan kadın yazarların ağırlıklı olarak İstanbul'daki kadının konumunu dile getirmiş olduğu anlaşılmalı olmakla birlikte, Osmanlı topraklarının dört bir tarafından gönderilmiş okuyucu mektupları sayesinde Osmanlı kadınının konumu hakkında genelleme yapmak söz konusu olabilmektedir. Buna ek olarak, kadınların kitlesel olarak hareket ettikleri dernekler araştırıldığında da, yine Osmanlı'nın çeşitli şehirlerinde örgütlenmelerin bulunduğu, dernek faaliyetlerinde de Osmanlı'nın çeşitli milletlerinden kadınların yer aldığı görülmüştür.

Tez, dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, "modernleşme" kavramı tarihsel ve kavramsal arka planı ile ele alınarak, modernleşme kuramına ve bu kurama yönelik eleştirilere yer verilmiştir. Ortaya konulan modernleşme kuramı çerçevesinde, Osmanlı'daki ve Cumhuriyet'teki modernleşme projelerinin ne şekilde uygulamaya koyulduğu, bu projeler arasında, süreklilik ve kopuş bulunup bulunmadığı belirlenmeye çalışılmıştır.

İkinci Bölümde, Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte sistematikleştirilen modernleşme sürecinde toplumsal, ekonomik, hukuksal ve siyasal alanlarda kadın kimliğinin belirginliği sorgulanmakta; modernleşme sürecine kadının entegre edilmesinde kullanılan yöntemler ele alınarak, bu sürece kadının uyum sağlayıp sağlamadığı tartışılmaktadır. Bu bölümün ilk kısmında, Osmanlı kadınının gündelik hayatı incelenerek, kadın hareketlerinin filizlenmeye başladığı Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadar olan dönemin sosyal yapısında kadının nasıl yaşadığı, aile içinde evlat olarak, eş olarak, anne olarak konumu ele alınmaktadır. Bu toplum yapısı içinde kadının yerinin, sadece Osmanlı'ya özgü olmadığı, bunun diğer geleneksel toplumlarda da aynı şekilde bulunduğu ifade edilirken, yine bu dönemde, kadının iktisadi faaliyetlere katılımının bulunup bulunmadığı sorgulanarak, kadının ekonomik yapı içinde hangi sektörlerinde yer aldığı ve sağladığı katkı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanında, sahip olduğu hukuksal hakları konusunda bilgi verilerek, kadınların mirastan mahrum edildikleri ve mülkiyet haklarını

kullanamadıkları konusundaki görüşlerin doğruyu yansıtıp yansıtmadığı ele alınmaktadır.

Bu bölümün, ikinci kısmında ise, kadınların toplumda birey olarak var olma çabası, hakları konusunda basın yayın yoluyla verdikleri mücadele ve kurdukları dernekler yoluyla toplumdaki etkinliklerinin arttığı gösterilmeye çalışılmaktadır. Bu noktada, Osmanlı kadınının, ona biçilen “anne ve eş” görevlerinin dışına çıktığı, eğitiminde ilerlemenin sağlanmaya başladığı, hakları için mücadele verdiği dönemde önemli yer tutan basın alanında, yayınlanan dergilerle, toplumun her kesiminden hemcinslerini, eğitimden ekonomiye, çocuk yetiştirmekten sağlığa çeşitli konuda bilgilendirmeyi amaçladıkları gösterilerek, ne kadar özgür hareket edebildiği vurgulanmaya çalışılmaktadır. Farklı amaçlarla kurdukları çeşitli dernekler aracılığıyla, sosyal sorumluluklara katılım gösterdikleri ve kitlesel olarak hareket edilmesi konusunda bütünleşmeyi sağladıklarına değinilmektedir. Bu dönemin öncü kadınları arasında yer alan Fatma Aliye ve Emine Semiye hakkında da bilgi verilmektedir. Osmanlı kadını konusundaki kökleşmiş yorumlar sorgulanarak, o dönemdeki kadınların basın-yayın ve örgütlenme konularındaki etkinliklerinin, Mili Mücadele dönemindeki ve Cumhuriyet’in ilk yıllarındaki duruşlarına zemin oluşturduğu gösterilmeye çalışılmaktadır.

Üçüncü bölümde, Cumhuriyet modernleşmesindeki kadının, Osmanlı modernleşmesinden kopuş ve süreklilikleri ele alınmaktadır. Cumhuriyet’in modernleşme kurgusunda, kadının konumlandırılmasına ilişkin parametreler sorgulanarak, Cumhuriyet döneminde yaratılmak istenen kadın kimliğinin hangi hedefler çerçevesinde araştırdığı ve bu kimliğin hangi yollarla kurulmaya çalışıldığı irdelenmektedir. Kadını toplumsal alanda daha görünür kılmak için cinsiyetsizleştirildiği yönündeki yorumlara değinilerek, kadının, Cumhuriyet’le birlikte sahip olduğu haklardan dolayı, Osmanlı’daki konumuna göre üstün olduğu savları ve kadını daha özgür olarak niteleyen görüşler karşısında getirilen eleştirilere yer verilmektedir. Kadınların eğitim seviyelerindeki, işgücüne katılım oranlarındaki değişimler ele alınarak, kadının, ekonomik yapıda Osmanlı döneminden farklı bir konumda bulunup bulunmadığı analiz edilerek, Cumhuriyet dönemindeki kadınların cinsiyete dayalı geleneksel iş bölümüne uygun olan meslekleri icra edip etmediği araştırılmaktadır. Yapılan hukuki düzenlemelerin, kadının konumuna etki edip etmediği değerlendirilmeye çalışılmaktadır. Bundan başka, kadınların siyasal alanda yer alma mücadelesi ve bu mücadelede karşılaştıkları engeller tespit edilmeye çalışılarak, hak arama süreci hakkında bilgiler verilmektedir. Bu dönemin öncü kadınları arasında bulunan Halide Edip Adıvar ve Nezihe Muhiddin’e yer verilmektedir.

Dördüncü bölümde, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi süreçlerinde kadının nasıl konumlandırıldığı karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Her iki modernleşme sürecinde, kadına yüklenen işlevin ortaya koyulmasına ve her iki sürecin ne şekilde süreklilik ve kopuş arz ettiği gösterilmeye çalışılmaktadır. İç içe geçmiş kültürel yapıya işaret edilerek, “kadın” konusuna karşı olan tutum ve yaklaşım biçimleri irdelenmektedir. Modernleşme projeleri bağlamında kadının değerlendirilmesi yapılarak, Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesi süreçleri arasındaki benzerlikler ve farklılıklar açığa çıkartılmaya, her iki modernleşme süreci arasında bağlantı kurulmaya çalışılmaktadır. Diğer bir deyişle, her iki modernleşme sürecinde de, ayrışmalar olduğu gibi etkileşimlerin de olduğunun gösterilmesi amaçlanmaktadır.

Sonuç bölümünde ise, Türkiye modernleşme tarihi içerisinde “kurucu unsur” olarak değer atfedilen kadının tasarlanışında, kadına yönelik yaklaşımlarına referansla Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinin karşılaştırılmasından yola çıkılarak, Osmanlı modernleşme sürecinde kadının “zaten” varolduğu ve bunun Cumhuriyet döneminde de “etkili” olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MODERNLEŞME BAĞLAMINDA OSMANLI VE CUMHURİYET MODERNLEŞMESİ

Tezin temelini teşkil eden Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde kadının değişimini tam olarak anlayabilmek ve ortaya koyabilmek için, bu noktada öncelikle modernleşme kavramı açıklanarak, Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet modernleşmesine değinilmekte yarar görülmektedir.

A- Modernleşme

Modern kelimesi, genellikle "klasik" veya "geleneksel" olanın yerine "yeni", "taze", "farklı" bir bakışı ortaya koymak, "tarımsal üretimden, sanayileşen üretim yapısına geçiş" ifade etmek için kullanılmakta olup, Aydınlanma Çağı'nın getirdiği bakış açısıyla birlikte, başta din ve felsefe ile başlayıp, ekonomiden siyasete kadar her alanı içine alan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelenek-göreneklerin değişmesi, aile yapısı ve akrabalık ilişkilerindeki değişmeler yoluyla yaşanan gelişmeler sonucu, ortaya çıkan "modern birey" ve "modern aile" dolayısıyla beraberinde "modern toplumu" da doğurmuştur. Demek ki, "modern" kavramı, genel olarak, değişim ve gelişim kavramlarını içermektedir.¹

Esasen, modern kavramının, kökeni incelendiğinde, eski olanı yeni olandan ayırmak için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Modern kelimesinin, Latince "modernus" kelimesinden geldiği ve Hıristiyanlığın kabul edilmesiyle, geçmişteki Roma ve Pagan yapısından farkı ortaya koymak için ilk kez 5. yüzyılda kullanıldığı görülmektedir.² Modern kelimesi, değişime uğrayarak bundan böyle, Avrupa'da 1300'lerde meydana gelen düşünüş ve kurumların, öncekilerden ayrı biçimlenmiş olmalarına vurgu yapmaktadır. Batı'da, geleneksel kurumların modern kurumlara dönüşümü, çeşitli aşamalardan geçilerek gerçekleşmiştir. En önemli aşamayı, 14. yüzyılda başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle ortaya çıkan düşüncelerin etkilerini taşıyan Aydınlanma Felsefesi oluşturmuştur. "Modern dönem" öncesinde Tanrı-merkezli bir

¹ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gündoğan Yay., 1993, s.22

² Jürgen Habermas, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", **Postmodernizm**, Haz. Necmi Zeka, İstanbul, Kıyı Yay., 2.Bs. 1994, s.31

anlayış kabul görmüş ve dolayısıyla hakim olan kurum kilise olmuştur. Aydınlanma düşüncesi ile birlikte, "akıl" mutlak bilginin kaynağı olarak görülmeye başlanmış ve insan-merkezli bir evren anlayışı benimsenmiştir. Buna göre, aklın düzeni, *a priori* olarak iyi kabul edilen tüm unsurları içermekte olduğundan, yapılacak reformlarda akıl esas alınarak hareket edilmesi gerekmektedir.³ İnsanın yaşamını sürdürdüğü düzen, ancak aklın yol göstericiliğinde olursa doğru olarak işlemektedir. Diğer bir deyişle, Aydınlanma felsefesinde akıl dışındaki tüm otoriteler reddedilmiş, aklın rehberliği esas kabul edilmiştir.⁴ Aklın rehberliğine bağlı olarak da, bilimsel temele dayalı bir sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem, akıl ve bilim yoluyla "ilerleme" düşüncesini doğurmuştur. İlerleme düşüncesi, insanların kendi akıyla ve yapılan bilimsel deneylere dayalı olarak kurdukları düzenin, sürekli yapılacak yeni keşiflerle ve buluşlarla anlamlandırmasının da, yine kendilerinin elinde olduğu düşüncesidir.⁵ Bu "yeni" bakış açısı, toplumsal, ekonomik ve siyasal pek çok alanda değişimi de beraberinde getirmiştir.

Avrupa'da 17. yüzyılda tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişle birlikte feodal sistemin ortadan kalkarak merkezi yönetim sisteminin yaşanmaya başladığı, ekonominin kapitalist bir yapıya dönüştüğü, sanayileşmeye paralel kentlerin öne çıktığı ve kentleşmenin yaşandığı, geleneksel toplum yapısı olan cemaatlerin yerini cemiyetlerin aldığı, Tanrı-merkezli evren anlayışından insan-merkezli bir evren anlayışına geçilerek yönetimde laik bir iktidar anlayışının benimsenmesiyle meydana gelen değişimler ve dönüşümler sonucu ortaya çıkan yaşam biçimi "modernlik" ya da "modernite" olarak adlandırılmakta olup,⁶ tarihsel süreç içerisinde tüm dünyaya yayılmıştır. Bu süreç, "modernizm" denilen dünya görüşünü de oluşturmuştur. Modernizm, "modernitenin toplum projesi" olarak tanımlanmış olup, çeşitliliklerin ortadan kaldırıldığı bir bütünlük olarak nitelendirilmiştir.⁷

Modern kurumların yerleşmesi 18. yüzyılı bulmuştur, ancak, bu tarihin öncesine ve sonrasına kadar giden kapsamlı bir değişim süreci söz konusu olmuştur.⁸ Batı modernliğinin yayıldığı bu değişim süreci "modernleşme" olarak adlandırılmakta olup, bu kavram genel anlamda, ekonomik, sosyal, kültürel ve

³ Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yay., 5. Bs. 2006, s.14

⁴ Ömer Demir-Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Adres Yay., 6. Bs. 2005, s.38

⁵ Ali Bulaç, **Modern Ulus Devlet**, İstanbul, İz Yay., 1995, s.35

⁶ Hamit Emrah Beriş, "Moderniteden Postmoderniteye", **Siyaset**, Ed. Mümtaz'er Türköne, Ankara, Lotus Yay., 5. Bs. 2006, s.484

⁷ Bulaç, **Modern Ulus Devlet**, s.58

⁸ Anthony Giddens - Christopher Pierson, **Anthony Giddens'le Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak**, Çev. Serhat Uyurkulak - Murat Sağlam, İstanbul, Alfa Yay., 2001, s.87; Krishan Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çev. Mehmet Küçük, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2. Bs.2004, s.104

siyasal gelişmişlikle ilgili bir anlayışı nitelemektedir. Batı'nın belli kurumlarının model alınarak yapılan reform uygulamalarıyla "Batı tipi" gelişim çizgisinin yakalanması sağlanmaya çalışılmıştır.

Modernleşme kuramı ise, Batı dışı toplumların, "modernlik" çizgisine ulaşma yolundaki süreci anlatmak maksatlı geliştirilmiş olup, geleneksel toplum ve modern toplum mukayeseli olarak ele alınmaktadır. Birçok sosyolog toplumları incelerken ikili bir ayrıma tabi tutmuştur. Bunlar arasında, Durkeim'in "mekanik dayanışma" ve "organik dayanışma" ayrımı, Tönnies'in "gemeinschaft" (cemaat) ve "gesellschaft" (cemiyet) ayrımı, Sir Henry Maine'in "statüye dayalı" ve "sözleşmeye dayalı" toplum ayrımı ile Spencer'in "militant" ve "sınai" toplum ayrımları göze çarpmakta olup, bu sınıflandırmaların "modern toplum" ile "modern olmayan toplum" ya da "modern öncesi toplum" arasında bir karşılaştırmaya dayandığı anlaşılmaktadır.⁹ Diğer bir deyişle, karşılaştırmada "modern toplum" esas unsuru teşkil etmekte olup, bunun dışında kalan diğer toplumlar, "geleneksel toplum" olarak nitelendirilmektedir. Geleneksel toplumların, "modern" olma sürecinde yaşanan "değişimler" sonucu tepeden tırnağa bir dönüşüm geçirerek "eski" duruma göre bambaşka bir noktaya gelecekleri varsayılmaktadır. Bu noktada artık, geleneksel olan kurumların eskisi gibi yaşamasına imkan bulunmadığı ve yok olacağı savı öne sürülmektedir.¹⁰

Bundan başka, modern olan toplumların dışında kalan toplumlardaki değişim süreçlerini açıklamak için kullanılan modernleşme kuramı, II. Dünya Savaşı'nı müteakip Amerikan sosyal bilim çevrelerinde oluşturulan bir "paradigma"ya dayanmakta olup, sözü edilen "paradigma" bilgi kuramı yönünden ampirist-pozitivist, toplum kuramı yönünden yapısal-işlevselci ve tarih kuramı yönünden de "ilerlemeci" özellikler taşımaktadır.¹¹ Modernleşme kuramı, bu özellikleri ile kapsamlı bir çerçeveye sahip gibi görünmektedir. Ancak, Batılı toplumların modernlik süreci ile Batılı olmayan toplumların modernleşme süreçleri, işleyişleri açısından, farklı yorumlamalara tabi tutulmuştur.

Batı'da yaşanan modernlik, siyasal sistemlerde de değişim yaşanmasına yol açmıştır. Siyasal örgütlenmelerle, seçimler ve halkoylaması gibi halkın ülke yönetimine katılımının sağlandığı "modern toplumlar", aynı zamanda "demokratik" olarak nitelendirilmiştir.¹² Dolayısıyla, halkın oy hakkının bulunması, düşünce ve

⁹ T. B. Bottomore, **Toplumbilim**, Çev. Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yay., 3. Bs, Basım tarihi belirtilmemiş, s.124

¹⁰ Metin Heper, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul, B.Ü. Yay., 1977, s.29

¹¹ Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yay., 10. Bs. 2007, s.12

¹² S. N. Eisenstadt, **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Çev. Ufuk Coşkun, Ankara Doğu Batı Yay., 2007, s.15-16

ifade özgürlüğünü kullanabilmelerine yol açmış olup, modernleşme kuramında Batı'daki siyasal sistemin temel ilkeleri ile demokrasi bir tutulmuştur: Buna göre, Batı'nın ekonomik ve kültürel gelişimi, demokratikleşme sürecini de beraberinde getirdiğinden, Batı dışı toplumların demokratikleşebilmesi ekonomik büyüme ve kültürel değişme şartlarının sağlanmasıyla mümkün olabilmektedir.¹³ Ancak, bu sürecin, modern olmayan toplumlarda, Batı'da yaşanan değişimlere oranla daha kısa bir zaman aralığında gerçekleştirilmesi zorunluluğu ortaya çıktığından bir "müdahale" gerekmektedir ve bunun için gereken müdahale de, "modern devlet"nin mahiyetini kavrayabilmiş olan toplum kesiminin eliyle, bilhassa da *intelligentsia* tarafından yapılacak olup, "geleneksel toplum"un "modern toplum"a ulaşma evresinde "müdahale" kaçınılmaz olduğundan, süreç tamamlanıncaya dek "anti demokratik" bir yönetim sisteminin varlığı "meşru" sayılmaktadır.¹⁴

Bu yönleri ile modernleşme kuramında, ekonomik alanda kapitalizm ve siyasal alanda liberal demokrasi "ideal" sistemler olarak kabul edilirken, liberal demokrasinin gerçekleşmesi durumu da siyasal modernleşme sürecinin tamamlanması anlamına gelmektedir.¹⁵ Diğer bir ifade ile siyasal modernleşmenin varlığından söz edebilmek için, düzenli olarak seçime gidilen, siyasi çoğulculuğa ve fikirlerin çeşitliliğine toleranslı şekilde yaklaşan ve anayasal düzene dayalı bir yönetimin tesis edilmesini sağlayan "liberal demokrasi"nin varlığından söz etmek gerekmektedir.

Diğer taraftan, yukarıda sayılan özellikleri taşıyan siyasal sistemin işlerlik kazanabilmesinin, ancak "modern" bir toplum yapısıyla olanaklı hale geldiği varsayılmaktadır. Modern toplumda eğitim, uzmanlaşma, kentleşme, iletişim araçları, kültür, siyasal örgütlenme, sivil toplum kuruluşları vb. gibi yapılarda gelişmişlik görülürken, geleneksel düzenin değişimi ile birlikte, bürokrasi üzerinde de değişim gözlenmektedir. Bürokrasinin modernleşmesi gerçekleştiğinde "geleneksel-dinî" katı norm yapısı, "laik-esnek-dinamik" bir norm yapısına geçerek, seçkin bürokrat sınıfın "statü" yerine "işlevsel" bir konuma geleceği tasavvur edilmiştir.¹⁶ Buna göre, bürokratik elit, modernleşmeyle birlikte, siyasal sistemin işlemesi için alınan kararların uygulama sürecinde uzmanlaşarak, "işlevsel" bir konuma erişmektedir.

Batı-dışı toplumların, toplumsal-siyasal değişim sürecini ifade edebilmek amacıyla geliştirilen modernleşme kuramı, temelde geleneksel-modern ayrımına dayanmakta olup, buna göre, modernleşmeyle beraber "geleneksel" olan her şeyin tamamen ortadan kalkacağı yönünde bir anlayışa sahiptir. Ancak, Eisenstadt gibi

¹³ Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s.13

¹⁴ Köker, **a.g.e.**, s.14; Levent Köker, **İki Farklı Siyaset**, İstanbul, Ayrıntı Yay., 1990, s.85

¹⁵ Adem Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Ankara, Kadim Yay., 2005, s.163-164

¹⁶ Çaylak, **a.g.e.**, s.164-165

bazı sosyologlarca bu anlayışa karşı getirilen eleştirilerde, gelenekler yaşamaya devam ederken modernleşmenin de yerleşerek sürecin “çatışma” olmadan işleyebileceği noktasında Japonya örneği verilmekte olup, geleneksel ve modern unsurların bir arada barınabileceği savunulmaktadır. Ayrıca, modernleşme hareketlerinin yaşandığı toplumlarda uygulanan reformların, geleneklerin varlığı nedeniyle başarısız olduğu savı da reddedilmektedir. Eisenstadt gibi Hodgson da, Japonya örneğinden yola çıkmaktadır. Modernleşme çabalarında geleneklerin, eli kolu bağladığı düşüncesine karşı çıkan Hodgson, başarısızlığın nedeninin geleneklerden değil, muhafazakâr yöneticilerden kaynaklığını ifade etmekte olup, “geleneklerle kuşatılmış” bir ülke olan Japonya’da modernleşme konusunda güçlük yaşanmadığını kaydetmektedir.¹⁷

Dolayısıyla, modernleşmenin varlığının, gelenekleri “mutlak” şekilde ortadan kaldıracığına dair kesin bir ifadenin doğru olmadığı düşünülmektedir. Zira Giddens’a göre, “en modern” toplumda bile gelenekler etkisini sürdürmektedir.¹⁸ Bir başka modernlik eleştirisi ise, modernliğin kendisinin bir “gelenek” olup olmadığını sorgulamaktadır. Bu görüşe göre, “gelenekten kopuş” olarak tanımlanan modernliğin de bizzat bir “gelenek” haline geldiği ve bunun “yeni gelenek” olduğu ifade edilmektedir.¹⁹ Diğer bir deyişle, modernlik “sonu gelmeyen bir yenilik” olarak değerlendirilmekte ve bu bağlamda bir “geleneğe” dönüştüğü anlaşılmaktadır.

Modernleşme kuramının, geleneksel ve modern toplum ayırımına yönelik olarak, çok çeşitli eleştiriler getirilmiştir. Yukarıda sayılanlara ek olarak, Joseph R. Gusfield tarafından getirilen eleştiri de ise, kuramın yanlışlıklarını ortaya koymak amaçlanmış ve saptanan yanlışlıklar şu şekilde açıklanmıştır:²⁰

Yanlış 1: Gelişmekte olan toplumlar durağan toplumlardır.

Yanlış 2: Geleneksel kültür tutarlı bir norm ve değerler sistemidir.

Yanlış 3: Geleneksel toplum türdeş bir toplumsal yapıdır.

Yanlış 4: Eski gelenekler yeni değişimler tarafından yerlerinden edilir.

Yanlış 5: Geleneksel ve modern biçimler daima çatışma içindedirler.

Yanlış 6: Geleneksellik ve modernlik birbirlerini karşılıklı olarak dışlayan sistemlerdir.

Yanlış 7: Modernleşme süreçleri gelenekleri zayıflatır.

Bundan başka, modernleşme kuramının tamamen reddedilerek yeni teoriler kurulması gerektiğini savunanlar tarafından, “eleştirel” ve “postmodern” teoriler

¹⁷ Marshall G. S. Hodgson, **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Çev. Ahmet Kanlıdere-Ahmet Aydoğan, İstanbul, Yöneliş Yay., 2003, s.158

¹⁸ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Çev. Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yay., 3. Bs. 2004, s.43

¹⁹ Kumar, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern...**, s.122

²⁰ Joseph R. Gusfield, “Tradition and Modernity: Misplaced Polarities in the Study of Social Change”, der. Claude E. Welch Jr., **Political Modernization, A Reader in Comparative Political Change**, Belmont, California, Wadsworth Publishing Company, 1971, s.49-56’dan akt., Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s.55-56

üretimiştir. Eleştirel teoriye göre, modern öncesi toplumların her biri farklı yapısal özelliklere sahip olmakla birlikte, varılacak son nokta olarak “modern toplum”un işaret edilmesi doğru bir yaklaşımı ifade etmemektedir. Zira modern toplumun değişimi sürekliliğe sahip olduğundan, henüz tamamlanmış bir modern toplum yapısı bulunmamaktadır.

Ayrıca, modernleşme kuramının, modernleşme sürecindeki geleneksel toplumlarda anti-demokratik bir sistemin varolacağı savına da karşı çıkan eleştirel kurama göre, “modern toplum” eşittir “demokratik toplum” savı da kabul edilmemekte olup, modernliğin demokrasiye eş değer kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Çünkü demokratikleşmenin gerçekleşebilmesi için gereken ekonomik ve kültürel değişim kistaslarının yerine getirilmesinde, Batı’nın izlediği yol takip edilse bile, işsizlik ve eşitsiz ücret dağılımı gibi problemler çözümlenmeden ekonomik kalkınmaya ulaşamayacağı dolayısıyla, Batı kültürünün benimsenmesinin de gelişme için yeterli olamayacağı öne sürülmüştür. Eleştirel ve post-modern siyaset teorisyenlerine göre, geleneksel toplumun ve modern toplumun birbirlerine karşı üstün olma durumu da söz konusu değildir.²¹

Modernleşme kuramına getirilen ve “anti-pozitivist” olarak da adlandırılan radikal eleştiriler dikkati çekmektedir. Bu görüş, sosyal bilimlerinin amacının “açıklama” değil “anlama” olduğunu savunmakta olup, evrensellik “bireysel özgürleşme” ile temellendirilirken, bütün “statüko”ların aşılmasının gerektiği “ütopik” boyutu ağır basan bir “demokratikleşme” kavramını benimsemektedir.²²

Yine, pozitivistlerin, modernliğin doğrusal bir hatta ilerleyerek süreci tamamlayacağı varsayımına da itirazlar bulunmaktadır. Modernliğin, birbiriyle eklemlenen süreçleri olduğu kabul edilmekle birlikte, “tarihsel çelişkileri” de içeren bir süreç olduğu ifade edilmektedir.²³ Buna ek olarak, modernleşme kuramında belirtilen, geleneksel toplumlarda modernleşme süreci ile birlikte “eski” olanın yerini “yeni” olana terk edeceği savına getirilen eleştirilere göre de, “modern” olan “geleneksel” olanı yok etmek bir tarafa, onu içselleştirerek gizlemekte ve belli bir durumda tekrar ortaya çıkmasına imkân sağlamaktadır.²⁴ Buradan hareketle, özellikle küreselleşme süreci ile birlikte, modernleşme sürecinin, iddia edildiği gibi, geleneksel yapıyı izale etmediği, tam tersine bu unsurların dirilişine uygun ortamı yarattığı anlaşılmaktadır. Hatta denilebilir ki, geleneksel unsurların modernleşmeye

²¹ Çaylak, **Osmanlı’da Yöneten ve Yönetilen**, s.167-168

²² Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s.232-233

²³ Süleyman Seyfi Öğün, “Modernite, Liberalizm ve Milliyetçilik”, **Türk Politik Kültürü**, İstanbul, Alfa Yay., 2. Bs. 2004, s.166

²⁴ Ali Yaşar Sarıbay, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, İstanbul, Everest Yay., 2004, s.34

kendi öz ve biçimini vererek modernleşmenin alacağı istikameti belirlediği, etkilediği de düşünülmektedir.

B- Osmanlı Modernleşmesi

Osmanlı'da modernleşmenin başlangıcı olarak kesin bir tarih tayin etmek imkânı bulunmasa da, İmparatorluğun aldığı mağlubiyetlerle birlikte, gerileme dönemine girmesi üzerine, 18. yüzyılda bu durumu aşma gayretlerini göstermeye başlaması, Osmanlı'da modernleşmenin itici gücünü oluşturmuştur. Batı'yı örnek alan düzenlemelerle yaşanmaya başlayan modernleşme süreci, "Batılılaşma" kavramı ile de ifade edilmektedir. Bu anlamda Osmanlı'da askeri alandan başlayarak görülen ve zamanla sosyal, kültürel, ekonomik, hukuksal ve siyasal alanlara yayılan "Batılılaşma" hareketleri ile "modern" ama eskisi gibi güçlü bir İmparatorluk için uğraş verilmiştir.

Aslında, Osmanlı'da dönem dönem, yapılan ıslahatlarla, bazı kurumların işleyişindeki aksaklıkların giderilmeye çalışılması söz konusu olmuştur. Osmanlı'da ıslahat hareketleri 17. yüzyılda, Genç Osman, IV. Murat ve Köprülülerin gayretleri ile uygulamaya koyulmuş, III. Selim ve II. Mahmud'un padişahlık dönemlerinde de devam etmiştir. Osmanlı'nın "eski görkemli günlerine" kavuşması için, çeşitli girişimlerde bulunulmuş ve 18. yüzyıl boyunca bu girişimler sürdürülmüş olmasına karşın, amaçlanan şekilde eskiye dönmekten çok, ondan gitgide uzaklaşmaya başlanmıştır.²⁵ Bunun çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Yapılan düzenlemelerin az sayıda seçkin bir grup tarafından yapılması, ıslahatlar uygulanırken, genelde, güç kullanılması, ıslahatların uygulayıcıları hayatta olduğu müddetçe devam edip, onlar öldükten sonra sürdürülmemesi ve halka mal edilmemesi başta gelen nedenler arasında sayılabilir. Bunun yanında, reform girişimlerinin, yerleşik geleneksel düzeni idame ettirmek isteyen Ulema ve Yeniçeri gibi iki önemli unsurun engellemeleri ile karşılaşılması da, düzenlemelerin uzun soluklu olmasının önünde engel teşkil etmiştir.²⁶

Osmanlı'da modernleşme ile ilgili atılan ilk adım, III. Selim'in yeni bir ordu oluşturmak için teşebbüste bulunmasıdır. "Nizâm-ı Cedid" adı verilen bu ordunun kuruluş amacı, sadece "askeri" bir düzenleme yapmakla kalmamıştır. Bunun yanında, yeniçerilerin tasfiyesi, ulemanın nüfuzunun bertaraf edilmesi ve Batılılaşmak şeklinde sayılabilecek bir programı kapsamıştır. Ancak, mevcut

²⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul Yapı Kredi Yay., 7. Bs. 2005, s.39

²⁶ Hasan Refik Ertuğ vd., **Yeni Türkiye**, İstanbul, Nebioğlu Yay., 1959, s.154

kurumların kaldırılmadan, Batılı kurumların oluşturulmaya çalışılması bir “ikilik” doğmasına yol açmıştır. Yeniçeri Ocağı kaldırılmadan Nizâm-ı Cedid kurulmuş, medreseler eğitime devam ederken teknik eğitim veren yeni okullar açılmış ve devlet bütçesi yanında Îrad-ı Cedid Hazinesi oluşturulmuştur.²⁷ Bu “ikilik”, İmparatorluk yıkılıncaya kadar devam etmiştir. Bu da zaten, modernleşmenin özünde olan bir vakıadır.

1808 yılına gelindiğinde, âyanlar ve saltanat arasında sağlanan uzlaşmanın belgesi niteliğindeki Senedi-i İttifak, uzun ömürlü olmamıştır. Bazılarına göre, Osmanlı'nın “Magna Carta”²⁸ olarak nitelendirilse de, âyanların, Avrupa'daki emsalleri ile karşılaştırıldığında hukuki bir yapılanmaya kavuşması mümkün olmamıştır. Bunu takip eden yıllarda, Yeniçeri Ocağı'nı da kaldıran II. Mahmud, reformların sadece askeri alanla sınırlı kalmayacağını gösteren girişimleri sürdürmüştür.

1831 yılında çıkarılan **Takvîm-i Vekâyi** ile birlikte, halkı bilgilendirmek ve biçimlendirmek için Batı tarzı bir yöntemi benimseyen devlet, bundan böyle yaptığı icraatları gazete yoluyla duyurmaya başlamıştır. Sade diliyle dikkat çeken gazetede, örnek alınan Batı'nın kültür-sanat haberleri de yayınlanmıştır. Bundan böyle, meydanlarda okunan fermanlarla, camilerde verilen vaazlarla devletin propagandasının yapılması rafa kaldırılmıştır. Devlet, **Takvîm-i Vekâyi** vasıtasıyla uyruklarına ulaşarak, onlarla birebir temas sağlamıştır.²⁹

İngiltere ile 1838 ve 1861 yıllarında ticaret anlaşmaları imzalanmış, 1839 yılında Tanzimat Fermanı ve 1856 yılında da Islahat Fermanı ilan edilmiştir. Bu sürecin en dikkat çeken özelliği, artan dış ilişkiler sonucu ortaya çıkan düzenlemelerin, Osmanlı toplum yapısında da değişmelere yol açması ve reformlar sayesinde, Batılı olma yönünde “ilerleme” algısını yaratması olmuştur. Ancak, bu değişimlerin yol açtığı “ikilem” sürmüştü olup, kendi kültürüne yabancılaşan bir Osmanlı ortaya çıkmıştır.³⁰ Oluşan “ikilik” sadece geleneksel toplumsal değerlere bakış değil, siyasal ya da yönetsel değerlere de bakışı farklılaştırmış, toplumun özellikle de devlet kademesinde bulunan kesimlerin “Batıcılar” ve “Batı karşıtları” veya “muhafazakârlar” diye ayrılmasına yol açmıştır. Bu durum, “yeni” ile “eski”nin mücadelesi ya da Avrupalı olanla yerli olanın çekişmesi olarak yorumlanmıştır.³¹

²⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yay., 2. Bs. 1996, s.23

²⁸ Tunaya, **a.g.e.**, s.25

²⁹ İlber Ortaylı, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yay., 26. Bs. 2008, s.54

³⁰ Kemal Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, Çev. Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan, İstanbul, İmge Kitabevi, 2002, s.80

³¹ Davut Dursun, “Türk Siyasal Hayatında Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.14, Ankara, YTY, 2002, s.584

Osmanlı modernleşmesinde uygulanan reformlar, asıl hedef olan merkezileştirmenin sağlanması amacıyla yönelik olarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Tanzimat döneminde hayata geçirilen düzenlemelerde, öncelikle bu hedef çerçevesinde hareket edilmiştir. Sultanın mutlak hâkimiyeti sınırlanarak, bürokratik kontrol mekanizması güçlendirilmiştir. Padişahın yetkilerinin sınırlanması karşısında, halkı temsil eden bir meclisin bulunmaması nedeniyle, hükümet (Bâb-ı Âlî) reformların uygulanmasını üstlenmiştir.³² Fermanın maddeleri arasında bulunan "can ve mal güvenliğinin korunması"na yönelik olan madde, bürokratların kendini güvence altına almasının da teminatı olmuştur.

Tanzimat Fermanı'nda yer alan maddelerin amacı, devlet ile tebaanın kaynaşmasını ve dolayısıyla da devletin güçlenmesini sağlamak olmuştur. Batı'da elçi olarak görev alan devlet adamları tarafından hayata geçirilen Fermanın, kişilere "can, mal, ırz güvenliğinin sağlanması"nın yanında, "mülkiyet hakkı"nın tanınması ile ilgili maddeleri, bir "kameralizm" uygulaması olup, ülkenin içinde bulunduğu duruma çözüm getireceği düşünülmüştür. Batı'da, tebaanın verimliliğini arttırmak amacıyla uygulanan "koruyucu tedbirler bütünü" politikası yoluyla, devlet yöneticilerinin sahip oldukları gücü sarsabilecek tüm unsurları ortadan kaldırmaya yönelik olarak giriştikleri düzenlemeler "aydın despotizmi" ya da "kameralizm" olarak adlandırılmıştır.³³ Buna göre, merkeze bağlı, tek tip birimlerden meydana gelen bir yapı oluşturulmalıdır. Oluşturulan yapının işlerliği için, devletin ekonomik ve askerî yönlerden de güçlü olması gerekmektedir. Bunu gerçekleştirmenin yolu, halka sağlanan olanaklarla, ondan elde edilen verim (vergi gelirleri) ile devlet kurumlarının güçlendirilmesidir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki problemin çözümü olarak görülen kameralizm, Avrupa'da görev alan devlet adamlarından Sadık Rifat Paşa ve Mustafa Reşit Paşa'nın yaptığı tespitler neticesinde uygulamaya konulmuştur.³⁴

Tanzimat dönemindeki bu devlet adamları, reformları uygulama konusunda güçlü bir konumda bulunmuş olup, yönetimin modernleşmesinde etkili olmuş, hedeflenen merkezileşme çizgisine doğru yaklaşılarak, fark yaratmayı sağlamışlarsa da, devlet ve toplum arasında istenilen düzeyde güçlü bir ilişkinin varlığı için dört elle sarıldıkları "Osmanlılık" yeterince yapıştırıcı işlevi görmemiştir. Tanzimat ve Islahat Fermanlarında gayrimüslimlere tanınan haklar, onları "Osmanlı Milleti"ne yaklaştırmaktan çok, dini inançlarından dolayı "Avrupa medeniyeti"ne

³² Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.218-219

³³ Şerif Mardin, "Batıcılık", Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay., 17. Bs., 2007, s.12

³⁴ Şerif Mardin, "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (TCTA)**, C.1, İstanbul, İletişim Yay., 1985, s.342-343

yaklaştırmıştır.³⁵ Bunun neticesinde de, Osmanlı toplumunu oluşturan ve her biri "millet"³⁶ olarak adlandırılmış olan unsurlar arasında, beklenen "birlik-beraberlik" yerine, "kopuş" süreci hızlanmıştır.

Modernleşme sürecinde, siyasal yapıda sağlanması istenen ilerlemenin önündeki engellerden biri olan "çok başlı" toplumun "tek başlı" hale getirilerek istikrar sağlanmasının "zor"dan öte "imkânsız" olduğu kavranmıştır. Bunun nedenleri arasında, "merkez" ve "çevre" arasındaki ilişkilerin kopukluğu, çevrenin merkezin denetimine direnmesi ve "büyük kültür" ile "küçük kültür" arasındaki mesafenin gitgide açılması şeklinde ifade edilebilir. Buna yönelik olarak yapılan düzenlemelerle, Osmanlı tebaasının vatandaş olarak doğan mükellefiyetleri ve ona sağlanan menfaatleri dolayısıyla, devlet ile halkın yakınlaşması söz konusu olmuş, çevredeki bireyler adalet ve idare süreci ile yakın temas içine girmişse de,³⁷ merkez-çevre ayrımı modernleşme ile birlikte gitgide keskinleşmiştir. Bu reformlarla yeni bir "devlet-toplum" ilişkisi oluşturulmaya çalışılmış ancak, esas etken "devletin çıkarı"nı sağlamak olmuştur. Bunun için de öncelikle "eğitim" alanında düzenlemeler yapma yoluna gidilmiştir. Batılı okullar örnek alınarak kurulan eğitim kurumlarında amaç, "idari mevkileri doldurmak" için gereken memurları yetiştirmek olmuştur.³⁸ Böylece, Osmanlı bürokrasisinde laik eğitim gören bireylerin, devletin kuvvetlenmesini sağlaması amaçlanmıştır. Bu durum da, bürokrasideki seçkinlerin, toplumun diğer üyelerinden ayrılması sonucunu doğurmuştur.

Bürokrat sınıfın, devletin yönetiminde becerinin sadece kendilerinde olduğu ve modernleşme sürecinde hangi reformların ne şekilde gerçekleştirileceği noktasındaki tavır ve uygulamaları, doğal olarak, tepkisiz kalmamıştır. Yapılan düzenlemelerden, özellikle de, Müslüman unsurların etkilenmesi, "Yeni Osmanlılar" hareketini ortaya çıkarmış olup, bu hareket, İmparatorluğun toplumsal yapısındaki bozulmaya dikkatleri çekmiştir. Bu noktada, basın aracılığıyla topluma mesaj veren aydın kitle, devletin etkisinde kalmadan, kendi görüş ve eleştirilerini dile getirmeye çalışmıştır. Bu yazılarda, hürriyetten eşitliğe ekonomiden kadın haklarına kadar pek

³⁵ Kemal H. Karpat, "Etnik Kimlik ve Ulus-Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.2, Ankara, YTY., 1999, s.22

³⁶ Osmanlı'da, yasal olarak statüleri belirlenmiş olan dini cemaatlere "millet" adı verilmiştir. İmparatorlukta Müslüman Milleti, Rum Ortodoks Milleti, Ermeni Milleti ve Yahudi Milleti anlayışı vardı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Yuluğ Tekin Kurat, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.4, Ankara, YTY., 1999, s.217-222

³⁷ Şerif Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, Makaleler 1, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay., 15. Bs., 2008, s.53

³⁸ Şerif Mardin, "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", Çev. Levent Köker, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay., 17. Bs., 2007, s.228

çok konu irdelenmiştir. Önceleri Yeni Osmanlılar'ın, daha sonra da Jön Türkler'in, merkez-çevre farkını ortadan kaldırma çabaları başarıya ulaşmamış ve bu ikilik giderek daha da güçlenmiştir. Bunun yanında, devlet ve toplum arasında bir köprü görevi gören dinin, bu işlevi sağlayacak gücü elinden alındığından, uçurum derinleşmiştir.³⁹

1876 yılına gelindiğinde, Osmanlı'nın ilk yazılı Anayasası olan Kanun-ı Esasi ilan edilmiş, modernleşme yanlısı reformistlerin çabaları sonuçsuz kalmamış, meclis kurularak Meşrutî yönetime geçilmiştir. Ancak, Kanun-ı Esasi'nin yapısı "modern bir anayasa olmaktan uzak" olarak değerlendirilmiştir.⁴⁰ Anayasadaki maddelerin içeriğine bakıldığında Padişahın yetkilerinin sınırlanmaması, halkın iradesine sunulmaması, meclis tarafından yapılan eylemlerin tümünün (meclisin açılışı, tatili, üyelerin azledilmesi, yasama süreci vb.) Padişahın onayına tabi olması, hatta kanun yerine geçecek düzenleme çıkarma hakkının Padişaha ait olması gibi maddelerin varlığı nedeniyle amaçlanan hukuksal, diplomatik ve siyasal gelişmeler gerçekleşmemiştir. Bunun yanında, Kanun-ı Esasi'nin "demokratik" olmadığı eleştirisine yönelik olarak, o dönemde Batı'da varolan ve "demokratik" olduğu savunulan anayasalara sahip ülkelerde de, aslında sadece anayasalarının içerikleri ile değil, dışsal pek çok faktörün etkisiyle kişi hak ve özgürlüklerinin sağlandığının altı çizilmiştir.⁴¹

1878 yılının Şubat ayında dağıtılmasından sonra, 30 yılı aşkın bir zaman kapalı kalan meclisin, tekrar faaliyete geçmesi Temmuz 1908'i bulmuştur. I. Meşrutiyet'in ilanında, Yeni Osmanlılar etkili olduğu gibi, II. Meşrutiyet'in ilanında da Jön Türkler etkili olmuştur. Abdülhamid'in padişahlığı döneminde, 1889'da, Tıbbiye kaynaklı gizli örgütlenme olan "İttihad-ı Osmanî Cemiyeti", İtalyan Carbonari hareketi örnek alınarak kurulmuş, Paris'teki Jön Türkler'den Ahmet Rıza Bey'in aralarına katılımıyla, cemiyet 1895'ten sonra "Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. Ahmet Rıza, Auguste Comte'un pozitivist felsefesini benimsemiştir. Devletin düzenleyici rolünün Osmanlı bürokratlarının görüşleriyle örtüşmesi ve pozitivistimin akla dayalı bilim anlayışı ile Hıristiyanlık'tan uzak kalmış olması da Müslümanlar için sakıncalı bulunmadığından, Jön Türkler bu görüşe dört elle sarılmıştır. Comte'un uzlaşmaya dönük, "ilerleme / progress" ve "düzen / ordre"i içeren görüşlerinden etkilenen Jön Türkler'in cemiyeti, bundan böyle "İttihat ve Terakki Cemiyeti" adını almıştır. İlk kongresini 1902'de Paris'te gerçekleştiren Jön Türkler, Aralık 1907'de tekrar Paris'te toplanarak, Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe konarak parlamenter

³⁹ Çaylak, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, s.222-226

⁴⁰ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında...**, s.44

⁴¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.333-335

sistemli bir yönetime geçilmesi için çalışma kararı almıştır. Desteğini aldıkları Rumeli'deki subaylar toplanarak dağa ıkmiş, ardından bu hareketi destekleyen diğer subaylarca Padişaha "anayasanın ilanı ve meclisin tekrar açılması" için telgraf çekilmiştir. Tüm bu uğraşlar sonucunda, 24 Temmuz 1908'de ilan edilen II. Meşrutiyet'le birlikte, anayasada da değişikliklere gidilmiş, Meclis-i Mebusan'ın feshi zorlaştırılmış, Padişahın yetkileri sınırlandırılmıştır.⁴²

Tanzimatla hız kazanan Osmanlı modernleşmesi, I. ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla sürdürülmeye çalışılmıştır. 1876'da Kanun-ı Esasi ve Meclis-i Mebusan ile "demokratik" görünümlü, Batı tipi bir sistemin uygulamaya geçirilmesi, ardından patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı "bahanesi" ile kapatılan meclisin, tekrar açılması ve anayasanın yürürlüğe girmesi için gerçekleştirilen 1908'deki ayaklanma gösteriyor ki, modernleşme sürecinde dışarıdan dayatılan reformlar yanında, içsel bir modernleşme dürtüsü de kendini göstermiştir. Bu nedenle, "Osmanlı, modernleştirildi" görüşleri tümden yanlış olmasa da, oldukça eksik bir ifade olduğu düşünülmektedir. Tanzimat'ın ilanından, Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen sürede, Osmanlı'nın modernleşmesi için yeni eğitim kurumları açılmış, hukuki, toplumsal, ekonomik ve siyasal pek çok değişim gerçekleştirilerek "modern" bir devlet, "modern" bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır.

C- Cumhuriyet Modernleşmesi

1918'de sona eren Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi, onu izleyen Svres Anlaşması'nın imzalanması ile 1920'de Osmanlı resmen sona ermiş, aynı yıl Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi Osmanlı Hkmeti'ne karşı "TBMM Hkmeti"ni kurmuş, 1921'de yeni bir anayasa oluşturulmuş, 1922'de Saltanat kaldırılmış ve 1923'te Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde, İmparatorluktan ulus-devlete dönüşüm sürecinde yaşanan sosyo-ekonomik, kültürel, hukuksal ve siyasal yapının değişimlerinin, Batı'nın ağdaş toplumları ile aynı düzeyde olabilmek için uygulamaya koyulan modernleşme projesinin gerçekleştirilmesinde çizilen genel çerçevenin içinde kaldığı söylenebilmektedir. Yeni devletin yapılandırılmasında,  yönlü bir gelişimin planlandığı ve çözüme kavuşturulduğu ifade edilmiştir: Buna göre, "ulusal kimlik" oluşturulması, modern toplumların arasına girebilmek için uygun bir siyasal yapının tayini ve modernleşme için gereken girişimlere hız verilmesi konularında projeler

⁴² Murat Sarıca, **Siyasal Tarih**, Ar Basım Yayım ve Dağıtım A.ř., İstanbul, 2.Bs. 1983, s.225-229; Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Der Yay., İstanbul, 2. Bs. 1995, s.139-149

oluşturulmuştur. Bu projelerin ilki olan ulusal kimliğin “Anadolu Türk” olarak çerçevesi çizilmiş, siyasal yapının “laik Cumhuriyet” olması kararlaştırılmış ve modernleşme çizgisinin yakalanması için gereken hamleler başlatılmıştır.⁴³ Böylece, Batı'nın düşüncelerini ve üstünlüğünü koşulsuz kabul eden devlet yöneticilerinin, yeni kurumsal düzenlemelere giderek, devlet eliyle gerçekleştirilen müdahaleler sonucu, bir modernleşme projesi yürütmesi söz konusu olmuştur.

Bu bağlamda, pek çok yasa hazırlanmış, ekonomik kaynaklar devlet kontrolüne alınmış, eğitim sistemi düzenlenmiş, laik bir anlayış benimsenmiş, İslam resmi din statüsünden çıkarılmış, milliyetçi bir doktrin izlenmiş, kadınlara siyasal haklar “tanınmış”, takvim ve rakamlarda uluslararası sistem kabul edilmiş, Latin harflerinden oluşan yeni alfabe kabul edilmiştir. Sayılan düzenlemelerle, toplum yeniden düzenlenerek, istenilen şeklin verilmesi sağlanmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet modernleşmesini, Osmanlı modernleşmesinden ayıran en önemli yan olarak, gelenekçiliği karşına alarak İslam-Osmanlı temeline tam ters bir yaklaşım olan, ulusal egemenlik ve bağımsızlık prensiplerine dayanması olduğu ifade edilmekte olup, bu modernleşme projesinde, izlenen iki adım bulunmaktadır: İlki, gelenekçiliğe yönelimin ortadan kaldırılması, ikinci adım ise, geleneksel kurumların yerine, çizilen çerçeveye uygun yapıların yerleştirilmesi, toplumun ve gelecek nesillerin de bu çerçevenin gereklerine göre yetiştirilerek gelenekle modern arasında köprü kurulmasıdır. Buradan hareketle, Cumhuriyetle birlikte gerçekleştirilen reformların “yeni yönelişi” hedeflediği belirtilmektedir.⁴⁴ Diğer bir deyişle, gelenekselliğin reddinin yanında, kurgulanan projeye uygun nesiller yetiştirilmesi de önem taşımış olup, Cumhuriyet modernleşmesinde, önceki dönemden (Osmanlı'dan) kopuşla birlikte, onu silerek yeni bir bilinç inşa edilmesi amaçlanmıştır.

Bu noktada, korporatist yaklaşım benimsenerek, toplum birbirleriyle entegre olmuş yeni unsurlarıyla ahenk içinde olan bir “organizma” olarak görülmüştür.⁴⁵ Başka bir ifade ile korporatizmle, toplumun tüm elemanlarının “sınıfsız, kaynaşmış bir yapı” olarak, bir bütün halinde hareket etmesi düşüncesi benimsenmiştir. Birey yerine toplumu temel alan, farklı etnik kimliklerin “bir tek ulus kimliğinde toplanması”nı sağlayan dönüşüm için uygulanan proje olan korporatizm model alınmıştır.⁴⁶ Cumhuriyet modernleşmesinde, devlete yeni bir toplum oluşturmak için,

⁴³ Ömer Çaha, **Sivil Kadın**, Ankara, Vadi Yay., 1996, s.107

⁴⁴ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s.522

⁴⁵ Taha Parla, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yay., 4. Bs. 2001, s.7-8

⁴⁶ H. Bahadır Türk, “İdeoloji”, **Siyaset**, Ed. Mümtaz'er Türköne, Ankara, Lotus Yay., 6. Bs. 2007, s.142

devletin “eski” ya da “geleneksel” olarak adlandırılan toplumsal ve tarihsel nitelikleri, “ilerici” ya da “modern” hale getirilmeye çalışılırken, geleneksel yapının varlığı korunmuştur. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet döneminde yeni unsurlardan oluşturulmak istenilen devlet, şeklen “yeni”yi uygulamaya geçerken, geleneksel değerlerden uzaklaşmak yerine, bu değerlerle birlikte hareket etmiştir.

Cumhuriyet modernleşmesi, Osmanlı'nın yıkılışı ile birlikte bir kopuş olarak başlatılmaktadır. Ancak, Cumhuriyet modernleşmesi için, “eski düzenin yerine yeni düzenin koyulmaya çalışıldığı, başta siyasal ve toplumsal düzene esas teşkil eden modernleşme görüşünün, buna bağlı olarak da kültürel, ekonomik anlayışların değiştiği bir dönem” olduğu değerlendirmesinin yapılmasının tam olarak doğruyu yansıtmadığı düşünülmektedir. Çünkü Cumhuriyet döneminde yapılan düzenlemelerin temeli, Tanzimat dönemine dayanmaktadır. Tanzimat ve sonrası gelişen düşünce akımlarından etkilenen aydınların fikirleri Cumhuriyet modernleşmesine ışık tutmuştur.⁴⁷

Osmanlı modernleşmesinin otokrasi ve merkezileşmeye ve bu doğrultuda “yeni yönetici sınıf” olarak güçlü bir bürokrasi yaratmış olmasının ürünü olan Jön Türk ideolojisinin öğeleri, Kemalizm'in Cumhuriyet'le birlikte devraldığı düşünce mirasını meydana getirmektedir.

Osmanlı devlet yöneticilerinin, onu -tabiri caizse- kendi mülkü gibi görmesi sonucu, toplumun da “mülk” olarak görülmesi anlayışını doğurmuş, bu durum Cumhuriyet döneminde de sürdürülmüştür. Bundan başka, devletin dayanıklı, kesintisiz ve değişmeyen bir toplumsal yapıya yaslanması gerektiği anlayışı da Osmanlı'dan Cumhuriyet'e aktarılan bir anlayıştır. Osmanlı'nın toprakları üzerinde yaşayanlara bir “mülk” gibi bakan, siyasi egemenliği de “mülkiyet” olarak yorumlayan patrimonial/güçlü devlet olgusu, Cumhuriyet yöneticilerince yeni devlete “sınıfsız” bir toplum yaratma ve bu toplumu devletle organik olarak bağlı hale getirme arzusu, Osmanlı'daki anlayıştan daha da ileri gidilerek “halk için halka rağmen” anlayışıyla topluma sonuna kadar müdahale imkânı veren bir anlayışa bürünmüştür.⁴⁸

Sonuç olarak, Cumhuriyet modernleşmesi, kökleri Osmanlı modernleşmesine kadar uzanan bir yapıya sahip olması nedeniyle, hem Osmanlı modernleşmesinin devamı olarak nitelendirilebilmekte, hem de ondan ayrıldığı yönler göz önünde tutularak bir kopuş olarak da yorumlanabilmektedir. Şöyle ki, Osmanlı'daki modernleşme çabalarında Batı'nın askeri ve teknik yönleri alınmış, modern eğitim kurumları hayata geçirilmiş ancak, mevcut eğitim kurumlarının faaliyetleri durdurulmamış ve eğitim

⁴⁷ Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, s.132

⁴⁸ Ahmet İnel, “Giriş”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce (MTSD)**, C.2: Kemalizm, Ed. Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yay., 5. Bs. 2006, s.18-21

sistemindeki geleneksel yapı korunmaya çalışılmış, medreseler muhafaza edilirken, Batılı tarzda eğitim veren yeni okullar kurulmuştur.

Cumhuriyet döneminde ise, bu ikiliğe son verilerek geleneksel eğitim kurumları kapatılmış, sadece Batılı / modern eğitim kurumlarının varlığına müsaade edilmiştir. Osmanlı'da, Batı'nın kültürüne ve yaşam biçimine mesafeli bir duruş sergilenmiş, geleneklere bağlılık sürdürülmüştür. Cumhuriyet modernleşmesinde ise, Osmanlı kültürü inkâr edilerek, Batı'yı her yönüyle almak ve benimsemek yoluna gidilmiştir. Yine, Osmanlı'daki çoğulculuğa, çeşitliliğe tolerans gösterilmesi politikası, Cumhuriyet döneminde itibar görmemiş, "sınıfsız, kaynaşmış, tek vücut olmuş" bir millet ülküsüne dayanan korporatizm benimsenmiştir. Böylece, Osmanlı mirası olan değerlerin reddiyle her iki modernleşme süreci arasında kopuşlar yaşanmıştır.

Diğer taraftan, her iki modernleşme sürecinde, Batı'nın teknik üstünlüğünün kabulü, üretim yöntemlerinde modern usullerin tercih edilmesi, eğitimin gerekliliği, aile kurumunun kutsallığı, kadının gelişimine özen gösterilmesi gibi pek çok konuda devamlılıklar bulunmaktadır. Dolayısıyla, Cumhuriyet modernleşmesi, kendinden önceki modernleşme süreci ile arasında devamlılık ve kopuşları barındırmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI MODERNLEŞMESİNDE KADIN

Osmanlı'da geleneksel yapı, değerler ve anlayış gereği arka planda kaldığı ya da bırakıldığı tasavvur edilen kadının, İmparatorluğun son devresinde gerçekleşen modernleşme hareketlerinin de etkisiyle, yaşadığı varolma mücadelesi ve sesini duyurma çabalarını incelemeden önce, XIX. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar olan süreçte, Osmanlı kadınının mevcut konumuna bakılarak, "kadınların ilerlemesi" adına yapıldığı iddia edilen, ama asıl amacı Batı'ya uyum ve "toplumun ilerlemesi" olan kanuni düzenlemelerde kadınların yerine değinilecektir.

A- Osmanlı'da Kadın

Tanzimat içerdiği yapısal düzenlemeler ve dönüşümler açısından Türkiye modernleşmesinin mihenk taşı konumunda olmuştur. Osmanlı'da kadının "modernleşme" süreci, Tanzimat'la başlayıp, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Tanzimat Dönemi'ne kadar, sadece hane/aile içiyle sınırlı olan, anne/eş çerçevesiyle belirlenmiş ve kalıplaşmış olan kadın rolünün değişip gelişmesi ve kadının "birey" olma yolundaki çabaları ortaya çıkmamıştır. Osmanlı'da kadının durumu, özellikle 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanını müteakiben değişim göstermeye başlamıştır. Bu kısımda, kadının konumunda değişimin yaşandığı zamana kadar olan süreçte, sosyal, ekonomik, hukuksal ve siyasal alanlardaki konumu incelenecektir.

1- Toplumsal Hayatta Kadın

Bireyin, toplum içindeki yerinin belirleyicisi olan "statüsü"; aile, cinsiyet, servet, eğitim düzeyi gibi faktörlere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Kadının toplumdaki konumunun belirlenebilmesi için, bu özellikleri sırayla değerlendirilerek XIX. yüzyıl Osmanlı toplumunda kadının durumu anlatılmaya çalışılacaktır.

Toplumun çekirdeğini oluşturan birey, evvela aile içinde var olur. Bu varoluş çerçevesinde, önce evlat, daha sonra eş ve ebeveyn olarak konumlanmaktadır. İnsanın, toplumsal statüsünün ilk belirleyicisi, doğup büyüdüğü ailedir. Osmanlı'da

aile kavramıyla kastedilen, özellikle Müslüman-Türk aileleri söz konusu olduğunda, ataerkil bir şekilde yönetilen ve soyun babadan oğula sürdürüldüğü, bu soyun devamı için yapılacak evliliğin onayı da dâhil olmak üzere, aile bireylerinin yaşamına yön vermekten, aileye ait tüm malların idaresine kadar her şeyin hâkimiyetinin “baba”da olduğu geniş ailedir.⁴⁹ Bu, sadece Osmanlı’ya has bir aile yapısı olmayıp, dünyanın neresinde olursa olsun, tüm geleneksel toplumlarda görülen aile yapısı ile örtüşmektedir.

Ataerkil bir yapıda, erkeğin, ailenin dışarı ile bağlantısını sağlayan, sosyal hayatın içinde “birey” olarak yer alan bir konumda olması kaçınılmazdır. Osmanlı toplum yapısı içinde yer alan ailelerde de, bu yapılanma gereği, erkek, doğal olarak, birinci planda yer almakta; dolayısıyla kadın ikinci planda kalmakta ve evin “iç işleri”nden sorumlu olmaktadır. Erkek, dışarıda çalışan, yani “evin ekmeği”ni getiren kişi olması nedeniyle de, sosyal hayatta ailesini temsil eden “yegâne” birey olmaktadır. Kadınların giyinme, beslenme gibi ihtiyaçları için gereken paranın sağlanması erkeğin görevi olarak tanımlanmaktadır.⁵⁰

Kadın ise, önce “evlat” olarak var olduğu aile yapısında, kendi yuvasının kurulmasıyla birlikte “eş” ve ona müteakip “anne” görevlerini üstlenmiştir. Kadının kendisi başta olmak üzere, geri kalan aile üyelerinin ve elbette toplumun, kadının sadece bu görevlerini en iyi şekilde yerine getirmesinden başka beklentisi ve isteği bulunmamaktadır. Ailede kadının statüsü, yaşına ve sahip olduğu çocuk sayısına bağlı olarak belirlenmektedir.⁵¹ Diğer bir deyişle, kadın ne kadar yaşlı ve ne kadar çok çocuk sahibiyse, o kadar önemli bir konumda bulunmaktadır. Bu durum kendi “geniş” ailesinde geçerli olduğu kadar, yaşadığı mahalle için de geçerli olmaktadır.

Sözü edilen geniş aile yapısı, günümüz aile yapısından oldukça farklıdır. Osmanlı’da “aile” denince, birkaç kuşağın bir arada barındığı, kendi yiyecek, giyecek, hatta eğitim ihtiyaçlarını kendi içinde gören, mahalle ile organik bir bağ içinde olan bir yapı anlaşılmalıdır.⁵² Buna göre ailede, kuşaklar arası son derece girift bir yapı söz konusu olup, sürdürülen ilişkiler ağıyla geleneklere göre idare edilen bir sistem bulunmaktadır. Doğumlarda, ölümlerde, evlenme ve sünnet törenleri gibi her türlü olayda mahalle fertleri, o olayın yaşandığı aile ile birlik olmakta, yapılması gerekenler konusunda destek vermekte, olay sanki kendi başlarına gelmişcesine sorumlu davranarak hep birlikte hareket edilmektedir.

⁴⁹ Bernard Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, Çev. Ercan Eyüboğlu, Ankara, Cumhuriyet Gazetesi Yay., 1999, s.124-125

⁵⁰ Fatma Aliye, **Osmanlıda Kadın**, Haz. Orhan Sakin, İstanbul, Bizim Kitaplar Yay., 2009 (Kitabın özgün adı: Nisvân-ı İslam olup, 1309/1891-1892 tarihinde yayımlanmıştır), s.54

⁵¹ İlber Ortaylı, **Osmanlı’da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2008, s.63

⁵² İlber Ortaylı, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yay., 2000, s.4

Kadın da, yaşadığı aile ve içinde bulunduğu toplumsal ilişkiler ağında çeşitli “görevler” almaktadır. Öncelikle aile içinde, herkesin barındığı evin temiz olmasının sağlanması, aile bireylerinin karınlarını doyurmak için yemek pişirilmesi, ailenin yürüttüğü işte kendisine verilen sorumlulukların yerine getirmesi (tarlada çalışmak, evde veya atölyede halı-kilim dokumak gibi üretim faaliyetlerinde bulunmak), çocukların bakımı ve büyütülmesi, komşular arası yardımlaşmalarda yer alması kadının görevlerinden sayılmaktadır. Ev içi üretim sayılabilecek bu faaliyetler, ekonomik nitelikli görünmese de, kadının sağladığı artı değerın önemi yadsınamaz. Dolayısıyla başta yaşadığı aile olmak üzere, kadının “görev”lerinde gösterdiği başarı da toplumsal konumunda etkili olmaktadır.

Kadının doğup büyüdüğü aile kadar, yaptığı evlilikler de toplumsal yapıda onun statüsünün belirleyicilerinden olmuştur. Evlilikler, seçkin sınıftan bir aileye dahil olmak için tercih edilen en kısa yollardan biri olmuştur. Ancak bu tercih, evlenecek kızın elinde olmayıp, çoğunlukla aile büyüğünün kararına kalmıştır. Gelinlik çağına gelen bir kız için böyle bir seçimi yapmak nasıl elinde olmayan bir şey ise, evlenme çağına gelen genç erkekler için de durum farklı değildi. Osmanlı Müslüman erkekleri de, evliliklerini rastgele gerçekleştirememekte, önce ailenin en büyük erkeğinin onayını almaktaydı. Ancak, durum bununla da kalmayıp, yasal onay şart olduğundan, evlenme ayrıca kadılık iznine de tabiydi. Kanuni Sultan Süleyman’dan beri süregelen uygulamaya göre, kadıdan izinname alınmayan evlilik geçerli kabul edilmemekteydi.⁵³

Evlilik için nasıl izin gerekiyorsa, boşanma için de izin gerekiyordu, ancak bu sadece kadın için geçerli olan bir şeydi. Erkeğin eşinden boşanması son derece basit olmakla birlikte, erkek boşanma yerine başka eş almayı tercih ediyor⁵⁴ ve erkeğin çok eşliliği (taaddüd-ü zevcat), kadınlar için başlı başına bir sorun haline geliyordu. Arap kültürünün etkisiyle, Osmanlı padişahlarının neredeyse tamamının, birden fazla kadınla evlenerek örnek teşkil etmesinin yanında, gittikçe genişleyen topraklarda sayıca da üstünlük sağlayabilmek için çok eşli (poligami) dolayısıyla, çok çocuklu bir aile hayatı benimsenmiştir. Aile yapısındaki bu değişim saraydan başlayıp, topluma yayılmıştır. Kadınlar önceleri buna boyun eğip, durumu kabullenmeye çalışsalar da, zamanla, kocalarının birden fazla hanımla evlenmesinden hoşnut olmadıklarını ifade etmeye başlamıştır.⁵⁵ Diğer bir deyişle, erkeğin çok eşliliği giderek, kabullenilir bir durum olmaktan çıkmıştır.

⁵³ Meral Altındal, **Osmanlıda Kadın**, İstanbul, Altın Kitaplar Yay., 1994, s.53

⁵⁴ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, s.128

⁵⁵ Fatma Aliye, **Osmanlı’da Kadın**, s.47-59

Yapılan evliliklerin statü belirleyiciliğine gelince, evliliğin gerçekleştiği ailelerin toplumsal ve ekonomik olarak içinde bulunduğu sınıf ya da sıralamaya göre kadının da itibar durumu değişiyordu. Bürokrat ya da asker sınıfından bir ailenin kızının, yine benzer bir ailenin oğlu ile evlendirilmesi tercih ediliyordu. Kızı alınacak ailelerin geçmiş durumu, mevcutta içinde buldukları yaşam tarzı, sosyo-ekonomik durumları, değerlendirme kıstaslarının en önemlileri arasındaydı. Evliliklerin, görücü usulü ya da akrabalar arasında gerçekleşmesi yaygın bir uygulamaydı. Görücü usulü evliliklerin hemen hepsi benzer bir süreçten geçiyordu. Bu süreç şu şekilde anlatılmıştır:⁵⁶

Her gün kapı çalınır, birçok kadınlar gelir, bunların önlerinde pişdarları [öncü, önayak olan] gözüdür: Yüzü tamamen düzgün [allık, pudra vb. gibi] ile örtülü, kaşlar rastıklı, gözler sürmeli, yanakta rastıktan sahte benler, kulakta elmas taklidi küpelerle seksenlik bir kadın... Kılavuz! Bunun arkasında kaynana, görünce ve komşulardan bazıları. Kimi zaman bunlar beş altı tane, hatta çocuklarıyla gelirler... Ve kapıdan girerken bin türlü vaziyetlerle görücü olduklarını anlatırlar. Yukarı çıkarlar, kahveleri namzet kızlar getirir, iskemleye ezile büzüle oturur, bundan sonra nazarlar büsbütün kendisine in'itaf eder [döner]. Kahvelerin yudumuna beşer dakika fasıla verilerek ve gözleriyle kusur arayarak kızcağızı baştan aşağıya kadar süzerler.

Sonra kusurlarını bin türlü istihfafla [küçümseme, hor görme] birbirlerinin kulağına fısıldarlar. Eğer kılavuz kadın pek serbest ise: Kızım bir parça güler misin?

Lâfını ortaya fırlatır. Bu niçin bilir misiniz? Yanağında gülerken çukur oluyor mu, yahut dişleri güzel mi diye! O sandalyede oturan zavallı kızcağızın halini bir kere tasavvur edin... İstemeye istemeye, sıkıla güler, bu muhterem hanımları memnun etmeye çalışır. Pek çabuk da beğenmezler. Bin türlü itirazlardan sonra karar verilir, bî-çare kızcağız da esir satılır gibi satılır.

Evlilikler şehirde olsun, kırsal kesimde olsun, çoğunlukla bu şekilde gerçekleşmekteydi. Evlenecek çiftlerin, birbirini önceden görme ve tanıma şansı bulunmamaktaydı. Gelen görücü kafilesinin, uygun görürlerse, müstakbel damat hakkında çeşitli bilgiler aktarması dışında, gelin adayı başka bir bilgiye sahip olamamaktaydı. Aslında, kız, evlendiğinde hayatında çok da fazla bir değişiklik olmuyordu. Babasının evinde nasıl hareket ediyorsa, evlenince kocasının evinde de aynı şekilde hareket etmek durumundaydı. Diğer bir deyişle, yaşadığı değişiklik "ev değişikliği" idi. Kadının konumunda, bundan başka bir farklılık bulunmamaktaydı. Kadın çalışıyor olsa bile, bütünüyle "bağımsız" olması düşüncesinden uzak tutulmaktaydı. Hayatında bulunan erkeğe (evlilik öncesi babasına, evlendikten sonra ise eşine) bağımlı olması beklenmekteydi. Kadın, kendine yuva sağlayan baba ya

⁵⁶ Nebile Kâmuran, Fındıklı, "Bizlerde İzdivaç", 28 Haziran 1913, no:73, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar (Yeni Harflerle)**, Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu (Haz.), İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı (KEKBMV) Yay., 2009, s.237-238

da koca için, ailenin geçimine ancak bir ölçüde katkı sağlayabilirdi. Çünkü asıl karın doyuran ve barınmayı sağlayan kişi evin erkeği idi. Bu durum, elbette, sadece Osmanlı'ya özgü değildir. "Modern" Batı'da da, kadına karşı aynı yaklaşımlar söz konusu olmuştur.⁵⁷

Osmanlı'da kadınlar Müslüman, gayrimüslim, kentli, saraylı (sultan ve cariye) gibi çeşitlilik arz ederken, aslında kadın nüfusunun büyük çoğunluğu köylü kesimden oluşmaktadır. Bazı yazarlara göre, iki kadın tipi söz konusudur: Saraylı kadın ve kırsal alandaki kadın. Buna göre, saraylı kadın ne kadar tüketiciyse, kırsal kesimdeki kadın da o kadar üreticidir.⁵⁸

Bu ayrım, "şehirli kadın" ve "reaya" ayrımı şeklinde değerlendirilebilir. Ayrımın kaynağı, özellikle yönetici kesimin evlerindeki haremlik-selamlık uygulamasıdır. Ancak, toplumda kadının yerine dair bu uygulamada, Bizans'ın etkileri söz konusu olmuştur. İstanbul'un fethiyle birlikte köleler ve yöneticilerin birbirinden ayrı olduğu bir toplum yapısına sahip olan Bizans'ın kurumlarından etkilenen Osmanlı, yönetici sınıfının kadınlarının mensup olduğu "harem"i Bizans'tan almıştır. Böylece, Osmanlı'nın kadınları konumlandırmasında bir değişim ortaya çıkmıştır. Yönetici sınıfın eşleri "harem" hayatı yaşamaya başlamıştır. Kadınların aile dışından erkeklere görünmesi "namahrem" kabul edildiğinden, bir tek ailelerinden olan erkeklerle temas halinde yaşamak durumunda kalan kadınlar, sadece evi, eşi ve çocuklarının bakımı ve yetiştirilmesi ile ilgilenmiş, dolayısıyla zamanının çoğunu evinde geçirmiştir. Kadın, evde eş ve anne olarak görevlerini yerine getirmekle mesul tutulmuştur. Diğer bir deyişle, "kadının yeri evidir" düsturu benimsenmiş, ev dışında bulunanlar, çoğunlukla ailenin erkek üyeleri olmuştur. Bu durum, bu kadınların üretim sürecinden kopmasına yol açmıştır.⁵⁹

Şehirli ev kadınının sürdürdüğü hayatın, genellikle evle sınırlı olduğundan bahsedilse de, mesire yerlerine gidilmesi, farklı farklı şenliklere katılmak gibi çeşitli etkinliklere katıldıkları gözlenmiştir. Ailecek gidilen ve tüm gün süren pikniklerde kadınlar ve çocuklar, erkeklerden ayrı otursalar da, ev dışında aktivite gerçekleştirebiliyorlardı.⁶⁰ Belirtmek gerekir ki, kadınların dışarıda yer almasını gerektirecek durumlar bulunduğundan, kadınları dışarıda görmek, sanıldığı gibi öyle "olağanüstü" bir şey değildir. Kadınlar, bir yerden bir yere ulaşmak, evin ihtiyaçlarını

⁵⁷ Olwen Hufton, "Kadınlar, İş ve Aile", **Kadınların Tarihi**, C.3, Ed. Natalie Zemon Davis-Arlette Farge, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul, T.İş Bankası Kültür Yay., 2005, s.26

⁵⁸ Füsün Tayanç-Tunç Tayanç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara, Toplum Yay., 1977, s.108

⁵⁹ Şirin Tekeli, "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi (CDTA)**, C.5, İstanbul, İletişim Yay., 1996, s.1191

⁶⁰ Raphaella Lewis, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, Çev. Mefkure Poroy, İstanbul, Doğan Kardeş Yay., 1973, s.118-119

karşılama için alışveriş yapmak gibi çeşitli nedenlerle de dışarıda bulunabiliyordu. Ayrıca, çeşitli işlerde çalışan kadınlar bulunduğu için, ulaşım araçlarında kadınlara rastlamak mümkündür. Özellikle, dokuma alanındaki üretim, büyük ölçüde kadın işgücüne dayanmaktaydı. Bununla birlikte, genellikle, kadınların ev dışında başka bir ifadeyle, "sokakta" buldukları zamanlar ve alanlarda kısıtlamalar söz konusu olabilmekteydi. Örneğin ulaşım araçlarında, erkek ve kadın bölümleri ayrı teşkil edilmiş olup, kadınlar için pek de konforlu sayılmazdı. Vapurda kadınlar için ayrılan bölümlerin pek de iyi durumda olmadığını, kadınların balık istifi gibi üst üste yolculuk etmek zorunda kaldığını aktaran yabancı seyyah kadınlar, her yerde erkeklerden ayrı tutulmaya şaşıyorlardı: "*Vapurda dahi perde ile bölünmüş bir yerde kalabalık bir hâlde kadınlar bulunuyordu.*"⁶¹ Bundan başka, evli bir çift bile olsa, bir kadın ve erkeğin aynı arabaya binmeleri hoş görülmeyip, polisin engellemeleriyle karşılaşabiliyordu.⁶² Ulaşım araçlarında kadınlara çok fazla yer ayrılmamasının nedeninin, kadınların dışarıda bulunmasının, erkekler tarafından pek de arzu edilmemesi olduğu düşünülmektedir.

Toplumu bir dengede tutma anlayışı üzerine kurulu Osmanlı'da, tüm toplum katmanları tepeden belirlendiği gibi, kadınlar da çeşitli düzenlemelerle yukarıdan belirli kalıplar içinde hareket etmesi doğrultusunda tipleştirilmiştir. Bu etkiler, kadınların giyim kuşamında, sokağa çıkışında, evlerdeki eş-dost toplantılarında erkeklerden ayrı "haremlik-selamlık" olarak oturmalarında olduğu gibi daha birçok konuda kendini göstermiştir. Yapılan çeşitli düzenlemelerle, kadının dışarıdaki giyim şekli kontrol altında tutulmaya çalışılmış, kurallara uymayanlara birçok yaptırımlar getirilmiştir.⁶³ Bu şekilde, kadınların giyimine müdahale ederek, onların belli kalıplar içinde kalması sağlanmak istenmiştir.

Çarşaf, ferace veya başörtüsü ile yeldirme Müslüman kadın giyiminin olmazsa olmazlarıydı. Çarşaf giymek, zamanla Arap kültürünün etkisinde kalarak yaygınlaşmıştır. Bu kıyafet kalıplarının belirleyicisi olarak, dini kurallar gösterilmiş, devlet eliyle denetim sağlanmaya çalışılmıştır. Bunun yolu da, halife sayılan padişahın, İslam dini kurallarından yola çıkarak, Müslüman olan kadınların giyimine getirdiği kısıtlamalarla şekillenmesinden geçmiştir.⁶⁴

Kıyafet kalıplarının, İslam dinine göre belirlenmesinin sonucu olarak, giyim şekli konusunda Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında farklılıklar söz konusu olmuştur. Bu sayede, bir kadının ev dışındaki giysilerine bakarak Müslüman mı,

⁶¹ Fatma Aliye, **Osmanlı'da Kadın**, s.127

⁶² Nail Morali, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul, Tekin Yay., 1976, s.58

⁶³ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, s.141

⁶⁴ Nicole Van Os, "Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, C.14, Ankara, YTY, 2002, s.136

yoksa Hıristiyan mı olduğunun anlaşılması da kolaylaşmıştır. Müslüman kadınlar, ferace ve yaşmak giyer, ayağında sarı sahtiyandan [deriden] pabuç olurken; Hıristiyan kadınlar ince tülbentten başörtüsü takar, Ermeniler kırmızı, Rumlar siyah, Museviler ise mavi terlik giyerlerdi.⁶⁵ Kadın kıyafetlerindeki geleneksel yapı, Tanzimat Fermanı ile birlikte kırılmaya uğramıştır. Avrupai giyim tarzı, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte, birçok alanda gerçekleştirilen reformların etkisiyle görülmeye başlanmış olsa da, kadınlar için daha çok Meşrutiyetin ilanı ile kendisini gösterecektir.

Tanzimat Dönemindeki reform alanlarından biri de, eğitimidir. Kadınların eğitimi konusunda, gerekli ve ayrıntılı düzenlemelerin olmadığı XIX. yüzyıl başlarında kız çocukları, sadece mahalle mektebinde, ilkokul düzeyinde eğitim alabiliyor, okullarda karma eğitim verilmediği ve kızlara özel okullar da bulunmadığı için eğitimini daha fazla sürdürüyordu. Bu aşamadan sonra, kız çocukları evde dikiş-nakış öğrenmek, ev işleri konusunda becerilerini geliştirmek, kırsal alanlarda olanlar tarlalarda ailelerine yardım etmek üzere yetiştiriliyorlardı. Kız çocuklarının, "mahalle mektebi"nde tanıştığı eğitimlerinin sürmesi, ancak varlıklı ailelerde, o da özel derslerin aldırılmasıyla uzayabiliyordu.

Tanzimatın ilanı ile birlikte, eğitim alanında düzenlemelerin yapılması gündeme gelmiş olsa da, mevcut uygulama 1858 tarihine kadar aynı şekilde sürdürülmüştür. Kızların ortaokul eğitimini alabilecekleri ilk rüştiye, ancak 1858'de, İstanbul'da resmen hizmete girmiştir.⁶⁶ Kızların eğitiminin ilerlemesinde, eğitimlerin kimler tarafından verileceği konusu güçlük çıkarmıştır. Bu konu önem taşımaktadır, zira, kızlar 12 yaşına geldiklerinde artık erişkin sayıldıklarından erkek öğretmenler tarafından ders almaları mümkün görünmüyordu. Uygulamadaki yeni düzenlemeler, 1869 Nizamnamesiyle belirlendi ve kız öğretmen okullarının açılması için girişimler başlatıldı.⁶⁷ XIX. yüzyılın sonlarında kızların eğitimi artık lise seviyesine ulaşmış ve kız okulları ile kız öğrenci sayıları da böylece artmıştır.

Geleneksel değerler çerçevesinde oluşturulan düzenin devamlılığının sağlanması adına, kadının olması gereken yerin evi olduğu ve bunun için ayrıca bir eğitimin şart olmadığı düşüncelerinin yanında, kadın evde olsa bile eğitimin olmazsa olmaz bir kurum olduğunu düşünenler de yok değildir. Şemseddin Sami'nin *Kadınlar* adlı eserinde özellikle vurguladığı konu, uygarlık seviyesinin yükselmesi için kadının eğitim almış olmasının gerekliliğidir. Ona göre kadın, toplumun temel yapıtaşı olan

⁶⁵ Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Haz. Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman Gazetesi Yay., Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş, s.197-199

⁶⁶ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VI, Ankara, TTK Yay., 1954, s.172

⁶⁷ Cahit Yalçın Bilim, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yay., 1984, s.71

ailenin esasını teşkil eder; medeniyet ve gelişme için kadının eğitilmiş olması şarttır, çünkü insanın eğitimi doğar doğmaz annesiyle başlar ve anne eğitilmişse çocuk da eğitilmiş olur, bu süreç böylece devam ederek eğitilmiş nesillerin oluşmasını sağlar, dolayısıyla kadının eğitimi sayesinde uygar ve ileri toplum seviyesine ulaşılabilir.⁶⁸ Kadının eğitim alması ile toplumda ilerleme sağlanması birbirine bağlı olarak yorumlanmıştır. Namık Kemal de, *İbret*'te yayımlanan "Maarif" adlı makalesinde kadınların eğitim almasının, toplum için önemli olduğunu belirtmiştir.⁶⁹

Kadının "eğitim alması"ndan kasıt, çocuğunu yetiştirirken onun "ilk öğretmeni" olarak toplum için yararlı olmasını sağlayacak bilgiyi aktarabilmesi, hane halkının hastalanması ya da küçük kazalar geçirip yaralanması durumunda sahip olduğu sağlık bilgisiyle tedavilerine yardımcı olabilmesi yanında, kocası eve geldiğinde de onunla sohbet ederek hoşça vakit geçirebilmesi içindir. Evin maddi yükünü çeken kocasına, karşı görevi çocuklara bakmak, onları eğitmek, ev işlerini çekip çevirmek, namusunu muhafaza etmek olan kadın için "evin idare edilmesi" çerçevesinde planlanan eğitim yeterli görülmüştür.⁷⁰

İtaatkâr ve evine bağlı kadının, kabaca ifade etmek gerekirse, ikincil statüde insan olarak görülen kadının, içinde bulunduğu şartlarda "kadın sorunu"nu gündeme getirmek gibi şansı da pek olmamıştır. Kadının sıfatının yeni bir biçim alması için, sınırlı da olsa, kadınların sosyal yaşama dahil olmaya başladığı Tanzimatı, hatta bu konuda daha etkili olan Meşrutiyeti beklemek gerekmiştir. Kadının sosyal hayatta ortaya çıkmasını sağlayan II. Meşrutiyet çok şeyi değiştirmiştir. Özellikle bürokrat sınıfa mensup ailelerin kızları, aldıkları özel dersler ve öğrendikleri yabancı diller sayesinde Batı'da olup bitenleri öğrenmeye başlamışlar, kadınlar için kadınlar tarafından harekete geçilmesine uğraşmışlardır. Daha sonraları, gelişmiş bir toplum olma yolunda "kadının önemi"ni kavramış ve bu bilinci basın-yayın yoluyla, önce hemcinslerine, ardından tüm topluma duyurmaya çalışmışlardır. Batı'daki örneklerinden hareketle, kadınların pek çok şeyi başarabileceğine inanan öncü kadınlar, Milli Mücadele döneminde de etkinliklerini sürdürmüşlerdir.

⁶⁸ Şemseddin Sami, **Kadınlar**, Haz. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yay., 1996, s.13-43

⁶⁹ Namık Kemal, "Maarif", 4 Temmuz 1872, no:16, *İbret Gazetesi*, Haz. Mustafa Nihat Özön, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, İstanbul, YKY, 1997, s.97

⁷⁰ Nicole A.N.M. Van Os, "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", **MTSD**, C.1: Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Ed. Mehmet Ö. Aklan, İstanbul, İletişim Yay., 7.Bs. 2006, s.340-341

2- İktisadi İlişkilerde Kadın

Tarihten günümüze kadın, her daim iş gücü kaynağı olarak görülmüş ve birçok işte erkek gibi çalışmıştır. Anadolu'nun fethinden sonra kurulan Türk Devletleri'nde kadınlar siyasal, sosyal, ekonomik her türlü mücadelede erkeklerle omuz omuza yer almış, varlık göstermişlerdir. Anadolu'yu yurt edinen Türkler, geçimlerini sağlamak için, özellikle kadınların yetenekleri doğrultusunda dokumacılıkla uğraşmışlardır. Anadolu'da, örneğin XIII. yüzyılda Ahi Teşkilatı'nın kadınlar kolu olarak kurulan Bacıyan-ı Rum Teşkilatı, kadınların birlik ve beraberlik içinde, örgütlenerek üretimde yer almasını sağlamıştır. Bu kuruluş hakkında bilgi veren ilk tarihçi olan Âşık Paşazade, Anadolu'da bulunan Gaziyan-ı Rum, Ahiyan-ı Rum, Abdalan-ı Rum ile beraber dördüncü kuruluş olarak sayılan ve Ahi Evren'in eşi Hatun Ana'nın başında olduğu Bacıyan-ı Rum'dan bahsetmiştir.⁷¹ Halı ve kilim dokumacılığı ve örgücülük, nakış işleme ve keçe gibi çeşitli kumaşların imal edilmesi, giysi yapılması gibi faaliyetler Bacıyan-ı Rum'un meşgul oldukları iş alanları olmuştur. Hatun Ana (Fatma Bacı ismiyle de anılmaktadır) teşkilatın kurulduğu Kayseri'de diğer kadınlarla birlikte örgücülük ve dokumacılık alanında çalışmıştır.⁷² El sanatları icra eden kadınlardan oluşan Bacıyan-ı Rum (Anadolu Bacıları Teşkilatı), başta ekonomik, sosyal ve kültürel olmak üzere birçok kuruluşun önünde yer almıştır.⁷³ Kadınlar böylece toplumsal faaliyetlerin tümünde yer alabilmiş, toplulukları ile ilgili kararların alınmasında söz sahibi olabilmıştır. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de varlığını sürdürdüğü tahmin edilen "Bacı"lar, toplumsal hayat içinde erkeklerle birlikte kadınların daha etkin bir tablo sergilemesini sağlamış, kurulan kadın örgütleri ile sosyal hayatın önemli bir parçası konumunda olmuşlardır.

Kadın, eski Türkler'den Anadolu Selçukluları'na, Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat'a ve sonrasına, el sanatlarında ve tarım alanında çalışarak varlık göstermiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar sanayileşmenin görülmediği Osmanlı ekonomisi, ağırlıklı olarak tarıma dayalı bir ekonomi olduğundan, üretim faaliyetlerinin gerçekleştiği kırsal kesimde, kadın da tarlada erkekle hep beraber çalışmıştır. Tarımsal üretim, sadece erkek ve kadın tarafından değil, aile üyelerinin tümü tarafından gerçekleştirilmektedir. Köyde erkek-kadın, çoluk çocuk hep birlikte çalışılmasına karşın, şehirlerde durum farklılık göstermektedir.

⁷¹ Aşık Paşazade, **Osmanoğullarının Tarihi**, Haz. Kemal Yavuz- M.A.Yekta Saraç, İstanbul, Koç Kütür Sanat Tanıtım Yay., 2003, s. 571

⁷² Ethem Cebecioğlu, "Bacıyan-ı Rum", **Osmanlı Ansiklopedisi**, C.5, Ankara, YTY, 1999, s.416

⁷³ Mikail Bayram, **Bacıyan-ı Rum**, Konya, S.Ü. FEF Yay., 1987, s.36-39

Şehirli kadının, ekonomik hayata katkıda bulunabilmesi için, öncelikle eğitilmiş olması gerekmektedir. Çünkü mevcut kamu kurumlarında çalışabilmek için, belli bir eğitim düzeyinde olmak ve dil bilmek gibi hususlar aranmaktaydı. Ancak, bilindiği gibi, okullarda karma eğitim söz konusu olmadığından ve kızlar için eğitim kurumları da bulunmadığından, XIX. yüzyıl başlarında kadınların çalışma hayatına katılabilmesi de mümkün olmamıştır. Zaten şehirli kadın, çalışsa bile “evin kadını” olarak görülmektedir. Evde, ev için çalışan, çalışması gereken en önemli unsur “kadın”dır. Eş ve anne olmasının yanında, “evin idaresi” de kadının sorumluluğundadır. Ancak, bazı kadınlar üretimsel anlamda da bir katkı sağlamasına rağmen, asıl geçim sağlayan konumda olması beklenmemektedir. Kadının birincil sorumluluğu, ekonomik imkânlar dâhilinde, ev halkının ihtiyaçlarını karşılamak, evin temizliği, yemek hazırlanması, misafir ağırlanması gibi “ev içi işlerin” yola koyulması olarak görülmektedir.

Erkeklerle bir arada bulunmamak kaydıyla, şehirlerde çalışan kadınlar olduğu bilinmektedir. Şehirli kadın çalışma hayatına katılmak isterse, ancak “kadınlara göre” işler için imkânlar bulunmaktadır. Bu sayede, ev ekonomisi için “katkı” sağlayabilmektedir. Anadolu ve Rumeli’deki pek çok kentte, tarımsal üretim dışında çalışan kadınlar vardır. Çalışılan sektörün yapısına bakıldığında, üretilen işler erkeklerin yapacağı türden işler olmadığı için, bu alanlarda kadınların çalıştığı anlaşılmaktadır. Tekstil sektöründe, özellikle dokuma alanı gibi işler kadınlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Halı dokuma, kilim dokuma, nakış işleme gibi değişik dokuma alanlarında pek çok kadın çalışmaktaydı. XIX. yüzyıl başlarında yaygın bir işkolu haline gelen dokuma sektöründe, kadın işçilerin sayısının azımsanmayacak ölçüde olduğu görülmektedir.⁷⁴ Buradan, Osmanlı kadınının tarım sektörüyle birlikte, tekstil sektöründe de üretken bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca 1908’den sonra kadınların, tütün işçiliğinde de yer aldığı görülmektedir.

Bundan başka, kadınların ekonomik faaliyetleri, bağ, bahçe, çiftlik, dükkân, fırın, hamam işletmeciliği; borç alıp vermesi; emlak alıp satması; ebelik, hocalık yapması gibi faaliyetleri olmuştur.⁷⁵ Sayılanlar arasında ebelik, kadınların en çok yaptığı meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğurganlık oranlarının yüksek olduğu Osmanlı’da, kadın için yabancı erkek “namahrem” olduğu için doğum işini ebeler üstlenmişti. Her mahallede, mutlaka bir ebe bulunmaktaydı. Ebeler sadece doğum yaptırmakla kalmayıp, doğuma kadar olan süreçte hamilelik takibi yapıyor, doğumdan sonra da temel bebek bakımı bilgilerini veriyordu. Bu nedenle Tıbbiye’de

⁷⁴ Faruk Beşer, **Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği**, İstanbul, Bilge Yay., 2003, s.55

⁷⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kadriye Yılmaz Koca, **Osmanlı’da Kadın ve İktisat**, İstanbul, Beyan Yay., 1998

de ebelik eğitimi verilmesi karar bağlanmıştır. 1843 yılında, kadın ebelerin eğitimine resmen başlanmış olup, 2 yıllık eğitim süresinin sonunda 36 kişi mezun olmuştur.⁷⁶

Kadının eğitim almasındaki zorlukların aşılmasında olduğu gibi, kendi başına mal sahibi olmasında ve mülk ediniminde de XIX. yüzyılın ortalarına kadar zorluklarla karşılaşmıştır. Örneğin, miras yoluyla babadan mal ediniminde, ailede bulunan erkek çocuklar hak sahibi olurken, kız çocuklar için, şayet ailede erkek evlat yoksa hak ediş gerçekleşebiliyordu. 1847'de köleliğin ve cariyeliğin kaldırılması ile ilgili padişah fermanına müteakip, bu durumu pekiştiren 1857 tarihli kanuna, artık kadının da miras hakkıyla babadan kalan toprağın sahibi olabileceği hususu eklenmişti.⁷⁷ Böylece, kadınların ilk kez miras yoluyla mülkiyet hakkı kazanımı da gerçekleşmiş oldu. Bu da, ekonomik anlamda kadınların güçlenmesini sağlamıştır. Dolayısıyla yukarıda sayılan tüm ekonomik faaliyetleri ile birlikte kadınlar, Osmanlı ekonomisinde büyük öneme sahip olmuşlardır.

3- Hukuksal Uygulamalarda Kadın

Osmanlı'nın kuruluşundan itibaren gerçekleştirilen hukuksal düzenlemelere bakıldığında, kadınların sahip oldukları haklar konusunda ayrıca bir açıklama ya da değerlendirmenin bulunmadığı dikkati çeker. Kadınlarla ilgili düzenlemelerin en belirgin olanları, giyim-kuşama yönelik olanlardır. Osmanlı'nın hemen her döneminde giyim konusunda kısıtlamalarla karşı karşıya olan kadın, fermanlarda belirtilen kıyafet kalıplarına uymak zorundaydı. Çarşaf giyme zorunluluğu, yasaların belirlediği cezai yaptırımlarla kontrol altında tutuluyordu.⁷⁸ Tanzimat dönemine kadar kadınlarla ilgili bu kısıtlamalar, çıkarılan fermanlarla devam etmiştir. Bu döneme gelinceye kadar hukuki haklarıyla ilgili belirsizlikleri olan kadının konumu, Tanzimat hareketiyle hızla değişmeye başlamıştır. Her ne kadar Gülhane Hatt-ı Hümayunu, kadınlara özel hükümler içermese de, dönemin reform hareketleri kadınları da içine almıştır.

Kadınlar önce mülkiyet hakkına sahip olmuşlardır. 1847 tarihine kadar, ailede erkek çocuk bulunması halinde kız çocuklar için toprak paylaşımı söz konusu olamıyordu. 1847 yılında, kız çocukların da erkek çocuklar gibi, babasının arazisine sahip olması haklı tanınmıştır. Buna göre, babanın sahip olduğu arazi, ölümü üzerine, kız ve erkek çocukları arasında eşit olarak paylaşılacaktı. Böylece, kız çocuklar da intikal hakkına sahip olmuştur. 1847'de annesinin tasarrufunda olan miri

⁷⁶ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis Yay., 2. Bs. 1996, s.221

⁷⁷ Tekeli, "Kadın", s.1192

⁷⁸ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, s.141

arazilerde, babanın ölümündeki uygulamada olduğu gibi, erkek ve kız çocuklar için meccanen (ücretsiz, parasız) intikaline karar verilmiştir.⁷⁹ Süregelen düzenlemelerde belirtilen haklar, 1858 tarihli Arazi Kanunnamesi ile netleştirilmiştir. Buna göre, miras kız ve erkek çocuklar arasında “eşit” olarak pay edilecek, gerçekleşen intikaller ücretlendirilmeyecekti. 1858 tarihli Kanunun getirdiği yenilik, yapılan düzenlemeleri bir araya getirerek daha ayrıntılı şekilde tarif etmesidir.

Aynı yıl kız çocukların eğitim hakkı ile ilgili düzenlemeler de gündeme gelmiş, kız ortaokulları yani Rüştüyeler açılmış, takip eden yıllarda kızların eğitimlerini sağlayacak meslek okulları da açılmıştır. 1869’da da kız çocuklarının eğitimine ilk kez yasal zorunluluk getiren “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁸⁰ Bu süreçte yapılan düzenlemelerle, kız çocukların eğitim hakkının yasal güvence altına alınması sağlanmıştır. 1876 yılında Kanun-i Esasî’nin kabulü ile eğitim konusunda önemli bir adım daha atılmış, kız ve erkek her Osmanlı için ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.⁸¹

Miras hakkı, eğitim hakkı gibi alanlarda kadına var olma imkanı tanınırken, kadınların, çeşitli güçlüklerle rağmen, asıl varlık gösterdiği alanlardan birisi olan iş yaşamında herhangi bir düzenleme yapılmamış olması dikkat çeker. 1840’lardan itibaren Anadolu ve Rumeli’de çalışan kadın sayısının artış göstermesine karşın, kadınların “işçi hakları”nı kapsayan bir düzenlemeye rastlanmamaktadır. Mecelle’de erkek işçileri kapsayan hükümler yer almakta, ancak kadın işçiler için herhangi bir hüküm bulunmamaktadır.⁸² Bunun sonucu olarak, kadınlar için uzun çalışma saatlerine karşılık, az ücretlendirme yapılmış, kadınlar da işlerini kaybetmemek için suskunluklarını korumak durumunda kalmışlardır.

Osmanlı’da, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerine kadar, geleneksel uygulamalar dolayısıyla, özellikle evlilik alanında çok fazla değişim ve gelişim sözkonusu olamamıştır. İmparatorluk, bünyesinde barındırdığı çeşitli “millet”lere mensup kimselerin dini inancına, anane ve geleneklerine karışmama politikası izlemekteydi. Bu durum, Müslüman olan ve olmayan tüm unsurların dini inanışları çerçevesinde özgürce hareket edebilmelerine olanak sağlıyordu. Evlenme, boşanma gibi olaylar uyrukların kendi dini otoritelerince gerçekleştiriliyordu. Örneğin,

⁷⁹ Halil Cin, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya, S.Ü. Yay., 1987, s.15

⁸⁰ Mahmud Cevat İbnü’ş Şeyh Nâfi, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı**-XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-, Haz. Taceddin Kayaoğlu, Ankara, YTY, 2001, s.91-104

⁸¹ Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C. VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Ankara, TTK Yay., 2. Bs. 1983, s.379

⁸² Oya Çitçi, **Kadın Sorunu ve Türkiye’de Kamu Görevlisi Kadınlar**, TODAİE Yay., Ankara, 1982, s.87

Müslüman erkekler kolayca boşanabiliyor, çok eşlilik (taaddüd-ü zevcat) gibi konularda son derece rahat hareket edebiliyordu.

Meşrutiyetin ilanından sonraki reformlar içinde yer alan aile kurumu konusunda, evlilik ile ilgili düzenlemelerin yapıldığı ilk resmi aile kanunu olan 1917 tarihli "Aile Hukuku Kararnamesi"ne kadar, tüm Osmanlı milletini kapsayan bir düzenleme bulunmuyordu. Bu tarihe kadar Müslümanların evlenme ve boşanma gibi işlemlerini üstlenen kadılar, gayrimüslimlerin bu konudaki işlemlerinde söz sahibi olamıyordu, çünkü diğer dinlere mensup kişilerin aile hukuku konusunda yeterli bilgiye sahip değillerdi.⁸³ Osmanlı'da farklı dinlere mensup kişilerin, evlilik ve boşanma gibi konuları kendi örf, adet ve uygulamalarına göre, kendi dini otoritelerince düzenleniyordu. Ancak, 1917 tarihli yeni kanun gereğince, bundan sonra evlenme ve boşanmalar devlet izniyle gerçekleşecek, erkek ilk eşinin izin vermesi durumunda ikinci eşini alabilecek, kadının da boşama hakkı olacaktı. Gerçek kişi ve aile işlerinde görevli şer'i mahkemeler, Adliye Nazırlığı'na (Adalet Bakanlığı) bağlanmış olup, modern ve laik bir uygulama gerçekleştirilmiştir.⁸⁴ Ayrıca, evlenmede yaş sınırı koyulmuş olup, aile hukuku hükümleri gayrimüslimleri de kapsama almıştır.⁸⁵

Hukuk-ı Aile Kararnamesi (HAK), Müslüman olanlar ve olmayanlar (Hıristiyanlar ve Museviler) için ayrı hükümler tayin etmiş olmakla birlikte, Müslümanlar için yüzyıllardır İslam'daki Hanefi mezhebine göre yorumlanan şeriat kurallarına, mezhep farklarını gözetmeden Şâfiî, Malikî gibi diğer mezheplerin prensiplerinden yararlanarak hazırlanmış maddeler eklenmesi nedeniyle ulemanın ve otoritelerinin kısıtlandığı gerekçesiyle gayrimüslim cemaat temsilcilerinin yoğun muhalefetine maruz kalmıştır.⁸⁶ Kararnamede, dini gelenekler ve modern hukuk kuralları bağdaştırılmaya çalışılmışsa da, muhalefet eden gayrimüslim unsurların işgal kuvvetleri ile işbirliği sonucu, ancak iki yıl süreyle yürürlükte kalabilmiştir. Yine de HAK, aile hukukunun düzenlenmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

4- Siyasal Hayatta Kadın

Osmanlı'da kadınların, XIX. yüzyıla kadar, sosyal hayatın içinde kısmen yer alabilseler bile, toplumsal kararlar üzerinde söz sahibi olabilecek bir duruma gelemediği anlaşılmaktadır. Kadın, doğduğu andan itibaren, itaatkâr olacak şekilde

⁸³ Halil Cin-Ahmet Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C. 2, Konya, S.Ü. Yay., 1989, s.56

⁸⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Ankara, TTK Yay., 5.Bs. 1993, s.229

⁸⁵ Coşkun Üçok, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, AÜHF Yay., 5.Bs. 1972, s.189

⁸⁶ Cin-Akgündüz, **Türk Hukuk Tarihi**, C.2, s.58-59

yetiştirilmiştir. Çalışma özgürlüğü, mülkiyet özgürlüğü, ticaret özgürlüğü gibi hakları aramaktan yoksun olmuştur. Kaldı ki, önünde bunlar için uğraşmaya degecek neden de görmemiştir. Çünkü kendini esaret altında hissetmemiştir. Dinin ve geleneklerin etkisiyle çerçevlenmiş bir hayat sürdürdüğü için, olması gerekenin bu olduğunu düşünmüştür. Ona göre, “özgür” doğmuştur, etrafına baktığında annesi, onun annesi ve onun da annesi kuşaklar boyu nasıl yetişmişse o da aynı şekilde yetiştirilmiştir. Bunda bir terslik görmemiştir. Erkekler “dışarıda”, kadınlar “içeride” olmalı düşüncesini garipsememiştir.

Bu yüzden, erkekler toplumsal hayatın içinde hâkim konuma gelmiştir. Tüm geleneksel toplumlarda düzen bu şekilde işlediğinden, erkeklerin sosyalleşmiş varlıklar olarak, doğrudan siyasal hayatın içinde olmaları da son derece olağan karşılanmıştır.⁸⁷ Kadınların, tüm sorumluluğu ise, evle ve ailesiyle ilgilenmekten ibaret görülmüştür.⁸⁸ Kadının rolü, “ev içi” ile sınırlı olmuş, siyasete uzak olması da doğal karşılanmıştır. Siyasetten uzak olan kadınların “hak, hukuk, eşitlik, özgürlük” gibi beklentileri pek olmadığı gibi, çoğu kadın, sahip olması gereken hak ve hukuku konusunda bilinç sahibi olmamıştır. Bilinçli olanların da, bunu ifade edecek güç ve cesaretleri bulunmadığından, kadınlar siyasetten uzak kalmışlardır.

Genellikle, “ev” ile sınırlı kendileri için çerçevlenmiş dünya ile dış dünya arasında büyük farkların bulunduğu habersiz olan, pek çok kadın, “birey” olamadığı gibi, görüş sahibi de olamamıştır. Dini inançlar, gelenekler ve aile değerlerinin yapısı, kadının siyasal hayatta yer almasının olduğu kadar, eğitilmiş olmasının ve iş yaşamına katılmasının bile görmezden gelinmesine yol açmıştır. Ahlak, namus gibi konularda, sadece kadının işaret edilmesi dolayısıyla da, kadın için oluşturulmuş kalıpların içinden çıkılması pek mümkün olmamıştır. İçinde buldukları durumu sorgulamaları beklenmemiştir, çünkü kadınlar “itiraz, isyan” gibi tepkiler gösteremeyecek şekilde yetiştirilmişlerdir. Diğer bir deyişle, kadınlar geleneksel rollerini tümüyle benimsemiş ve suskunlukları bundan kaynaklanmıştır.⁸⁹

Tüm bu nedenlerden dolayı, Fransız İhtilali’ni müteakip Avrupa’da görülen feminist hareketler, Osmanlı kadınında aynı etkiyi yaratamamış, süreç farklı şekilde yaşanmıştır.⁹⁰ Kadının değişebilmesi için önce düzenin değişmesi, sonra da erkeklerin değişmesi gerekiyordu. Yoksa, tek başına kadının değişimi kabul edilemezdi. Değişim gerçekleşse bile, kadın siyasal hayatın içinde varolabilir miydi? Yıllarca “erkek işi” olarak değerlendirilen siyaset, kadın için aşılması gereken bir dağ

⁸⁷ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, s.141

⁸⁸ Tekeli, “Kadın”, s.1191

⁸⁹ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.158-161

⁹⁰ Fatmagül Bertay, “Türkiye’de ‘Kadınlık Durumu’”, **Yüzyıl Biterken CDTA**, C.13, İstanbul, İletişim Yay., 1996, s.758

gibi gösterilmiş, kadın tarafından da durum böyle değerlendirilmiş olduğundan, bu konuda hevesli olmayan kadın, herhangi bir hak da iddia etmemiştir. Kadınların gösterdiği en önemli siyasi faaliyet, ihtilal yanlısı aile fertlerinden birinin mektubunu götürülmesi gereken yere ulaştırmak ya da kaçakları gizlemekten ibaret olmuştur.⁹¹

Kadınların pasif tutumu karşısında suskunluğunu bozan bazı erkek yazarlar, gelişme ve değişme için kadının özgürleştirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Namık Kemal, Şemseddin Sami, Celal Nuri gibi aydınlar, kadınların haksızlığa uğradığını ve bu yanıltan dönülmesi gerektiği savunmuştur. Onlar, "hürriyet", "eşitlik" gibi kavramların kadınları da kapsamaması gerektiğini vurgulamıştır.⁹²

Kadınların desteklenmesini savunanlar yanında, bu duruma Abdullah Cevdet gibi karşı çıkanlar da olmuştur.⁹³ Osmanlı yöneticilerine göre, kadının yeri eviydi ve orada zaten özgürdü, bundan daha başka ne olacaktı? Kimilerine göre, kadının ilerlemeye çalışması, toplumu memnun etmemektedir, toplumdaki cesaret ve destek görmemesi olağan karşılanmalıdır. Önemli olan, kadının duracağı yeri bilmesidir: Neler giyebileceği, nerelere gidebileceği, kiminle evlenebileceği gibi konularda çizilmiş sınırların dışına çıkması söz konusu olamazdı.⁹⁴ Tanzimat'a kadar kadın, özgürleşmesi gerektiğini düşünmemiştir, çünkü kendini esaret altında hissetmesi için gerekli bilince sahip değildir. Tanzimat'la birlikte, düşünce hayatında özgürlük inancı da doğmuş, bu inanç, kadının özgürleşmesinden daha önemli bir hal almıştır.

Tanzimat'ın ilanı ile başlayan ve Batı'yı model alarak yaşanan modernleşme hareketleri çerçevesinde kadın, gerek düşünce alanında, gerekse doğrudan doğruya siyasi ve toplumsal haklar yönünde önemli adımlar atabilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda kadın hareketi XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmeye başlanmış, Osmanlı'da hukuk ve eğitim alanında yaşanan dönüşümler, kadının "ev" dışına çıkmasını sağlarken, siyasallaşmasını ve örgütlenmesini de teşvik etmiştir.⁹⁵ Siyasal anlamda bilinçlenme, II. Meşrutiyet'le birlikte gündeme gelmeye başlamış, bilinçlenen kadınların sayısı katlanarak çoğalmıştır.

⁹¹ Leyla Kaplan, "II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi", **Osmanlı**, C.5, Ankara, YTY., 1999, s.471

⁹² Ayrıntılı bilgi için bkz. Namık Kemal, "Maarif", 4 Temmuz 1872, no:16, İbret Gazetesi, , **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Haz. Mustafa Nihat Özön İstanbul, YKY, 1997; Şemseddin Sami, **Kadınlar**, Haz. İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yay., 1996; Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Çev. Özer Ozankaya, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1993

⁹³ Hakan Aydın, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", **S.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.22 (2009), s.154

⁹⁴ Tekeli, "Kadın", s.1191-1192

⁹⁵ Çaha, **Sivil Kadın**, s.10

B- Osmanlı'da Kadın Hareketleri

Tanzimatla birlikte başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanıyla daha belirgin yaşanan değişimler, özellikle kadının "konumu"nda yeni bir tanımlamaya gidilmesine yol açmıştır. Kadının, evinde oturup sosyal hayattan soyutlanmış imajı ve "sadece eş ve anne" rollerinin yanında, toplumda "birey" olarak da yer almak için basın yayın başta olmak üzere, gerçekleştirdiği gönüllü eğitimlerle, kadın toplantılarıyla, dernek kurması gibi faaliyetlerle birlikte, toplumun ona karşı olan tutumu da değişmeye başlamıştır. Kadının "ev"le sınırlı olan hayatında farklılaşma görülür. "*Bu devirde kadın evin içinden dışına doğru açılır.*"⁹⁶

Kadın imgesi artık dönüşüme uğramıştır. Kadın, evde sadece eş ve anne olduğu, bu kimlikten başka bir şeye sahip olmadığı düşüncesini yıkmıştır. Verilen haklarla tatmin olacağı sanılırken, bunlarla yetinmeyip daha fazlasını istediğinde karşı cinsin muhalif tepkileriyle karşılaşmıştır. Karşı çıkanlar kadar destekleyenler de yok değildir. Ahmed Midhat, kadınların sorunlarını kadın bakış açısıyla değerlendirmeye aldığı eseri *Felsefe-i Zenan*'dan sonra, *Jöntürk* isimli eserinde de kadınların haklarının kaybolduğunu, İslamiyet'te kadınların her hakkının bulunduğunu, ama erkekler tarafından bunun uygulamaya geçirilmediğini ifade etmiştir.⁹⁷ Ahmed Midhat, eserlerinde kadınlarının eğitiminin son derece önem taşıdığına da değinir. Ona göre, kızların tahsili gelecekte bir meslek sahibi olabilmeleri için gereklidir; bununla birlikte, iyi bir evlilik yapmak için, aile sorumluluklarını tam olarak yerine getirebilmek için, daha da önemlisi çocuklarını yetiştirebilmek için gereklidir.⁹⁸

Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Rıza, Celal Nuri gibi isimler de yazılarında özellikle kadının eğitiminin önemine değinmişlerdir. Kadının gelişimi, "ilerleme" için olmazsa olmaz olarak görülmüştür. Şemseddin Sami'ye göre "kadın" toplumun temel ögesi olduğundan, toplumun uygarlık seviyesinin yükselmesi için kadının eğitimi şarttır, erkek ve kadının birbirinden farkı, erkeğin fiziksel olarak üstünlüğünden başka bir şey olmadığından, bu durumun kadınla erkek arasında ast-üst farkına yol açmamasına dikkat edilmesi ve kadın ile erkeğin eşit olması gerektiğini savunmuştur.⁹⁹ Ahmet Rıza da, kızların eğitiminin sağlanması gerektiğini, çünkü ülkedeki medeniyetin seviyesinin kadının durumuna bağlı

⁹⁶ Sema Uğurcan, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", **150. Yılında Tanzimat**, Haz. Hakkı Dursun Yıldız, TTK Yay., Ankara, 1992, s.498

⁹⁷ Orhan Okay, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, AÜEF Yay., Ankara, 1975, s.195-198

⁹⁸ Okay, **a.g.e.**, s.333-335

⁹⁹ Şemseddin Sami, **Kadınlar**, s.48-53

olduğunu, toplumsal dengenin sağlanmasında iki ana unsur kadın ve erkek olduğundan haklarının ve sorumluluklarının eşit olması gerektiğini savunmuştur.¹⁰⁰ Celal Nuri de, ülkenin geleceği olan çocukları yetiştiren kadınların, eğitilmiş olmasının fazlasıyla önem taşıdığını savunmuştur.¹⁰¹

Tanzimatla birlikte aydınların sesine kulak veren devlet yöneticilerinin, eğitim, hukuk gibi alanlarda kadınlara yönelik reform çabaları, imparatorluk topraklarında yaşayan kadınların tamamını kapsamakta yetersiz kaldığından, büyük bir ilerleme ve gelişme sağlanamasa da, kadın artık toplumsal yaşamın bir parçası olmaya başlamıştır. Kadının, sosyal hayatın içinde yer almasıyla birlikte, hakları için harekete geçtiği görülmüştür.

1- Kadın Dergileri

Geleneksel ailelerden, modern aileye geçiş sürecinde önemli bir yer tutan “modern kadın”ın ilk tohumları basın-yayın yoluyla atılmıştır. Osmanlı’da kadının hak arama mücadelesinde en önemli araç olan basın, kadın eki çıkaran gazetelerden tutun, sırf kadın yazılarını içeren gazetelere kadar geniş bir yelpazede yayın yapılmasıyla, kadına sesini duyurma imkânı sağlamıştır. Kadının basın hayatında yer almaya başlaması, seçeneğini arttırmış, bir zamanlar sadece evle sınırlı olan hayat dışarıya taşındığı gibi, sadece yazan değil, aynı zamanda okuyan ve okuduklarını düşünen bir kadın profili oluşmaya başlamıştır. Kadın için basın o kadar değerlidir ki, tabiri caizse ev dışında “yok sayıldığı” bir durumdan, sesini duyurabildiği ve kendini birey olarak kabul ettirebildiği bir konuma geçmiştir. Bu süreçte ortaya çıkan kadın yazarlar, çoğunlukla asker kökenli ailelere ya da bürokrat sınıfa mensup kimselerden oluşmuştur. Tanzimat sonrası kadınlar için yayınlanmaya başlayan dergilerden bir kısmı, bizzat kadınlar tarafından çıkarılmış olup, kadınlar için basılan bu yayınlar şöyle sıralanabilir:¹⁰²

Terakki-i Muhadderat, aslında **Terakki Gazetesi** (1868)’nin eki olup, 28 Haziran 1869 tarihinden itibaren cuma günleri kadınlar için moda eki vermeye başlamış, böylece kadınlara özel ilk yayını yapan gazete olmuştur.¹⁰³ Toplumda kadınların yeri ve önemine, kadınların toplumun yükselmesindeki rolüne değinmiş,

¹⁰⁰ İsmail Güven, “Ahmet Rıza’nın Kadın Eğitimine İlişkin Görüşleri”, **AÜEBF Dergisi**, C.31, S.1, (1998), s.147-161,

¹⁰¹ Celal Nuri, **Kadınlarımız**, s.75

¹⁰² Zehra Toska vd. (Haz.), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)**, İstanbul, Metis Yay., 1993

¹⁰³ Fuat Süreyya Oral, **Türk Basın Tarihi**, Ankara, Oral Yay., 1977, s.108

kızların eğitimi ile ilgili zorlukların kaldırılması ve kız-erkek ayrımı yapılmadan eğitimin herkese verilmesi gerektiği üzerinde durmuştur.¹⁰⁴

Kadınlara yararlı bilgiler veren **Vakit** ya da **Mürebbi-i Muhadderat**, 28 Eylül 1875'ten itibaren haftalık yayınlanmıştır. Yayın hayatı uzun sürmemiştir.

4 Kasım 1875'te haftalık olarak yayımlanmaya başlanan **Ayine**'nin yayın hayatı ise bir yıl kadar sürmüştür.

Ev işleri ve çocuklara dair bilgiler veren **Aile**, 27 Mayıs 1880 tarihinde haftalık olarak yayımlanmıştır.

İnsaniyet (1882) ve aynı sene yayımlanmaya başlayan **Hanımlar** (12 Kasım 1882) yine kadınlara dair bilgiler içermekte olup ve aylık olarak yayımlanmıştır.

Adının manası "Çiçek Bahçesi" demek olan **Şükûfezar**, 1887 yılında yayımlanmıştır. Sahibi olan Arife Hanımla birlikte, Münire ve Fatma Nevber hanımlar tarafından çıkarılmıştır. Sahibinden yazar kadrosuna, tamamen kadınlardan oluşan ilk dergi olma özelliğini taşır.¹⁰⁵ Derginin amacı, kadınların farkına varılmasıdır. Bununla ilgili olarak Arife Hanım ilk sayıda, gelişen dünyada kadınların da artık yerini alması gerektiğini ifade eden bir yazı kaleme almıştır.¹⁰⁶

28 Şubat 1887'de yayımlanmaya başlayan **Mürüvvet** de tıpkı **Terakki-i Muhadderat** gibi bir gazete eki olup, **Mürüvvet Gazetesi**'nin kadınlara özel haftalık eki olarak çıkarılmıştır.

Parça Bohçası, aileye yönelik çeşitli bilgileri içermekte olup ve 1889 yılında onbeş günde bir yayımlanmıştır. Hatice Semiha ve Rebia Kâmile hanımlar tarafından çıkarılmıştır. Nigar Bint-i Osman, Cemaliye ve Fahriye Hanımların imzasını taşıyan yazılar bulunmaktadır.¹⁰⁷

Ağustos 1895'te yayımlanmaya başlayan **Malumat Mecmuasının** eki olan **Hanımlara Mahsus Malumat**, edebiyattan ahlaki konulara, hatta sanayi ile ilgili bilgileri de içeren bir dergidir. Müdürü Mehmet Tahir Bey olup, kadınlar hakkında yazan Ahmet Rasim, Nazif Sururi, Mehmet Cemal gibi erkek yazarlarından yanında; Fatma Edibe, Nakiye, Naciye, Mihrican, Leyla Feride, Fahrünnisa, Makbule, Müfide Hanım gibi kadın okurların çeşitli konulara dair gönderdiği mektupları da dergide yer almıştır.¹⁰⁸ Aynı tarihte yayımlanmaya başlanan ve yedi yıl yayın hayatını sürdürmüş olan **Hanımlara Mahsus Gazete** hakkında ise ileride daha ayrıntılı olarak bilgi verilecektir.

¹⁰⁴ Hasan Refik Ertuğ, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, C.1, İstanbul, İ.Ü. Yay., 1970, s.213.

¹⁰⁵ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.26

¹⁰⁶ Aynur Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikayesi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993, s.15

¹⁰⁷ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.27

¹⁰⁸ Çakır, **a.g.e.**, s.32

Müslümanlara yönelik olarak edebi ve öğretici yönü olan **Âlem-i Nisvan**, haftalık resimli bir yayın olup, **Tercüman Gazetesi**'nin eki olarak 24 Mart 1906'da Şefika Hanım'ın idaresinde yayın hayatına başlamıştır.

17 Eylül 1908 tarihinde haftalık olarak çıkarılan **Demet**, Nigar Bint-i Osman Hanım, Jülide Hanım, Ulviye Hanım, Şiven Perîde Hanım, Ruhsan Nevvare Hanım, İsmet Hakkı Hanım ve Halide Salih (Halide Edip Adivar) Hanım gibi kadın yazarlara da yer vermiştir.¹⁰⁹

Kadın, resimli bir dergi olup 26 Ekim 1908'den itibaren haftalık olarak Selanik'ten yayımlanmıştır. Derginin yazarları arasında, Abdullah Cevdet, A. Ulvi, Abdülhak Hamid, Mehmet Emin, Celal Sahir, Kazım Nami gibi devrinin ünlü siyasi ve edebi şahsiyetlerinin yanısıra; Ayşe İsmet, Cavide Peyker, Emine Semiye, Fatma Seniye, Zekiye, Fatma Bint-i Haşim, Nakiye, Nigar Bint-i Osman gibi yazıları yayınlanan kadın yazarları da mevcuttur.¹¹⁰ Bunlardan biri olan Zekiye Hanım, kızlar için eğitim veren kurumların sayısının artmasının önemine değinmiş, Selanik'te kadınların çalışabileceği "sanayi atölyesi"nin kuruluşu için maddi destek dahi sağlamıştır.¹¹¹ Dergide yer alan yazıların içeriğine bakıldığında, özellikle, genel kültür konularında, kadınlığa dair çok çeşitli konularda ve edebî konularda ağırlıklı olarak yazılar yayınlanmıştır.¹¹²

Kadınlara özel bir başka yayın olan **Mahasin** ya da **Mehâsin**, aylık olarak Kasım 1909'da yayın hayatına başlamıştır. Erkekler tarafından çıkarılmış olsa da, kadın yazarlara "bu dergi sizin" diyerek kapılarını açmıştır.¹¹³ Dönemin önemli kadınlarının yazıları da yayınlanmaktadır. Bu isimlerden bazıları şunlardır: Halide Edip, Fatma Aliye, Emine Semiye, İsmet Hakkı, Şükufe Nihal.¹¹⁴

Musavver Kadın, 16 Nisan 1911 tarihinde haftalık olarak çıkarılmaya başlanmış, içeriği "*Osmanlı hanımlarına mahsus siyasi, ilmi gazete*" olarak ifade edilmiştir.

İstanbul'da yayımlanmaya başlanan **Kadın**, düşünsel ve sosyal alanda yükselmelerine yönelik yayınlar yapmış olup, 24 Ağustos 1911 itibariyle onbeş günde bir ve resimli olacak şekilde çıkarılmaya başlanmıştır. Yazarları arasında İffet Neriman, Nigâr Binti Osman, Kadriye Hüseyin, Yaşar Nezihe gibi kadınların

¹⁰⁹ Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı ...**, s.28

¹¹⁰ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.37

¹¹¹ Altındal, **Osmanlıda Kadın**, s.189

¹¹² Emel Aşa, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.3, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları (BAAKB) Yay., 1992, s.971

¹¹³ Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı...**, s.32

¹¹⁴ Altındal, **Osmanlıda Kadın**, s.185

bulunduğu dergide, ağırlıklı olarak edebî yazılar yer alsa da, kadın hukuku, moda, çocuk bakımı ve terbiyesi gibi yazılar da yayınlanmaktadır.¹¹⁵

Erkekler Dünyası, bilimsel ve edebi olarak kadir kıymetini göstermeye çalışma amacıyla 19 Ocak 1913 tarihinde yayımlanmaya başlamış olup, arşivlerde ancak sadece tek sayısı bulunmaktadır.

Kadınlara yönelik yayınlardan bir diğeri de, kadın yazarlarının çokluğu ile göze çarpan, edebiyat ve bilimsel içerikli **Mektep Müzesi**'dir. Sahibi ve başyazarı olan Ahmet Edip tarafından, yaklaşık bir yıl sürecektir olan yayın hayatına 1913 yılının Mayıs ayında başlamıştır.¹¹⁶

4 Nisan 1913'te Müdâfaa-ı Hukuku-ı Nisvan Cemiyetinin yayın organı olarak basın hayatında yer alan **Kadınlar Dünyası Dergisi** hakkında ileride daha ayrıntılı bilgi verilecektir.

13 Eylül 1913'te Emine Seher Ali'nin idaresinde yayımlanmaya başlanan **Kadınlık Hayatı**, edebi, bilimsel ve sosyal bir dergidir. Yayın hayatı uzun sürmemiştir.

Kadınların varlığının görmemezlikten gelinmesine karşı çıkararak, onların da bir konumlarının olduğunu savunan **Kadınlık**, eşi Hacı Cemal Bey'le birlikte Nigâr Cemal (Nigâr Binti Osman) Hanım tarafından 21 Mart 1914'ten itibaren haftalık olarak çıkarılmaya başlanmıştır. Dergi 16 Temmuz 1914 tarihinde **Kadınlık Duygusu** adıyla yayınlamaya başladığında idareci olarak sadece Nigâr Cemal adı bulunması dikkati çeker.¹¹⁷

Hanımlar Âlemi, 9 Nisan 1914 tarihinde çıkarılmaya başlanan haftalık edebi ve sosyal içerikli, resimli bir dergidir.

22 Mayıs 1914'te yayın hayatına giren **Siyanet**, kadın bir idareci olan Zaim Hayriye yönetiminde çıkarılmıştır. Dergi, *Ma'mûlât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyes*'nin yayın organı olup, kadınları yerli malı kullanmaya teşvik edici yönde yayın yapmıştır.¹¹⁸

Adile Necati, Şekibe Ali ve Salime Servet Seyfi Hanımlar gibi isimlerin birlikte yayımladığı **Seyyale**, 4 Haziran 1914 tarihinde resimli olarak yayımlanmıştır. Kadınlara özel bilimsel, felsefi, edebi konularda yayın yapmayı amaçlamıştır.¹¹⁹

¹¹⁵ Aşa, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan...", s.971

¹¹⁶ Nevin Yurdsever Ateş (Haz.), **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925 - 1927)**, İstanbul, KEKBMV Yay., 2009, s.25

¹¹⁷ Aşa, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan...", s.973

¹¹⁸ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.55

¹¹⁹ Aşa, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan...", s.973

Bilgi Yurdu Işığı, 15 Nisan 1917'de *Hanımlar Bilgi Yurdu Kurumu*'nun yayını olarak aylık olacak şekilde çıkarılmaya başlanmıştır. Ayrıca, "Ders Kısmı" diye bir eki de bulunmaktadır.

"Kadınlar için çalışan" **Türk Kadını Dergisi**, 23 Mayıs 1918 tarihinde iki haftada bir, toplamda 21 sayı olarak yayımlanmıştır.

Genç Kadın, 15 günde bir yayımlanan resimli bir dergi olup, Hatice Refik Hanım idaresinde 1918'de çıkarılmıştır.

4 Ocak 1919'da yine **Genç Kadın** isimli bir başka dergi, Fatma Murat yönetiminde yayım hayatına başlamış, yayınlarını kadın ve erkeliğin yükselmesine adanmış, toplumsal, ahlaki ve edebi konularda bilgiler içermiş olup iki haftada bir resimli olarak basılmıştır.

İnci ya da Yeni İnci, 1 Şubat 1919'da Sedat Simavi tarafından çıkarılan kadınlığa dair her şeyi içeren aylık resimli bir dergidir.

Diyaner, iki haftada bir Türkçe ve Çerkezce olarak, *Çerkes Kadınları Teavün Cemiyeti*'nin yayını olarak 10 Mart 1920 tarihinde basılmaya başlanmıştır. Baş yazarı Hayriye Melek Hunç Hanım'dır.

1 Eylül 1921'de aylık olarak yayımlanmaya başlayan resimli, "kadın, salon ve aile gazetesi" olan **Hanım**, yine Sedat Simavi tarafından çıkarılan dergilerdendir.

Günümüze kadar ulaşmış bu yayınlar elbette yayınlandıkları zaman zarfında bir etki yaratmışlardır. Ancak içlerinde basın hayatında çok önemli yer tutan iki tane kadın dergisi vardır ki, içerikleri bakımından üzerinde daha ayrıntılı olarak durulması gerekmektedir.

a- Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)

Amacı, adabına uygun bir şekilde kadınlara özel her türlü durum hakkında yazılar, yararlı makaleler ve günlük haberler yayınlamak olan dergi, yayım hayatına başladığı 1 Ağustos 1895'ten 4 Eylül 1906'ya kadar, 580 sayı olacak şekilde kesintisiz yayımlanmıştır.¹²⁰ 1906'dan sonra, kesintilere uğrasa da, 1908 yılına kadar basın-yayın hayatında yerini almaya devam etmiş, toplamda 604 sayı yayınlanmıştır. Yayınlanma süresi göz önünde bulundurulduğunda, mevcut şartlardaki gereksinimleri başarıyla karşılayabildiği anlaşılmaktadır. İmtiyaz sahibi İbnülhakkı Mehmed Tahir'dir. Eşi Şadiye Hanım, derginin ilk yıllarındaki idaresini üstlenmiştir.¹²¹

¹²⁰ Mustafa Çiçekler-Fatih Andı (Haz.), **Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908) / (HMG)**, İstanbul, KEKBMV Yay., 2009, s.14

¹²¹ Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı...**, s.19

Yazar kadrosuna gelince, pek çok kadın ismi göze çarpmaktadır. Bu yazarların en dikkat çekici özelliği ise, dönemin bürokrat kesiminin kızları ya da eşleri olmalarıdır: Tarihçi Cevdet Paşa'nın kızları Fatma Aliye ve Emine Semiye, Harp Okulu Müdürü Osman Paşa'nın kızı Şair Nigar Bint-i, Hekim İsmail Paşa'nın kızı Şair Leylâ, Ahmet Vefik Paşa'nın torunu Fatma Fahrünnisa, Erkan-ı Harp Feriki Abdi Paşa'nın kızı Fatma Kevser, Ahmed Cevdet Paşazade Sedad Bey'in kızı Zeyneb, Abdülhak Hamid Bey'in kızı Hamide, Binbaşı Bağdatlı Mehmed Tevfik Bey'in kızı Gülistan İsmet Hanım gibi yazarlar sayılabilir.¹²² Gazetenin başlangıç yazısında kadınlar tarafından yazılmış olan ürünlere yer verileceği ifade edilmiştir:¹²³

Hanımlarımızın her suretle tevsi-i malûmat [bilgi dağarcığını genişletmek], tezyîd-i vukûfuna hizmet etmek mülkümüzde vücuduyla iftihar olunan muharrirelerimiz [yazarlarımız], edîbelerimiz ve şâirelerimizin efkârına mir'ât-ı in'ikâs [yansıma aynası] olmak, yani eserlerini neşre vesâyetle [vasıta olarak] Osmanlı kadınlarının kabiliyyet-i fitriyyesini [yaratılıştan, doğuştan gelen yeteneğini] göstermektir.

Yazarları olsun, konuları olsun oldukça ilgiyle takip edilmiştir. Özellikle kadın okurlar arasında çok fazla ilgi görmüş bir yayındır.¹²⁴ Dergide yayınlanan makalelerin içeriğine bakıldığında, daha çok kadınların eğitime yönelik yazılar olduğu görülmektedir. Osmanlı kadınının çağı yakalaması için gerekli koşul, eğitim seviyesinin yükseltilmesi olarak tespit edilmiştir. Ailenin ve dolayısıyla toplumun geleceği için nasıl bir kadın idealdir, o tanımlanmıştır:¹²⁵

Kadınlar, insaniyetin menbaıdır.(...) Namuslu, iktidarlı bir kadının taht-ı idâresine [yönetimine] aldığı bir aile, cem'iyet-i medeniyyenin [uygar toplumun] güzel bir nûmunesidir [örneğidir] ki, öyle bir kadına malik olan erkek her cihetden [yönden] şâyetse-i tebşîr ve tebrîkdir [tebrik ve müjdeye layıktır].

Diğer bir deyişle, ailenin toplumdaki yerinin belirleyicisi, o ailenin temel direği olan kadındır. Ailenin durumu, aileyi çekip çeviren kadına bağlıdır. Ailede, çocukları doğduğu andan itibaren yetiştiren, her şeyi öğreten kişi "anne" olduğundan, esas faktörün "kadınlar" olması kaçınılmazdır. Özellikle çocukların yetiştirilmesinde, diğer aile fertlerine göre, annenin önemi daha da göze çarpar. Gelecek nesillerin en doğru şekilde yetiştirilmesinin, annelerin asli yükümlülüklerinden olduğuna, dolayısıyla anneliğin önemli bir vazife olduğuna işaret edilmiştir:¹²⁶

¹²² Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.30

¹²³ İmzasız, "Tahdîs-i Ni'met- Ta'yîn-i Meslek", 31 Ağustos 1895, no:1, **HMG**, s.24

¹²⁴ Oral, **Türk Basın Tarihi**, s.157

¹²⁵ Muallime Nazmiye, "İcmâl-i Ahvâl-i Nisvân", 30 Temmuz 1896, no:72, **HMG**, s.173

¹²⁶ Hâlîde binti Edîb, "İfâde-i Mahsûsa", 28 Ekim 1897, no:134, Arzu Şeyda, "Hanımlara Mâhsus Gazete (101-200) Seçilmiş Metinler", Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. A. Fikret Kılıç,

Etfâl, cem'iyetin üm'id-i âtîsidir. Bunlara ilk dersi, ilk terbiyeyi verecek olan da vâlidelerdir. Bu sebeptendir ki vâlidelik büyük, pek büyük bir vazifedir. Bir çocuk terbiyeden mahrûm olarak büyürse cem'iyet onun yüzünden menfaat değil, mazarrat [zararlar] görür, fakat bu bâbda mes'ul olacak olan kimlerdir. Tabîi vâlideler!...

Eğer kadın eğitimi olursa çocukları daha görgülü, bilgili kimseler olurlar. Annenin eğitim seviyesi, çocuklarının geleceğinde belirleyici olacaktır. Kısacası, toplumu oluşturan fertleri yetiştiren anneler, toplumun gelişimine de etki etmektedir. **Hanımlara Mahsus Gazete (HMG)**'de eğitim konusu geniş yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Kızların eğitim almasının şart olduğu ısrarla dile getirilmiş, bununla beraber kadın ve erkeğin yaradılış olarak birbirinden farklı varlıklar olması nedeniyle, verilecek eğitimin tayininde bu farkın dikkate alınması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ancak, bu durumda, kadının eğitiminin önemsiz olduğu şeklinde bir değerlendirilmenin yanlış olduğunu ifade edilmiştir.¹²⁷

Madem ki hilkaten [yaradılıştan, doğuştan] kadın ile erkek arasında bir fark vardır, nasıl kâbil [mümkün] olur ki her iki kısmın tahsili de ve hukuku da siyyân [eşit] tutulsun?

Kadınların tahsil ve terbiyesi -bu mütalâaya göre- erkeklerden dün [aşağı, değersiz] ve ehemmiyetsiz bulunduğu hükmetmek de lâzım gelmez, çünkü dünyada kadınların vezâifi de hiçbir zaman erkeklerin vezâifinden aşağı bir mertebededir, diye hüküm verilemez. Kadınlar, mâder-i insâniyettir [insanlığın anasıdır]. Kadınlar, hüsn-i ahlâkıyla ve kemâliyle bir halkın tasfiye-i ahlâkına ve saâdet-i umûmiyesine bâistirler [sebeptirler]. Kadınlık ile erkeklik mukâbele olduğu zaman tefevvük [üste çıkma, üstün olma] ve rüçhandan [üstünlükten, daha erdemli olmaktan] bahsetmek abestir. Ancak fark ve tefavüt [(iki şey arasındaki) fark] bahis getirebilir. Kadınların tahsil ve terbiyesi ehemmiyetsiz görülemediği gibi, erkeklerin tahsilinden aşağı olmak lâzım geldiğine de hüküm verilemez.

Kadınların eğitimi olması, kocaları ile iletişim kurma konusunda da ehemmiyet taşımaktadır. Evliliğin mutlu ve uzun sürmesinde, kadının eğitim seviyesi önemli bir etken olmaktadır. Evliliklerin iyi yetişmiş, bilinçli kadınlarla yapılması, karı-kocanın geçinmesinde gerekli bir faktör olarak ortaya koyulmuştur. Diğer bir deyişle, eğitim, eşler arasındaki iletişimin sağlıklı olmasının, mutlu bir evliliğin anahtarı sayılmıştır. Bu durum şu şekilde anlatılmıştır:¹²⁸

Farz edelim ki bir kadın tahsil ve terbiyeden nasibdar olmasın.(...) Eğer tahsil ve terbiye görmüş ve oldukça ulûm ve fûnûn-ı hâzıra [mevcut bilim dalları] ile teveggul eylemiş [çok meşgul olmuş] bir erkeğe böyle bir kadın düşerse, bir refik-i hayât olmak meziyetinden katiyen mahrum bulunur. Zevcinin efkârını [düşüncelerini] anlamaya

Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003, s.126

¹²⁷ İsimli, "Kızların Tahsili Hakkında bir Mütalâa -1- ", 7 Kasım 1895, no:20, **HMG**, s.71-72

¹²⁸ İsimli, "Kızların Tahsili Hakkında bir Mütalâa -3- ", 14 Kasım 1895, no:22, **a.g.y.**, s.84

muktedir olamayacağı gibi, onun kadr-i manevîsini [manevi derecesini, değerini] de takdirden aciz bulunur. O zevç ile zevce arasında biri birinin fikir ve mütalâasını anlayacak bir istidatta [kabiliyette] ve bir terbiyede bulunmadıkları cihette hüsn-i imtizâc [(birbirine) uyumlu olmak, iyi geçinmek] ve muhabbet-i ciddiye ve dâime bunların arasında payidar olamaz.

HMG yazılarının işlediği konulara bakıldığında, zengin bir yelpaze görülür. Kadın yazarların edebi eserlerinden, dünyada çeşitli alanlarda başarılı olmuş kadınlara, kadının değersiz sayıldığı bakış açısının değişmesine değinen yazılardan, kadının eğitiminin önemine, nasıl iyi bir eş ve anne olunacağına kadar birçok konuda yazı yayınlanmıştır.¹²⁹ **HMG**'nin okur kitlesi gazeteyi sadece okumakla kalmıyor, yazılanlarla ilgili görüşlerini de paylaşıyorlardı. Tiflis'ten bir okur, mektubunda, yazarları ne kadar başarılı bulduğunu, gazeteyi görünce ne kadar mutlu olduğunu ve heyecan duyduğunu anlatılıyordu. “[K]aranlıkta ufak bir ışık umanların birden güneşe rast gelmeleri gibi, Hanımlara Mahsus Gazete'nize rast geldim.”¹³⁰

Kadınların yazıları, gazeteye genellikle isimsiz olarak gönderiliyor ya da en fazla isimlerinin baş harflerini içeriyordu. Bunun nedeni olarak, kadınların isimlerini yazmaktan çekinmeleri olduğuna değinen bir okur, durumu şöyle anlatıyor ve kadınlara yazı göndermeleri için çağrıda bulunuyordu:¹³¹

Bize mahsûs olan gazeteniz neşredilmeye başlanalı bendeniz de yazı yazmak hevesine düşmüş idim. Şimdiye kadar niçin yazamadım, sebebini söyleyeyim mi? Adem-i cesaret [cesaretsizlik] ! Bazı okur yazar hemşirelerim gazetede isimleri, imzaları bulunmayı ayıp addediyorlarmış. Ne garip şey. Bu fikir pek yanlıştır. Madem ki kadınlarımızın terakkîsi arzu olunuyor ve gazetemiz de bu fikre mebnî [istinaden] neşrediliyor. Hep kadınlar gazetemize hizmet borçluyuz. Bendeniz de bundan sonra vazifemde kusur etmem. Hemşirelerimi de hanımlarımızın terakkîyatı nâmına gazetemize muavenete teşvik ederim.

Kadınlık hak ve taleplerine yönelik yazılar bulunmakla birlikte, kadınların eğitim alma hakkını, öncelikle ailesi ve toplum için yararlı kimseler olabilmek adına talep ettikleri anlaşılmaktadır. Aile hayatında ve sosyal hayatta kadınların karşılaştığı güçlüklerle de değinilmiş olup, “kadının konumu” tartışmaya açılmıştır. Dergide kadının rolünün ne olduğuna, nasıl olması gerektiğine dair pek çok düşünce paylaşılmıştır. Onlara göre, artık, kadınlığın yükselmesinin zamanı gelmiştir. **HMG** olarak, kadının yükseldiğini görmek için, kadınları heveslendirmeyi amaç edindiklerini belirtmişlerdir.¹³²

¹²⁹ Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı...**, s.22

¹³⁰ Hayriye Mağmûme, “Büyük İftihar”, 4 Haziran 1896, no:64, **HMG**, s.316

¹³¹ Meliha, “Faideli Sohbet”, 23 Nisan 1896, no:59, **a.g.y.**, s.181-182

¹³² İsimsiz, “Hanımlarımızın Yazdıklarını Şimdi mi İtikat Etmeli?”, 26 Aralık 1895, no:34, **a.g.y.**, s.129

HMG, sadece basın-yayın işiyle iştiğal etmeyip, kadınlar için yararlı olacağı düşünölen alanlarda da hizmet verme çalışmaları başlatmış ve bu gazetede duyurulmuştur. Kadınlar için önem arz eden konulardan biri olan giyim konusunda çözüm sunulmuştur. Şöyle ki, kadınlar elbise diktirmek için bu işi yapan yabancı terzileri tercih etmek durumunda kalıyorlardı. Bununla ilgili bir girişimde bulunan gazete yetkilileri, bir terzihane açmış ve tek amaçlarının kadınları yabancı terzilere gitmek zorunda olup, çok fazla para ödemekten kurtarmak olduğunu belirtmiş ve her türlü kolaylığın sağlanacağını da ifade etmişlerdir.¹³³

Gazetede çıkan yazıların giderek, kadının mevkiinden veya bu durumu sorgulamaktan çok, giderek yemek, temizlik, giysiler gibi konulara ağırlık verdiği görölmektedir.¹³⁴ Yaşanılan dönem ekonomik sıkıntıları da içinde barındırdığından sıklıkla kadınların tasarruflu olmasına yönelik yazılarla karşılaşölmektedir. Özellikle moda, insanları israfa yönelten etkenlerin başında sayılmaktadır:¹³⁵

Moda! Bu mikroptan erkekler dahi muaf değöllerse de en ziyade tesirini bizim tâife-i nisâda göstermekte olduğuna şüphe mi var? Moda, bir gün kadınların kollarını mazik-i ıztırâba [sıkıntı ve işkence yerine] sokar, ertesi gün derûnuna birkaç metr-i mûka'abı [metreküp] hava alacak mertebede şişkin bir kumaş içinde bulundurur. Kadın olup da modanın icbârâtına tebeiyyet etmemek [zorlamalarına uymamak] mümkün müdür? Zaman olur ki bir modaya tebeiyyetle yaptırılmış elbisenin kumaşı henüz yepyeni iken diğöer nevi modanın zuhûruyla o elbise, moda âleminde kumaş kadar bile kıymeti bulunmaz. (...)
İmdi bu nokta teemmöl [düşünölüp] ve mülâhazaya alınırsa [dikkatle bakılırsa], moda demek; israf, hem de müthiş bir israf olmaz mı?

Ev idaresi ve aile ekonomisi konusunda en önemli yeri işgal eden giyim konusuna dikkat çekilmiş, kıyafetlere yapılan harcamalarda aşırılığa kaçılmaması, tasarruflu olunması gerektiğinin üzerinde durulmuştur. Kadınların bir yandan modayı takip ederken, diğöer yandan aile bütçesine katkı sağlamanın ve aile bireyelerine giysi dikerek hem onları, hem kendisini mutlu edebilmesinin de mümkün olduğöu vurgulanmıştır.¹³⁶

Bir kadın görörsünüz ki iyi giyinmeyi sever. İntizâm-ı kıyafete dikkat, elbette bir meziyettir. Ancak aynı hâl bir insanın hem mücib-i felâketi [felaketinin sebebi] hem de bâis-i fevz-ü saâdeti [mutluluk ve üstönlük sebebi] olabilir. İşte mesele ewelce iyi düşünöüp muvâfık-ı akıl u dirâyet [akıl ve mantığöa uygun] bir meslek tayinindedir. 'Tuvalet' yüzünden harap olmuş hânümânlar [yuvalar] mı yok? Halbuki meyline göre bir kadın için tuvaletiyle iştiğâl etmek, ne

¹³³ İsimsiz, "Hanımlara Mahsus Gazete'nin Yeni Terzihanesi", 5 Mart 1896, no:53, **a.g.y.**, s.359

¹³⁴ Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı...**, s.23

¹³⁵ Seniha Vicdan, "Moda-İsraf", 28 Kasım 1895, no:26, **HMG**, s.109-111

¹³⁶ Nigâr Binti Osman, "Say'u Amel", 7 Mayıs 1896, no:61, **a.g.y.**, s.165-166

yapacağını bilmediği vaktini hüsn-i isti'mâl [iyi kullanmak] için büyük bir çare mi olamaz?

Fıkr-i kâsırâneme [acızâne düşünceme] göre bir kadın giydiğini çıkardığını kesip dikmeyi behemehâl bilmelidir. Bir çocuk validesinin çîredestî-i mahâreti [maharetinin ustalığı] olan bir şeyi başka türlü bir şevk ü meserretle [istek ve sevinçle] iktisâ eyler [giyer]. Evlâdının şevk ve neş'esinden hisseyâb [pay sahibi] olmak ise bir vâlîde için az saadetlerden midir?

Osmanlı'da yenileşme hareketleri ile gerçekleştirilmeye çalışılan Batılılaşma sürecinde, giyim-kuşam da değişime uğramaya başlamıştır. Batı'da moda olan elbiselerin takip / taklit edilmesiyle, kıyafetlerin tarzında ortaya çıkan farklılaşmaya dikkat çekilirken, giderek "Osmanlı giyimi"nden uzaklaşılmasına da itirazlar yükselmiştir.¹³⁷

[B]ir Osmanlı'nın her şeyi Osmanlı olmalıdır. Hatta giydiği elbisenin biçimi bile. Şimdiki esvaplarımızın biçimleri hep Avrupa modalarından alınmış şeylerdir.

Bir şeyi bin türlü şekle sokmak her zaman mümkün değil mi? Biz de burada esvaplarımızın biçimini bize mahsus olarak değiştirsek olmaz mı sanki?

Avrupa modasına uygun giyime gelen itirazların yanında, kadınların türlü malzemeleri yüzlerine sürerek "boyanmaları" da eleştiri konusu olmuştur. Avrupalı kadınlara benzemek adına, sağlıksız yöntemlere başvurulması eleştirilmiştir. Özellikle cilt sağlığı söz konusu edilerek, kozmetiklerin zararlarından söz edilmiş ve "doğal güzelliğin" tercih edilmesi yönünde çağrılar yapılmıştır.¹³⁸

Tabîlik kadar güzellik olamaz. Sahtelik sözlerde bile sakıldır. Cariyeleri [sıvıları] hatta pirinç tozunun aleyhindeyim. Bu ve buna mümasil [benzer] gubarlar [tozlar] ciltte hoş durmadıktan maada, taravetin zevaline [tazeliğin yok olmasına] da sebep olur. Cildin tenâkus-ı hüsn'e [güzelliğin azalması], kanın ruh-ı rengînine o letâfet-i mahsûsayı veren ince, kıl gibi damarlarda kanın cevelânına [dolaşmasına] mani olur, kanın cevelânına betâet [ağırılık, yavaşlık] getirir; cilt soluk, buruşuk bir hâl kesb eder [edinir]. İnsan vaktinden evvel söner, solar.

Osmanlı'nın yaşam koşullar giderek değişmekte olup, ihtiyaçları da şekil değiştirmekteydi. Bundan dolayı, gazetede makale ve okur mektuplarından başka, mağaza ilanlarından satılık ev ilanlarına, doktor ilanlarından kuyumcu ilanlarına kadar çeşitli ilanlar da yayınlanmaktaydı.¹³⁹ HMG, hayata dair pek çok konuda makale, hikaye, şiir, haber ve ilanlar yayınlarak toplumun gereksinimleri için kaynak olmaya çalışmış, yazılarına yer verdiği yazarlarıyla da dikkat çekmiş ve ilgiyle takip edilmiştir. Dergi, sonraki yıllarda yayınlanan başka kadın dergilerine yol

¹³⁷ Meliha, "Faideli Sohbet", 9 Nisan 1896, no:57, a.g.y., s.157

¹³⁸ Nazife, "Kıyâfet-i Nisvâniyye-i Osmâniyye", 19 Aralık 1895, no:32, a.g.y., s.119-120

¹³⁹ Çiçekler-Andı (Haz.), a.g.y., s.365-376

açmıştır. **HMG** bundan başka, Fatma Aliye, Emine Semiye, Şair Nigâr, Makbule Leman, Halide Edip gibi edebi hayatın önemli isimlerinin çıkış noktası ya da uğradığı bir durak olmuştur.

(1) Fatma Aliye (1862-1936)

Kaza kadılığıyla başladığı devlet hizmetinde Encümen-i Dâniş üyeliğinden, eyalet valiliğine, Adliye, Evkaf ve Maarif Nazırlığı gibi pek çok görevi birçok kere üstlenmiş önemli bir devlet adamı olan ve 1853 tarihindeki mazbata ile Osmanlı tarihini yazmakla görevlendirilerek ünlü eseri Tarih-i Cevdet'i kaleme alan ve bu yönüyle de bir tarihçi sıfatını hak etmiş olan, çeşitli mahkemeler kurup kanunlar hazırlamış bir hukukçu olmasının yanında, eğitim-öğretim ve dile son derece önem veren bir baba olan Ahmet Cevdet Paşa'nın (1823-1895)¹⁴⁰ kızı olarak 1862 yılında İstanbul'da doğmuş olan Fatma Aliye, çocukluğundan itibaren yabancı dilden edebiyata, matematikten tarihe, hukuktan felsefeye kadar pek çok alanda eğitim görmüştür.

Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin önde gelen kadın yazarlarından birisidir. Servet-i Fünun'da yazan nadir kadınlardandır.¹⁴¹ Makaleden romana eserlerinin genelinde "kadın" konusunu işlemiştir. Osmanlı'da "kadın sorunu"nu romanlarıyla gündeme alan ilk Müslüman-Türk kadın romancı olması açısından önem taşır. **HMG**'nin ikinci sayısından itibaren çeşitli konularda yazılar yazmıştır. **Hanımlara Mahsus**'ta yazması için gönderilen daveti "memnuniyetle kabul ettiğini" bildiren mektubu da, gazetede yayınlanmıştır.¹⁴² "Bablölerden İbret Alalım" başlığıyla yayınlanan ilk makalesinde, erkeklerin, kadınların gelişimini engellemeye çalıştıklarını, sadece Osmanlı'da değil, Avrupa ve Amerika gibi diğer yabancı ülkelerde dahi durumun böyle olduğunu dile getirmiştir. Fatma Aliye, yazısında şunları ifade etmiştir:¹⁴³

Usûl-i maîşet-i beşeriyenin [insanlığın geçim şekli, tarzı] icabından mıdır nedir, temeddün eden [medenileşen, uygarlaşan] milletlerin ulûm ve fûnûnda evvela erkekleri terakki eyledikleri ve kadınlarında onlara peyrev oldukları [izinde gittikleri] görülüyor. Erkekler o hazineye girdiklerinin ibtidasında [başlangıcında] kendilerini takip eden kadınları kıskanıp o hazinenin cevherlerini onlardan sakınmak istiyorlar. Güya ki hakk-ı tekaddümü [öncelik hakkını] hod-kâmlıkla [bencillikle] bir hakk-ı tasarruf ve temellük [sahip çıkma] yerine

¹⁴⁰ Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, C.1., İstanbul, İlgî Kültür Sanat Yay., 2008, s.16-19

¹⁴¹ A.D. Jeltjakov, **Türkiye'nin Sosyo Politik ve Kültürel Hayatında Basın**, İstanbul, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yay., 1979, s.122

¹⁴² Çiçekler-Andı, haz., **HMG**, s.279

¹⁴³ Fatma Aliye, "Bablölerden İbret Alalım", 5 Eylül 1895, no:2, **a.g.y.**, s.28-29

koymak istiyorlar. Bu hep böyle olmuş böyle gelmiş şeylerdir, ama böyle olmuş dememiz, böyle yapmışlardır demektir. Yoksa bu ilim ve fazlın sahibi olan Cenâb-ı Feyyâz-ı mutlak hazretleri [Allah] onu kullarının erkekleri dışına hep birden ihsan buyurmuş olduğundan, bunu kadınlardan dirîğe [esirgemeye] erkeklerin iktidarı erişebilir mi? Şu kadar ki kadınların bu nimete nâiliyyetten tehire ve âlem-i ilm ü edebde kat'î mesâfelerini tas'îbe bâdî olabilecek şey yapabilmışlardır. Bugün Amerika ve Avrupa gibi kadınlarının talim ve terbiyesi erkeklerden hiç aşağı olmayan yerlerde dahi ewelce erkekler böyle yapmışlardır.

Çeviri yaparak başladığı yayın hayatında, eserlerini "Bir Kadın" olarak imzalıyordu. Ahmet Mithad Efendi tarafından çıkarılan **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinde yayınlanan çeviri makalesinde, "Mütercime-i Aliye" imzasıyla adını açıklamışsa da, bununla birlikte birçok kesimde çevirilerin bir kadın tarafından yapılması kuşkuyla karşılanmış ve iddialar, çevirilerin babası ya da ağabeyi tarafından yapıldığı noktasına kadar vardırılmıştır.¹⁴⁴ XIX. yüzyıl Osmanlısı'nda bir kadının bu şekilde işler yapabilmesine şüpheyle yaklaşılması belki doğal karşılanabilir, ancak Fatma Aliye pes etmeyerek yazılarına devam etmiştir. Kadınların mevcut durumunun, onların eğitimsiz oluşları ve ev dışında bir hayatları olmayışından kaynaklandığını belirtmiş ve yazılarında kadınlara yol göstermeyi amaçlamıştır.¹⁴⁵

İslam dinine göre kadının durumunu ele aldığı, 1892 tarihinde yayınlanan *Nisvân-ı İslam* adlı eserinde cariyelik, çok eşlilik (taaddüd-ü zevcat), moda gibi konuları işlemiştir. Batılıların Osmanlı'ya bakışı karşısında suskunluğunu bozup, Batılı birkaç kadınla yaptığı sohbetleri aktardığı, ama aslında tüm Batı'ya cevaben kaleme aldığı eserinde, özellikle Müslüman kadınlar hakkında edinilen yanlış bilgiler nedeniyle oluşan, yanlış düşüncelerin düzeltilmesine yönelik çabası takdire şayandır. Zaten bu eserin Fransızca, İngilizce ve Arapça gibi dillere çevrilmesi de bu çabanın boşa gitmediğinin en güzel kanıtıdır.

Fatma Aliye, kadınların kendi geçmişi konusunda yeterli bilgi sahibi olmadığını, kadın tarihi konusunda araştırmalar yapılması gerektiğini savunmakta olup, *Meşahir-i Nisvan-ı İslam* (Ünlü İslam Kadınları) adlı eserinde, başarılı olmuş İslam kadınlarına yer vermiştir. İlk eseri olan *Meram*, 1897 tarihinde yayınlanmış olup, George Ohnet'nin *Volonté* isimli romanından çeviridir.¹⁴⁶ Bundan başka, *Udi*, *Enin*, *Hayal ve Hakikat* (Ahmet Mithad Efendi ile birlikte yazmıştır), *Muhadarat*,

¹⁴⁴ İsmail Habib Sevük, **Tanzimattan Beri, Edebiyat Tarihi I**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 6. Bs. 1944, s.233; Altındal, **Osmanlıda Kadın**, s.200

¹⁴⁵ Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Yay., 1998, s.25

¹⁴⁶ Sevük, **Tanzimattan Beri, Edebiyat Tarihi I**, s.233

Refet, Levayih-i Hayat isimli romanları ile çeviri, anı, inceleme, tarih ve felsefe alanında da eserleri ve mektupları bulunmaktadır.

HMG'de yayınlanan "Ta'lim Terbiye-i Benât-ı Osmâniyye" isimli makalesinde de, Osmanlı kızlarının ünlü İslam kadınlarını tanımadıkları halde Avrupalı ünlü kadınları fazlasıyla tanıyor olmalarını eleştirmiştir: "*Kızcağızlar Fransa tarihini mükemmel biliyor da târih-i İslâm'dan bihaber! Avrupa kahramânânını ve meşâhîr-i İslâmiyânın ve şân-ı Osmâniye şan katan bunca bahâdirân-ı Osmâniyânın isimlerini bile işitmemişler.*" ¹⁴⁷

Önceleri kızların okuma yazmalarına iyi gözle bakılmamış, izin verilmemiş, hatta yabancı dil öğrenilmesinde, erkekler için bile sorun çıkartılmıştır. Zamanla bu durum değişmiş, yaşanan sıkıntılar ortadan kalkmıştır. Ama bir farkla, bu kez de erkek-kadın İslamiyet veya Türklüğe dair bilgileri öğrenmek için gerekeni yapmakla uğraşmak yerine, Avrupa'ya yönelmişlerdir. Ona göre, yabancı dil olarak Fransızca gibi bir dilin öğrenilmesinin tercih edilmesi, tabiri caizse, moda uymak adına yapılmaktadır, ailelerin kızlarının dil öğrenmesindeki amaçları sırf "bildikleri bir şey olsun" diyedir. Bu konuda Fatma Aliye şu şekilde yazmıştır:¹⁴⁸

[M]alumat sahibi olmak başka, tamamıyla Avrupa âdâtını taklit etmek başkadır. Bir insan, içinde yaşadığı halkın sûret-i mâîşetine mugayir [aykırı] bir terbiye alır ve ona muhalif âdâtı itiyat [huy, alışkanlık] ederse, ne rahat yaşayabilir, ne de bahtiyar olabilir. Bunun için ki tamamıyla Avrupa terbiyesi verilmiş olan benât-ı Osmâniyye [Osmanlı kızları] içinde yaşadıkları âlemi kendilerine pek yabancı bulup ısınamadıkları gibi kendileri de o âleme pek yabancı kalıyorlar.

Buna göre, "Avrupa terbiyesi" alan kızların, içinde yaşadıkları Osmanlı toplumuna karşı yabancılaştığı ve Avrupaî hayata da tam olarak ayak uyduramadıkları ve iki kültür arasına sıkışıp kaldıkları görülmüştür. Fatma Aliye için, "Osmanlı terbiyesi" alamayan kızlar kendi tarihleri hakkında bilgisiz kalmaktadır, bunun önüne geçmek için de "*tamam bir Osmanlı terbiyesi*" alınması sağlanarak Fransız, İngiliz, Alman hatta Acem terbiyesi almış olan "*Osmanlı nisvânı*" tek taraf olmaktadır.¹⁴⁹

Kadınların eğitiminin önemi, çocuk yetiştirme konusunda da karşımıza çıkmaktadır. Çocukların ilk eğitimi ailede, anne ve büyük anneler tarafından gerçekleşir ve okul hayatı başlayana kadar devam eder. Bundan dolayı, çocukların

¹⁴⁷ Fatma Aliye, "Ta'lim ve Terbiye-i Benât-ı Osmâniyye", 6 Ocak 1896, no:37, HMG, s.135

¹⁴⁸ Fatma Aliye, a.g.m., s.135

¹⁴⁹ Fatma Aliye, a.g.m., s.137

daha küçük yaşlarda zihinlerini yanlış bilgilerle doldurmamak için, her kadının eğitilmiş ve bilgili olması gerekir. Yine, Fatma Aliye şöyle demektedir.¹⁵⁰

Bir kuşun uçuşu, lambanın yanışı, rüzgârın esişi, gemilerin yüzüşü, vapurların yürüyüşü gibi şeylerin o mini minilere verdiği merakı büyük validenin tatlı bir sûrette vereceği tafsilât ve ma'lûmat halleder. Çocuklar daha mektebe gitmeden ziyâ, hava, bahar, hareket vesâire hakkında ma'lûmat alırlar.(...) Yoksa gök gürlemesini 'gur gur baba bağıyor' te'vil eden (...) müthiş salhordeler çocukların, gençlerin terbiye ve islâhına değil berbâdına sebep olacaklarına şüphe mi vardır? İşte bir büyük vâlideye dahi ulûm ve fûnûnun ne derecelerde lüzûmu olduğunu anlamalı! Ve âlim fâzıl ve mütefennin büyük vâlidelere de cem'iyet-i beşeriyenin derece-i ihtiyâcını düşünmeli.

Seçkin ve varlıklı bir ailede, dışa dönük bir insan olarak yetişmiş olan Fatma Aliye, sosyal sorunlar karşısında çözümler üretmeye çalışmış, yazıları başta olmak üzere, gerçekleştirdiği diğer faaliyetlerle de dikkatleri üzerine çekmiştir. Kendisi gibi yetişen kız kardeşi Emine Semiye de, kadınlarının eğitiminin sağlanması ve çalışma hayatına katılımları için uğraş vermiştir.

(2) Emine Semiye

Ahmet Cevdet Paşa'nın küçük kızı, Fatma Aliye'nin kız kardeşi olarak, 9 Şubat 1864'te İstanbul'da dünyaya gelen Emine Semiye, gördüğü eğitimin yanında, ablasını örnek alarak yetişmesinden dolayı, basın hayatında yer almış bir şahsiyettir. Yazmaya ilk adımını attığı **Hanımlara Mahsus Gazete**'de, yayınlanan pek çok yazısı bulunmaktadır. Bu yazılarında çocuk yetiştirmeye, özellikle de, mütevazı kızlar yetiştirmenin önemine değinmiş, fenden ilime, ruh güzelliğinden moda kadar pek çok konudaki düşüncelerini paylaşmıştır.

Eğitimci kimliği nedeniyle çocuk terbiyesi konusunda çok hassas olduğu yazdığı makalelerden anlaşılmaktadır. Ona göre, her türlü kötülüğün kaynağı, çocukların kibirli ve şımarık olarak yetiştirilmesindedir. Bu durum, şu şekilde ifade edilmiştir.¹⁵¹

Etfâlin [çocukların] esirgenmesi lâzım gelen şeylerden biri de sıfât-ı şeytaniyyeden [şeytanın özelliklerinden] olan kibirdir. Buhl [cimrilik] ileride bir çocuğu ne derece ahlâksız eder, isrâf ne azim felâkete dâcâr [yakalanmış] kılar ise tekebbür [kibirlenme, kendini beğenmişlik] de insanı âlem indinde o derece menfûr [kendisinden nefret edilen] edip bırakır.

¹⁵⁰ Fatma Aliye, Başlıksız, 30 Aralık 1898, no:193, s.2-3, Şeyda, "Hanımlara Mâhsus Gazete (101-200) Seçilmiş Metinler", s.105-106

¹⁵¹ Emine Semiye binti Cevdet, "Validelere Nasihat: Tekebbür", 5 Kasım 1896, no:85, **HMG**, s.161

Emine Semiye için, çocuk yetiştirme konusu önem arz etmektedir. Çünkü çocuk küçüklüğünde nasıl bir eğitim alırsa, büyüdüğünde öyle bir insan olur. Çocuklar şımarık yetiştirilmişse, özellikle de genç kızlara alçak gönüllülük öğretilmemişse, onların, ileride yetiştireceği çocuklar da aynı terbiye ile büyüyeceğinden, kadınların eğitimine daha küçük yaşlardan itibaren başlanmalıdır. Bu konuda hassasiyet gösterilmesi önem taşımaktadır. Emine Semiye, eğitim konusunda şöyle demektedir:¹⁵²

On üç, on dört yaşına gelmiş hanım kızları alçak gönüllü olmaya teşvik edip tekebbürden ihtirâzı [çekinmesi, sakınması] onlara iyice anlatılmalı, çünkü gelin olup gidecekleri hanelerde muâmele-i mütekebbirâneyle [kibirli davranışlarla] zevcinin efrâd-ı âilesini aleyhlerinde iğzâba [kızdırmaya, öfkelenmeye] sebep olurlar. Evlât sahibi olunca da çocuklarına bu yolda fena terbiye verirler. Her şeyin mebde-i [başlangıcı] iyi olmalı ki sonu da iyi gelsin. Bir çocuğun terbiye-i ibtidâiyyesi [ilk eğitimi] yolunda bulunmaz ise büyüdüğünde hiç de adam olmaz. Onun için, çocuk deyip geçmemeli. Belki valideyn bütün dikkatini sarf edip onları itina ile büyütmeye çalışmalıdırlar. Tekrar be-tekrar ihtar ederiz ki etfâlin saf ve pek kalplerine kibir ve enâniyetin [bencilliğin] duhûlüne asla müsaade edilmemelidir.

İnsanların iyi huylu olması, yetişme safhasında ona verilen eğitime bağlıdır. Büyüklere saygı, küçüklere şefkat, herkese karşı tevazu, nezaket, dürüstlük gibi değerlerin kazandırılmasının gereğine değinmiş, böylece ahlaken güçlü insanların yetişeceğini savunmuştur. Eğer, bir insana küçük yaştan itibaren bu özellikler aşılanmışsa, o insan fiziken güzel olmasa da kişilik yapısı ile insanları etkileyecektir. Emine Semiye'ye göre, güzel vasıflara sahip insan, henüz çocukken iyi alışkanlıklar kazandırılmış kişilerin arasından çıkmaktadır:¹⁵³

Cemâl-i ma'nevî [manevi güzellik, ruh güzelliği] boya ve düzgünlerle [allık, pudra vb. gibi şeylerle] husûle gelmeyip etfâlde husûsen evlâd-ı inâsda [kız çocuklarda], daha bir gonca-i ümîd iken onlara telkin edilecek niyyet-i hâlisâne ne ta'lîm edilecek harekât-ı nâzikâne vasıtasıyla peyda olur. Zaman onları hadd-i kemâle [olgunluğa] vasıl edince şahsen güzel de olmasalar ifadelerindeki halâvet [tatlılık], muamelelerindeki letâfetten cemâl-i ma'nevîleri o derece tâbdâr [parlak, aydınlık] olur ki hüsn-i zâhirîye [dış güzellik] kapılan kimselerin kulûbu bile cemâl-i ma'nevîye meclub [tutkun, bağlı] olur kalır.

Emine Semiye yazılarında, çocukların manevi gelişimi yanında zihinsel gelişiminin önemini de ele almıştır. Aileleri, özellikle kadınları bu konuda bilgilendirmeye çalışmıştır. Örneğin, Padişahın sayesinde çocuklar için çıkan gazeteye, yine çocuklar tarafından yazılar gönderilmesinin faydasına değinmiştir:¹⁵⁴

¹⁵² Emine Semiye, a.g.m., s.162

¹⁵³ Emine Semiye, "Cemâl-i Ma'nevî", 2 Nisan 1896, no:56, a.g.y., s.169

¹⁵⁴ Emine Semiye, "Çocuklara Mahsus Gazete", 7 Mayıs 1896, no:61, a.g.y., s.190

Çocuklar yalnız okumaya teşvik edilmeyip, yazmaya da tergiib olunmalıdır [yönlendirilmelidir]. Şiddet-i zekâya malik olan etfâle beyân-ı fikr ettirilerek [düşüncesi alınarak], bazen da yazdırılarak vücuda gelecek fıkra ve makalecikler, gazetelerine derc olunursa [eklenirse] tabii gayretleri artar.

Çocuk yetiştirme ve eğitiminden başka, kadının da eğitiminin gerekliliği konusuna değinmiştir. Bugünün genç kızları, yarının anneleri olacağından, gelecek nesillerin yetişmesi onların ellerinde olacaktır. Dolayısıyla, kadının eğitimi, olması bir çok bakımdan gereklidir. Ona göre, kadınlar her konuda bilgi sahibi olmalıdır.¹⁵⁵

Giydiğimiz elbisenin cinsini anlamadan kumaş almak istemiyoruz, yediğimizin ne sûretle pişirildiğini bilmeden yiyemiyoruz da –sâkin olduğumuz küre-i arzda mevcûd mevâddın, teneffüs ettiğimiz hevâ-yi nesimînin terkibât-ı kimyeviyyesini ve tesîrât-ı mâddiyesini niçin bilmeyelim? (...) Ulûm-ı tabîyye, aile sahibesi olanlara öğretilmesi âdetâ lâzım bir fendir.

Çocuk yetiştirme, eğitim gibi konulardan başka, moda konusunda da yazıları yayınlanmıştır. Modaya, uyulmasına eleştirel bir gözle bakmıştır. İlkel toplumlardan gelişmiş toplumlara kadar tüm toplumların giyimine bakıldığında farklılıklar göze çarpmaktadır. Tüm Batılı (gelişmiş) toplumların kıyafetleri birbirine benzemekte olup, ilkel toplumların kıyafetleri Batı'dakilerden çok uzaktır, bu nedenle gülünç bile bulunmaktadır. Moda çok gerekli olmasa da, ne yazık ki, vazgeçilmez bir alışkanlık olmuştur. Diğer bir deyişle, Emine Semiye için, moda bulaşıcı bir hastalık gibidir.¹⁵⁶

Ewelâ milel-i mütemedinne [medeni milletler] beynindeki [arasındaki] telebbüsü [giyimi] göz önüne getirelim: Avrupa nisvânının melbûsât-ı muhtelifesi [çeşitli elbiseleri] esasen hep bir gibidir. Ancak akvâm-ı gayr-ı mütemedinne [medeni olmayan kavimler] kıyafet-i garîbe [tuhaf kıyafetler] üzerine görülür. Biz ise nâ-mesbûk [benzeri görülmemiş] bir modayı meydana korsak hande [gülüş] ve istihzâdan [alaydan] başka bir şey kazanamayız. Hatta böyle bir libası telebbüs ettiğimiz hengâmda [anda] herkesten ewel yine kendi kendimize güleriz, zira moda il-el-i sâriye [bulaşıcı hastalıklar] gibi bizleri ihâta eylemiştir [kuşatmıştır]. Şimdi onun hilâfına hareketten akdem [önce] modadan tahlîs-i girîbân etmek [yakayı kurtarmak] muktezîdir [gereklidir]. Bu ise müşkil ender müşkildir [imkânsızdır].

Ona göre, modayı takip etmekten vazgeçilmeyeceği aşikârdır. Moda olan giysilerin tercih edilmesi durumunda, bunu yapmanın ekonomik yollarının tercih edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kıyafetlerin kadınların kendileri tarafından

¹⁵⁵ Emine Semiye, "Hanımlara Dürûs-ı Hikmet: İfade", 11 Mart 1897, no:102, s.6, Şeyda, "Hanımlara Mâhsus Gazete (101-200) Seçilmiş Metinler", s.116

¹⁵⁶ Emine Semiye, "Moda ve Korse", 6 Mayıs 1896, no:59, a.g.y., s.184

dikilmesi çağrısında bulunurken, bunun için kızlara küçük yaşlarda dikişin öğretilmesi gerektiğinin önemine değinmiştir.¹⁵⁷

(...) Bizce yapılacak bir şey varsa o dahi modanın akla muvafıklarını [uygunlarını] kabul edip, yılda müteaddid [çeşitli] libaslar imâli yerine modalarına taklit ettiğimiz Avrupa nisvanının "idâre-i tasarrufiyye"lerine [tasarruf programlarına] de iktidâ ederek [uyarak] kızlarımıza her şeyden ewel dikiş dikmeyi öğretmektir.

Bundan başka, gazeteye gönderdiği Makbule Leman Hanım'ın rahatsızlığına duyduğu üzüntüyü dile getiren "Sihhat"¹⁵⁸ başlıklı bir mektup ile eşinin görevi sebebiyle yine kendisinin de görev yaptığı Selanik'ten Şair Nigâr Hanım'a yazıp HMG'ye gönderdiği başka bir mektup¹⁵⁹ da, ona ait yayınlanan yazılar arasındadır.

Emine Semiye, gazetelerde yayınlanan makaleleri, yazdığı romanları, hikayeleri ve ders kitabı ile birlikte birçok alanda eserler bırakmış üretken bir yaşam sürmüş olup, topluma yarar sağlamak için yazmayı amaç edinmiştir.¹⁶⁰ *Terbiye-i Eftâle Ait Üç Hikaye, Bikes, Sefalet, Muallime, Gayyâ Kuyusu* isimli romanları; *Bir Mühassisenin Tefekkürâtı, Hiss-i Rekabet, Emir Çoban Kızları Yahut İki Kadında Aynı Tâli': Bağdat Hatun, Dilşâd Sultan, Mazrûf-ı Elem, Bir Gecelik Gelin, Yetmişlik Gelinle Seksenlik Güveyi, Hazma Bin Zübeyr* isimli hikayeleri; *Hülâsa-i İlm-i Hisap* isimli ders kitabı; ayrıca hâtırat ve makaleleri ile mektupları bulunmaktadır.¹⁶¹

Diğer taraftan, öğretmen kimliğiyle kendini kızların eğitimine adanmıştır. Birçok okulda ders vererek katkı sağlamış olup, öğretmenliğin yanısıra bazı yerlerde müfettişlik de yapmıştır. Selanik'te kız okullarında yaptığı müfettişlikle beraber kendi evinde de dersler verdiği ve Edirne, Sivas, Ordu ve Adana'da öğretmenlik yaptığı bilinmektedir.¹⁶²

Bundan başka, yardım faaliyetleri için dernekler de kurmuştur. Emine Semiye tarafından kurulan Şefkat-i Nisvan (Kadınları Koruma) Derneği aracılığıyla, şehit ailelerine yardım etmeyi amaçlamış, Edirne'de de yine yardım amaçlı Hizmet-i Nisvan'ı kurmuştur.¹⁶³

Emine Semiye, kadın dergilerinde yazarak kadınların sesi olmuş, eğitimci yönüyle kadınlara destek olmuş, başta kadınları hedef almış gibi gözükse de esasında toplum yararına çalışmayı amaç edinmiş, gerçekleştirdiği dernek faaliyetleriyle yardım sağlamıştır.

¹⁵⁷ Emine Semiye, a.g.m., s.184

¹⁵⁸ Çiçekler-Andı (Haz.), HMG, s. 311-312.

¹⁵⁹ Çiçekler-Andı (Haz.), a.g.y., s.299-304,

¹⁶⁰ Şefika Kurnaz, **Emine Semiye**, İstanbul, Timaş Yay., 2008, s.56

¹⁶¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, **Emine Semiye**, İstanbul, Timaş Yay., 2008

¹⁶² Kurnaz, **Emine Semiye**, s.31-36

¹⁶³ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.43,45 ; Kurnaz, **Emine Semiye**, s.126

b- Kadınlar Dünyası Dergisi (1913-1921)

4 Nisan 1913 tarihinde günlük olarak çıkarılmaya başlanmış olan **Kadınlar Dünyası Dergisi**, üç ay gibi kısa bir süre sonra, haftalık olarak yayınlanmaya devam etmiştir. Kurulduğu günden başlayarak, kadın hakları konusunda en tutkulu yayınlardan biri olan **Kadınlar Dünyası Dergisi**'nin, sahibinden yazarlarına kadar tüm kadrosu kadınlardan oluşmuştur. Derginin en önemli ilkesi, sadece kadın yazarların yer aldığı, sadece kadınlar için bir platforma sahip olmasıdır.¹⁶⁴ Kadınların hak arayış mücadelesinde önemli bir yeri bulunan derginin bu özelliği, Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'nin (Osmanlı Kadınlarının Hukukunu Savunma Derneği) yayın organı olmasından kaynaklanmaktadır. Adı geçen dernek hakkında, bir sonraki başlık altında daha ayrıntılı olarak bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Kadınlar Dünyası Dergisi'nin sahibi Nuriye Ulviye olup, Mevlanzade Rifat Bey'le evlenene kadar yazılarında bu imzayı kullanmış, 108. sayıdan sonra N.Ulviye Mevlan olarak değiştirmiştir, derginin yazı işlerinin müdürlüğünü Emine Seher Hanım üstlenmiştir.¹⁶⁵ Dergideki yazarlar; Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Emine Seher Ali, Mükerrrem Belkis, Atiye Şükran, Aliye Cevad, Sıdika Ali Rıza, Safiye Biran, Yaşar Nezihe, Nimet Cemil, Sacide Hanım, Nebile Akif, Meliha Cenar gibi isimlerden oluşmakta olup, kadın yazarların, ilk defa, dergide fotoğrafları da yayınlanmıştır.¹⁶⁶ Yaşadıkları döneme göre, oldukça Avrupalı bir tarzda giyimli oldukları görülmektedir.¹⁶⁷

Kadının konumu, içinde bulunduğu durum, derginin en önemli yazı unsuru olmuştur. Kadının, bekarlığında kendi ailesinde, evlendiğinde ise eşine karşı her zaman erkeklere bağımlı, sınırlanmış bir hayat yaşamak zorunda kalmış olmasına; ikincil konumda görülmesine karşı çıkan yazılar yayınlanmıştır. Kadınlar, içinde buldukları durumu "serzeniş"le anlatırken, bütün geleneksel toplumlarda görülen benzer bir üsluba başvurmuşlardır. Yer yer "isyan" boyutlarında görülen bu serzenişlerle, kendilerini ifade etmeye çalışmışlardır. Bu yolla, kadınların sorunları tespit edilmeye, çözüm önerileri getirilmeye çalışılmış ve toplum tarafından algılanan "kadın imgesi" ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Derginin ilk sayısının "Kadınlar

¹⁶⁴ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.39

¹⁶⁵ Altındal, **Osmanlıda Kadın**, s.187

¹⁶⁶ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.82

¹⁶⁷ Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara, BAAKB Yay., 2.Bs. 1991, s.89

Dünyası” imzasıyla yayınlanan başyazıda, kadınların, erkekler tarafından nasıl algılandığı ve nasıl muamele gördüğü şöyle ifade edilmiştir:¹⁶⁸

Biz zavallı kadınlar, erkekler nazarında daima bir meyve, bir meta halindeyiz. Amelimiz, hakk-ı hayatımız tahdit edilmiştir [sınırlandırılmıştır]. Hem de hiçbir zaman tam manâsıyla erkeklere enis-i can [can dost, sevgili], refik-i ömr [hayat yoldaşı], şerik-i hayat [hayat ortağı] olmadık. Yuvamızın nâzımı [düzenleyeni], idaremizin nazırı dahi değiliz. Biz kadınları daima ayrı bir “daire-i hayat” içinde sıkışlar, erkeklere esir, mahkûm eylemişlerdir.

Yayınlanan yazıların çoğunda, kadınların içinde bulunduğu durum tasvir edilmiştir. Kadınlar dışarıyı seyredebilirken, dışarıdan kendilerinin görülmediklerini düşünmektedir. Bu durum karşısında duydukları “ızdırabın” sona ermesi için, artık harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır:¹⁶⁹

Çıplak duvarlar arasında uful eden [gözden kaybolan, görünmez olan] kadınlar, hayatın müdhiş ızdıraplarını, mükedder [bulanık, kederli] bir suda, acı, haşin bir kimsesizlikle dinlemeye mahkûm, hürriyet-i şahsiyetlerini istimale [kullanmaya] gayr-ı muktedir [iktidarı, gücü olmayan] bir hail [perde] etrafında tavaf ediyor.(...) Şan, şeref, serbesti, kuvvet... Cihanda her şey bütün erkeklere ait midir? Biz kadınlar da artık kendimize gelelim, benliğimizden istifade edelim.

Kadınlar öncelikle sorunu tespit etmişlerdir: Kadının toplum içindeki konumu, ev içindeki konumu, erkeklerin kadına bakışını etkilediği gibi, kadınlar da konularından memnuniyetsiz bir durumda bulunmaktadırlar. İçinde buldukları durumdan duydukları rahatsızlığı dile getirmeye çalışmışlardır:¹⁷⁰

Zannedebiliriz ki bugün yaşadığımız hayattan, atalet-i esiraneden hiçbir kadın memnun değildir. Aile hayatı olsun, işçilik hayatı olsun yüzümüzü güldürecek bir şekil ve surette değildir. Aile hayatımız, işçilik hayatımız intizamsız ve hiçtir. İşte bu intizamsızlık, bu hiçlik biz kadınları erkekler nazarında hakir bırakmıştır. Ne hukukumuzun hükmü var, ne hayatımızın ehemmiyeti var. Kadınlık erkek için bir meyve, bir eğlence hükmünde kalmıştır.

Onlara göre, birkaçı hariç, erkeklerin hemen hepsinin kadına bakışı aynı olup, kadına sırf “kadın” olduğu için hürmet gösterilmemekte, ciddiye alınmamakta, bunun değişmesi için çaba sarf edilmemektedir. Kadının, gerekli girişimlerde bulunulmadığı için gelişemediği ifade edilmektedir: “[N]e türlü bir hikmettir ki ne kadınlığımızda ve ne de erkeklerimizde bu hususta bir inkılâp fikri olmuyor ve

¹⁶⁸ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Hukuk-ı Nisvan”, 17 Nisan 1913, no:1, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, haz. Fatma Büyükkarcı Yılmaz-Tülay Gençtürk Demircioğlu, İstanbul, KEKBMV Yay., 2009, s.4

¹⁶⁹ Mehlika Rifat, Çubuklu, “Esir Değiliz!”, 27 Nisan 1913, no:11, **a.g.y.**, s.109-110

¹⁷⁰ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Lüzum-ı İttihad Teşrik-i Mesai”, 15 Mayıs 1913, no:29, **a.g.y.**, s.292

ruhlarımıza teressüp eden [çöken] cehalet ve onun tevlit ettiği [sebepl olduğu] hurafe ve taassup [tutuculuk, bağnazlık] ile eziliyoruz."¹⁷¹

Kadınlara göre böyle bir yaşam sürmelerinin, çeşitli nedenleri bulunmaktadır ve bunlar hemcinslerine açıklanmaya çalışılmıştır:¹⁷²

Hemşirelerim, kadınların bu esaretine, bu zulüm görmesine sebep nedir? Hiç şüphe yoktur ki haklarını bilmemeleri, cahil olmalarıdır. Birinci sebep bu. İkinci sebep ise yalnız başına kendi hayatlarını idame edebilecek bir iktidarı, bir malûmatı haiz olmamalarıdır. İşte bu iki sebep aile hayatındaki muvazaneyi bozar, esareti, zulmü, mantıksızlığı celbeder. Doğru söyleyelim, evet kadının cahil olması, hakkını bilmemesi, erkeğin zulmünü ve esareti celbediyor. Zavallı kadın cahildir, hakkını bilmez. (...)
Saniyen kadının zulüm görmesine, esaretine, kendisini yalnız olarak yaşatabilecek bir iktidarı olmaması sebep oluyor. Yani kadının hariçte maişetini temin edebilecek bir halde bulunmamasıdır.

Kadın ve erkeğin, eşit haklara sahip olması gereği dile getirilmiş, erkeğin her zaman yanında olan kadının, hukuki konumunun da eşit olması konusu tartışmaya açılmıştır:¹⁷³

Erkeğin kadından ayrı hukuk ve imtiyaz muhafaza etmesi ne akıldır, ne de mantıktır. Erkek, kadın mesaide birbirlerinin zahîri [arka çıkkanı desteği], yardımcı ise hukukta dahi müsavâtı [eşitliği] kabul etmeleri lâzım gelmez mi?(...) Ne erkek hakimdir, ne de kadın mahkûmdur. Erkek, kadın şeriktir [ortaktır], refik-i hayattır [hayat arkadaşdır].

*"Kadınların sanayide olsun, ticarete olsun, hatta idare-i umur-ı cumhurda olsun erkeklerden dûn kabiliyette olmadıklarını teslim etmek lâzımdır."*¹⁷⁴ denilerek erkeklerin çalıştığı pek çok işte, kadınların da, erkekler kadar yetenekli olduğu ifade edilmiştir. Kadınların ilerlemesini istemelerinin asıl amacı, "milletin tealisi" içindir, bir milletin ilerlemesi ve yükselmesi için o milletin tüm fertlerinin, dolayısıyla görmezden gelinen kadınlarının da, seviyesinin yüksek olması gerektiği üzerinde durulmuştur.¹⁷⁵ Bunun için yapılması gereken, kadınların eğitim almasını sağlamaktır. Çünkü eğitim seviyesi yüksek olan kadınların, yetiştirdikleri çocuklar sayesinde, millet ilerleyip yükselmektedir. Her alanda gelişme ve ilerlemenin sağlanabilmesi için, kadının eğitilmiş olmasının gerektiği dile getirilmiştir:¹⁷⁶

¹⁷¹ Nilüfer Mâzlum, Makriköy, "Düşündüklerimiz", 11 Temmuz 1913, no:86, **a.g.y.**, s.381

¹⁷² Mükerrerem Belkıs, "Kadınlıkta Esaretin Müvellidi", 21 Temmuz 1913, no:96, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.475

¹⁷³ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Müsavât-ı Hukuk", 16 Mayıs 1913, no:30, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.302

¹⁷⁴ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Erkekler! Kadınlik Yalnız Meyve Değildir!", 24 Mayıs 1913, no:38, **a.g.y.**, s.382

¹⁷⁵ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Gayemiz Milliyetimizin Tealisidir", 29 Mayıs 1913, no:43, **a.g.y.**, s.432

¹⁷⁶ Emine Seher Ali, "Ahlâk-Maarif", 18 Nisan 1913, no:2, **a.g.y.**, s.15

[K]adınlık yükselmedikçe millet tenezzül eder [iner,düſer]. Kadınları cehaletin öldürücü zulûmatı içinde boğulan milletler daima mahkûm-ı inkiraz [sönmeye mahkum] olmuşlar, hayatları pek çabuk sönmüş, mevcudiyetleri girdab-ı izmihlâlin ka'rında [perişanlık girdabının nihayetinde] adem-âbada [yokluk alemine, yokluğa] karışmışlardır.(...) Bu suretle kadınların erkekler kadar, belki bizim erkeklerin ekserisinden fazla maarifle münevver olması [eğitimle aydınlanması] muktezidir [gereklidir] (...) ilim ile, fen ile vakıf-ı hakikat olan [gerçeği, doğruyu bilen] hanımlar ciddi bir kadın, ciddi bir valide olurlar. Zevci olsun, çocuğu olsun, beşeriyet olsun bunlardan müstefit olur [yararlanır].

Kadınlar Dünyası'nda, kadının eğitim hakkının önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Eğitimin bu kadar önemli yer tutmasının nedeni olarak, kadınların bilinçlenmesine ve sosyalleşmesine olan katkısının farkına varılmış olmasından kaynaklandığı düşünölmektedir. Kadınlara, çocukluklarında verilen temel eğitimden başka bir eğitim verilmesine ihtiyaç duyulmaması başlı başına eleştiri konusu olmuş, ilkokul seviyesinde eğitim verilmesinin yeterli görülmesi, kadınların itirazlarına yol açmış, bu eğitimin kesinlikle yeterli olmadığının altı çizilmiştir:¹⁷⁷

Bizde yanlış bir fikir vardır ki, o da kız çocuklarımızı vakitsiz mektepten almaktır. Zavallı çocuk tam okuyacağı zaman mektepten çekip alınıyor. O zaman kadar esasen pek az şey öğrenmiş bulunur ki birkaç sene sonra hepsini unutarak hiç okumamışa döner.

İyi bir nesil yetiştirmenin kadınların eğitimli olmasına bağlı olduğu birçok kereler dile getirilmiştir. Batı'yla rekabet edebilmek için, gelecek nesilleri yetiştirecek kadınlara iyi bir eğitim verilmesinin gerektiği ve kadınların da bunun için çaba göstermesinin şart olduğu vurgulanmıştır:¹⁷⁸

İhtiraatını [icatlarını] hayretlerle temaşa ettiğimiz Avrupa'ya rekabet bizim gibi mektep sıralarında bir mevki işgal eden hanımların sa'yına [çalışmasına, çabasına, gayretine] vabestedir [bağlıdır]. Çünkü bugünün çocukları yarının valideleri, evinin nâzım-ı umur-ı [işleri düzenleyen] harekâtı, çocuklarının mürebbiyesi olacaktır.

Eğitim ile ilgili çalışmaların İstanbul ve çevresi ile sınırlı kalmaması için, özellikle Anadolu'nun bu konuda eksiğinin bulunduğundan, oradakilerin eğitimi için destek verilmesi çağrısında bulunulmuştur:¹⁷⁹

Anadolu, o bizim öz anamız!...Onu biz, biz kadın evlâtları hiç düşünmüyoruz ve galiba pek de acımiyoruz. Halbuki Anadolu o kadar muhtac-ı muavenet, o kadar muhtac-ı merhamettir ki! Ona koşalım, bakalım, bakalım zira bizi besleyen, doyuran, giydiren Anadolu'dur. Zavallı Anadolu baştan başa cehalet, baştan başa sefalet ve fakr u zaruret içinde aç, hasta sürüklenirken yine bizi düşünür! (...) Yalnız bir kusuru var ki o da cehalettir. O cehaletin açtığı yara büyücek olduğu için bir gün kangren oluvermesinden

¹⁷⁷ Azize Haydar, "Bizde Kız Evlâtların Tahsili", 29 Nisan 1913, no:13, **a.g.y.**, s.128

¹⁷⁸ Nimet Hakkı, "Mektepli Hanımlara", 15 Mayıs 1913, no:29, **a.g.y.**, s.300

¹⁷⁹ Aziz Haydar, "Yine Mektep Yine Mektep", 2 Haziran 1913, no:47, **a.g.y.**, s.477

korkarım. O yarayı sarmak vazifesi kısmen size yani kadınlara ait olduğu için Anadolu'yu düşünmelerini ve oranın maarife olan ihtiyacını nazar-ı dikkate alarak Anadolu'ya, yukarıda tasvir ettiğim muallimeler tedarikini ve mektepler tesisini vatanın terakkisini düşünen ve bu uğurda çalışan gayur [çok çalışkan, dayanıklı, çok gayretli] hemşirelerimden rica ederim.

Eğitim sisteminin işleyişindeki aksaklıklara dikkate çekilerek, eğitimde en önemli eksikliklerden birinin, okulların yetersizliği olduğu tespit edilmiştir.¹⁸⁰

En büyük kusurlarımızdan biri de maarifimizdir. Kadınlarımızın ekserisi ilim ve irfandan bî-behredirler[nasipsizdirler]. Hem de o derece bî-behredirler. Bunlar o kadar çokturlar ki bütün Osmanlı kadınlığını umumi bir cehalet istilâ etmiştir. Bunun birçok sebepleri var, en büyük ve başlıcaları ise: Biri taassup, diğeri mekteplerimizin fıkdanıdır[yokluğudur].

Varolan okullara kız öğrencilerin katılımının sağlanması ayrı bir sorundur. Tutucu davranıp kız çocuklarını okula hiç göndermeyen ya da erken yaşta okuldan alan da ne yazık ki yine kadınlardır. Diğer bir deyişle, devlet, kızlar için eğitim konusunda imkan sağlasa bile, annelerinin engellemesi nedeniyle okula gidemeyen pek çok kız çocuğu bulunmaktadır. Bu durum, yine kadınlar tarafından eleştirilmiştir.¹⁸¹

Evvelâ şunu söyleyeyim ki bugün bizim bütün fenalıklarımıza sebebiyet veren, bizi uçuruma sürüklemeye sebep-i yegâne hep mutaassıba, cahile kadınlardır.(...) Kızları mektebe vermezler, okutmazlar, sokağa çıkarmazlar, böylelikle onları hiçbir şeyden haberdar etmezler. (...) Hiç düşünmezler ki kızlar olmasa muharrirler, edipler, siyasiler, kâtipler nasıl meydana gelecek...

Kadınlar, geri kalmışlığın önüne geçilmesinde tek ve en önemli aracın eğitim olduğunu vurgulamıştır. Toplumun gelişmesi için önemli bir etken olan eğitimin, okul sayısında artış sağlanarak her kesimden kız çocuğunun yararlanacağı hale getirilmesi gereği dile getirilerek, kızların eğitimindeki eksiklikler konusunda öncelikle Maarif Nezareti sorumlu tutulmuştur.¹⁸²

Bir milleti bütün felâketlerden kurtaracak, teali ettirecek hiç şübhe yoktur ki maariftir. Artık bu kanun-ı lâ-yetegayyerdir [değişmez kanundur]. Biz de bu kanuna tebaiyet edersek bütün felâketlerden kurtulacağız ve büyüyeceğiz. Bunu, bu hakikati en büyüğümüzden en küçüğümüze kadar anladık. Hususıyla kızlarımızın tahsiline son derece itina etmek lâzımdır. Çünkü millet-i müstakbelenin müvellidi onlardır. Onlar iyi çocuklar

¹⁸⁰ Şerefettin, Paşabahçe, "Kadınlarda Maarif", 17 Haziran 1913, no:62, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.123

¹⁸¹ Aliye Cevat, Kabataş, "Kızlar Hürdür ve Serbesttir", 7 Temmuz 1913, no:82, **a.g.y.**, s.340-341

¹⁸² Mükerrerrem Belkıs, "Maarif Nezaret'nden Büyük Bir Temenni", 17 Temmuz 1913, no:92, **a.g.y.**, s.437

yetiştirirse millet de iyi olur. O halde kızlarımızı iyi yetiştirelim. Bu da tabii maarifle olacak.

Devr-i Meşrutiyetten beri bu kadar temennilere göre itiraf edelim ki bu hakikatleri gördük, fakat yapmadık. Kızlar için bütün Türkiye'de idadi [ortaokul] derecesinde hatta ona bile muadil olamayan bir darü'l-muallimat [kız öğretmen okulu] ve bir de idadimiz var. Darü'l-muallimatı bir tarafa bırakalım. O hem leylîdir [yatılıdır] hem de herkes giremez. O halde kızlar için bir tanecik mektep mi var? Teessüf... Son derece teessüf...

Ulviye Mevlan, Aziz Haydar, Mükerrerrem Belkıs ve Nimet Cemil'in eğitimle ilgili yazılarının yanında, toplumsal sorunlar, feminizm ve kadın hakları konularında da yazıları mevcut olup, derginin Osmanlı'da kadın hakları konusunda mücadele veren ilk yayın olması, onu diğer kadın dergilerinden ayırmıştır.¹⁸³ Kadınların toplumsal hayattaki yerinin değişmesi, buldukları konumun yükseltilmesi; eşitlik, eğitim, boşanma, çalışma hayatına katılma gibi birçok haklara sahip olması gerektiğini dile getirilmiştir. Onlara göre, her düşünce hakkında tartışmak gerekmektedir, çünkü bunun sonucunda ortaya çıkan görüşler, o düşüncenin gelişimini sağlamaktadır.¹⁸⁴

Kadınların yaşadığı güçlüklerden biri de, yaptıkları evliliklerde söz sahibi olamaması olarak görülmüştür. Evliliklerde görücü usulünün kaldırılarak, çiftlerin eşit söz hakkının bulunmasının gerektiğine dair yazılarla, bu konudaki şikâyetler dile getirilmiştir.¹⁸⁵

Ebeveyn kızı kime verirse ona varmak mecburiyet-i katiyesindedir [kesin mecburiyetindedir]. Ah, işte bu çürük ve hasta felsefedir ki bir çok kızlarımızı duçar-ı harabi ediyor. Evet, bir kız istikbali için hiçbir suretle rey vermeye salâhiyeti [yetkisi, hakkı] olmadığı için o erkeğe varır (...) Erkek ile kadın kalp, his, ruh denilen manevî rabitalarla birbirlerini sevmemiş, sevememiş bulunurlarsa o türlü iştirak-i hayattan ne beklenir? İşte garip olmaktan ziyade feci rabitaların akdiyle husule gelen izdivaçlar bizde hiçbir netice-i mesude [mutlu sonuç] vermemiştir, vermek ihtimali de yoktur.

Çiftlerin birbirini tanıma imkanı olmadan evlendiği için, hayatlarını mutsuz bir şekilde sürdürmek zorunda kaldığı ileri sürülmüştür:¹⁸⁶

(...)Başka başka tabayi [tabiat, huy] ve emzicede [mizaçlarda] bulunan iki fert yekdiğerinin ruhlarına vakıf olmaksızın ve çok kere cebr ile izdivaç ettiriliyor. Artık bu aileden hayır gör! (...)

Bir genç kızın vakti geldi mi bir görücü gelir. Kız da bir dükkandaki mal gibi, görücü hanımın önüne konur. Hanımefendi evirir, çevirir; ya beğenir ya beğenmez.

Böyle bir defa, iki defa görmekle kızın veya erkeğin ruhuna, hissine, mizacına ait nasıl bir fikr-i kat'i peyda edilebilir? Bundan başka görücü hanım sanki kendisiyle yaşayacakmış gibi, kendi hüsn-i (!)

¹⁸³ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.82,84

¹⁸⁴ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.12

¹⁸⁵ Fatma Zerrin, Kadıköy, "Dertlerimiz", 3 Haziran 1913, no:48, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.488-489

¹⁸⁶ Mükerrerrem Belkıs, "Görücülük", 13 Haziran 1913, no:58, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.83

intibahına göre hüküm verir. Hâlbuki herkesin hüsn-i intihabı başka başkadır.

Görücü usulü evliliklerin kaldırılması için harekete geçilmesi gerektiği vurgulanmış ve bu uygulamanın kalkmasıyla daha iyi nesiller yetişeceği belirtilmiştir.¹⁸⁷

Bizde izdivaç o kadar müz'îçtir [rahatsız edici,usandırıcı] ki, bahusus [hele] görücü meselesi.(...)
Hepimiz toplanalım, çalışalım, müşavere [fikir alış verişi, danışma, istişare,] edelim, hayat-ı nisviyyemizi [kadınlık hayatımızı] böyle müvelles [kirlî, karışık, intizamsız] izdivaçlarla zehirlememek için lâzım olan tedabire tevessül edelim [başvuralım]. Yalnız intihap edeceğimiz [seçeceğimiz] şeraitin şeriatımız dahilinde olmasına dikkat edelim ve istikbalin validelerini de bizim gibi esaret altında böyle müz'îç izdivaçlarla bedbaht etmeyelim.

En büyük yanlış, evliliklerde karar merciinin gençlerden çok, aile büyükleri olduğu ifade edilmiş, evlenecek kişilerin birbiriyle konuşup anlaşmasının önemine değinilmiştir.¹⁸⁸

Bizde evlenen, kızlarımız, oğullarımız değil analar babalardır. Onlar beğenir, onların hoşuna gider, kızla erkeği birleştirirler. Çünkü bir kız en mühim bir mesele, hayat ve istikbal meselesinde bile körü körüne ebeveynine itaat mecburiyetindedir. İşte bu mahkûmiyet, bu esaret rabita-i aileye keser, şiraze-i aileyi bozar. Artık hepimiz gür sesimizle bağıralım. Bizim için bu kadar felâket, bu kadar duygusuz, mahrum-ı saadet yaşamak kâfi, biraz ziya ve ciddiyet.
Evet hemşirelerim, nikâhtan evvel bize ebediyen hayat, fikir, his refiki olacak kocalarımızla görüşelim, anlaşalım, biz onun için iyi bir zevce, o da bizim için kıymettar bir zevç olduğu dakikada teşkil edeceğimiz aile o kadar sağlam ve şayetse-i hürmet olur ki ve bu hür, münevver ailelerden öyle bir ordu, muayyen gayeli, azimkâr öyle bir nesl-i metin yetişir ki... Artık mağlûbiyet, kuvvete karşı acz, zillet, meskenet bu topraklardan ebediyen uzaklaşır.

Evliliklerin görücü usulü ile yapılmasından başka itiraz edilen iki önemli konu daha bulunmaktadır: "*İzdivacın su-i istimale uğrayan cihetlerinden biri de taaddüd-i zevcat* [çok karıllık] *ve akraba beynindeki* [arasındaki] *tezevvüçtür* [evlenmedir]."¹⁸⁹ "Taaddüd-i zevcat" yani erkeğin çok eşliliği yanında, yapılan akraba evlilikleri de şikayet konuları arasında bulunmaktadır. Bu şekilde yapılan evliliklerde, özellikle erkeğin sağlık durumu öne sürülerek genç yaşta ölümle sonuçlanacak bir durumun gerçekleşebileceği anlatılmış, örneğin çok eşli olan Sultan (Dördüncü) Murad'ın yirmi sekiz yaşındaki vefatı buna bağlanmıştır; ayrıca çok eşli evlilik yapan erkeklerin ölümü sonucu geride kalan aile fertleri için de zorluklar yaşanmasının sözkonusu olacağı dile getirilmiş olup, diğer konu olan akraba evliliklerinden

¹⁸⁷ Nebile Kâmuran, Fındıklı, "Bizlerde İzdivaç", 28 Haziran 1913, no:73, **a.g.y.**, s.237-238

¹⁸⁸ Nesrin Salih, Cihangir, "Bizde Aile Hayatı Niçin Yok", 30 Haziran 1913, no:75, **a.g.y.**, s.263-264

¹⁸⁹ Aliye Cevat, Kabataş, "Aile -3-", 29 Mayıs 1913, no:43, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.435

doğacak çocukların da, sağlıklı olamadığının pek çok örneği bulunduğu hatırlatılmıştır.¹⁹⁰

Kadınlarla ilgili her türlü girişim, dergide yer almıştır. 1914 yılında Darülfünûn'da ilk kez kadınlar için serbest dersler başlatılmasının sağlanması; ayrıca orduya yeni uçak alımı kampanyasının desteklenmesi sürecinde halkın bu konuya dikkatini çekerek yardımların artmasını sağlamak amacıyla, yardım kampanyası için uçacak olan uçakta bir kadının da - **Kadınlar Dünyası**'ndan Belkis Şevket Hanım- yer almasının sağlanması için yazışmalar yapılması ve gerekli izinlerin alınması sonucu uçuşun gerçekleştirilmesi ilgili süreç; zamanın telefon idaresine yaptığı başvurunun olumsuz sonuçlanmasını dergiye yazdığı mektupla aktaran Bedra Osman Hanım ve arkadaşlarının işe kabul edilebilmesi için Telefon Şirketi ve Posta, Telgraf ve Telefon Nezareti'yle yapılan görüşmeler sonucu yedi Müslüman Türk kadının bu yabancı telefon şirketinde çalışmaya başlamaları ile ilgili süreç başından sonuna kadar dergiye yansımıştır: "*İşte bir terkip ki henüz ihtiva ettiği manâya hakkıyla vakıf değiliz. Fakat ifade ettiği şeyi icraya kabiliyetimiz var, istifade edebiliyoruz. Meselâ Bedra Osman Hanım Telefon Şirketi'nden memuriyet talebine teşebbüs etti.*"¹⁹¹

Derginin 23. sayısında Bedra Osman Hanım'ın Telefon Şirketi'ne şahsen görüşmeye gittiğinde hakarete varan söz ve davranışlara maruz kaldıklarını anlatan mektup dahi yayınlanarak, bu konunun ısrarla üzerine gidileceği de gösterilmek istenmiştir. Yaşanan bu olumsuz olayın devamında, dergini 26.sayısında, *Kadınlar Dünyası* imzalı "İzahat Bekleriz, Tardiye İsteriz" başlıklı makalede Telefon Şirketi'nden açıklama ve özür beklendiği dile getirilmiştir. Konuyla ilgili gelişme olmadığı görülünce 33. sayıda taleplerin tekrar edildiğine dair bir makale daha yayınlanarak, kadınların çalışmasının önündeki engellerin kaldırılmasına uğraş verilmiş ve sonuçta başarıya ulaşılmıştır. Derginin 36. sayısında Bedra Hanım'ın ve arkadaşlarının başvurularının Telefon Şirketi'nce kabul edildiği ve çalışmaya başlayabilecekleri duyurulmuş olup, gösterilen çabanın boşa gitmediği vurgulanmıştır: "*Bu vaka bize anlattı ki teşebbüsatta azim ve sebatın büyük, mühim semereleri görülür, tesirâtı tecelli eder.*"¹⁹² Derginin 37. sayısında da Telefon Şirketi tarafından gönderilen yazıda, bir şirket çalışanı ile başvuruda bulunan hanımlar arasında yaşananların izah edilmiş ve kadınlarca beklenen açıklamanın gelmesiyle duyulan memnuniyet dile getirilmiştir. 44. sayıda da, Bedra Osman'ın gönderdiği

¹⁹⁰ Aliye Cevat, a.g.m., s.435-438

¹⁹¹ "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Teşebbüs-i Şahsi" , 4 Mayıs 1913, no:18, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.176

¹⁹² "Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Efkâr-ı Umumiye-i Nisvan da Var İmiş" , 22 Mayıs 1913, no:36, **a.g.y.**, s.362

teşekkür yazısı yayınlanmıştır: “*Bu mefharete [iftihar edilecek olaya] bâdî [vesile] olan muazzez Dünyamız ise sezavar-ı tebrik ve şükrandır [kutlama ve minnettarlığa layıktır].*”¹⁹³

Kadınların çalışmasının ne denli önem taşıdığı, sıklıkla vurgulanmış ve bunun için teşvik edici yazılar yayınlanmıştır:¹⁹⁴

Kadınlık, hayatı-ı mesaide hür olunca, memlekette iş ve işçi hayatı uyanır, para da artar. Çalışanlar, çalışmak isteyenler iş bulurlar, mesailerinin kazancıyla kendilerini geçindirirler, evlâtlarını da terbiye edebilirler. Hatta “fikr-i icad” dahi kadınlıkta inkişaf edebilir [gelişebilir, meydana çıkabilir], sanayi taaddüt ve tekessür eder [çoğalır ve artar].

Dergideki yazılarda erkek ve kadının farklı olmadığı, kadınların da erkekler gibi pek çok işin üstesinden gelebileceği, bunun için kadına gerekli eğitim imkanının verilmesi ve kadına serbestlik sağlanması gerektiğini savunulmuştur. Kadınlar, çalışabileceği işler konusunda kısıtlamalar olduğunun farkında olmuştur. Ancak, Amerika’da “Madam Hörn” isimli bir kadının sahibi olduğu gemiyi kendisinin yürüttüğü, mürettebatının da kadınlardan oluştuğu ve çok sayıda sefer gerçekleştirildiği nakledilirken, kadınların da erkeklerin yaptığı birçok işi yapabileceği gösterilmeye çalışılmıştır. Bununla beraber, bir taraftan Osmanlı kadınlarının yapabileceği işlerin “şimdilik” gemiciliği kapsamadığı kabul edilse de, diğer taraftan mutlaka yapabilecekleri işler bulunabileceği ve kadınların çalışma hayatına iştirak etmeleri çağrısında bulunuluyordu:¹⁹⁵

Haydi hanımlar, biz de bize göre, âdap ve âdat-ı milliyemize [milletimize ait edep, terbiye ve adetlerimize] göre işler görelim. İşteki kabiliyet ve istidadımızı göstererek erkeklerimizi mahcup edelim. Hulâsa kendi hayatımızı kendi mesaimizle kazanalım. Şübhe edilmesin, bir gün gelecektir ki kadınlığın hukuku dahi hukuk-ı umumiye arasında muhterem bir mevki tutacaktır.

Biz Osmanlı kadınları bugüne kadar atalet içinde yaşıyor, daima erkeklerimizin mesaisi ile geçiniyor, erkeksiz kaldığımız anda da sefalet ve zarurete kurban oluyor idik. Çünkü cahil idik, çünkü âtil idik, çünkü iş bilmiyor, kendimizi kendi mesaimizle yaşatmıyor idik. Artık aklımızı başımıza alalım, birbirimize el vererek bir tevaün-i umumi [beraber yardımlaşma] ile işçilik hayatını ihya ederek, maarif hayatını ihya ederek hem tenevvür [aydın olup] hem de bizi daima tehdit etmekte olan sefalet ve zarurettten kurtulalım.

Kadınlar Dünyası’nda yayınlanan yazılarda kadınların eğitim, evlilik ve çalışma hayatı gibi konulardaki şikayet ve talepleri kadar, giyim mevzuu da önemli

¹⁹³ Bedra Osman, “Muhterem Kadınlar Dünyası’na”, 30 Mayıs 1913, no:44, **a.g.y.**, s.447

¹⁹⁴ “Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Hürriyet İsteriz”, 3 Mayıs 1913, no:20, **a.g.y.**, s.197

¹⁹⁵ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Kadınlar da Gemicili Olabilir”, 20 Mayıs 1913, no:34, **a.g.y.**, s.343; Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Elele Verelim”, 16 Haziran 1913, no:61, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.109

yer tutmuştur. Giyim-kuşamla ilgili yazılarda, “moda” kavramı ve “modaya uyma” sevdasına kapılan kadınların bunun peşinden gitmesi eleştirilmiştir. Özellikle, rengarenk ince kumaşlardan, vücuda oturan kıyafetlerin seçilmesine karşı çıkmıştır. Modayı takip etmek uğruna tüm kadınların kendine yakışsın yakışmasın benzer şekilde kıyafetler giymesini kınayan yazıların¹⁹⁶ yanında, “*Şimdi bizim Avrupa’yı, Avrupa kadınlarını takliden yüzümüzü boyamamız, dar eteklikler içinde yürümeye uğraşmamız ne büyük garabet [acizlik]!*”¹⁹⁷ şeklindeki ifadelerle, “Avrupa modası”na uymak adına İslami kuralların dışında giyime meyleden hanımları eleştiren yazılar da azımsanmayacak kadar çok olmuştur. Onlara göre, doğru giyinmek için, sade giyinmek yeterli görülmüştür.

Osmanlı'nın üst tabakaya mensup hanımları, Avrupa'dan ithal giysiler satın alarak “son moda”yı yakından takip etmişlerdir. Bu davranışlar karşısında tepkilerini dile getiren kadınlar, yazılarında özellikle “*âdat-ı milliye ve âdab-ı diniye*”ye uygun giyinilmesi gerektiğinin üzerinde durmuştur.¹⁹⁸ Buna ek olarak, “moda” diye alınan kıyafet ve aksesuarların israfa yol açtığına vurgu yapılan pek çok yazı bulunmaktadır. İlk bakışta “israf” konu edinmiş gibi görünüyorsa da, aslında geleneksel giyim-kuşam kalıpları dışında davrananlar şiddetle eleştirilmiştir.

Kadının dışarıdaki kıyafetinin belli kalıplarda olmasına itirazlar da olmuş, özellikle gözler dışında vücudun her yeri örtülerek, tamamen kapalı giyimlerin, ilerlemenin önündeki en büyük engel olduğu öne sürülmüştür.¹⁹⁹

Kadınların çarşaflarından yalnız gözlerini gösterdikleri ve bir erkek ile konuştukları zaman başlarını çevirip elleri ile işaret ederek seslerini bile çıkarmadıkları yerlerde ne terakki ne de âsudegi [huzurlu, rahat] ve istirahat olmak gayr-ı mümkündür. Terakki sıfırdır. Orada bir mahbustur. Başka hiçbir isim vermek caiz değildir.

Kadınlar için oluşturulan giyim kalıplarında, değişikliğe gidilmesi gereği vurgulanmış, özellikle de peçenin kaldırılmasının ne denli önem taşıdığı anlatılmıştır.²⁰⁰

(...) Şimdi kıyafetimizde bir şey var. O da dünya ile yüzümüz arasındaki perde... İslah-ı tesettür de, bizi gulyabaniye benzetmekten ve memlekete ahlâksızlığın sirayetine vasita olmaktan başka bir faydası olmayan bu peçenin nazar-ı itibara alınarak kaldırılacağını ümit ederim. Buna mecburuz. Çünkü biz de erkekler gibi muhit-i

¹⁹⁶ Semiha Nihal, “Moda Nedir?..”, 17 Nisan 1913, no:1, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.-50. Sayılar**, s.7-8

¹⁹⁷ Nebile Kâmuran, Fındıklı, “Kıyafetimiz”, 3 Mayıs 1913, no:20, **a.g.y.**, s.204

¹⁹⁸ Sıdıka Ali Rıza, Mehmet Paşa Yokuşu, “Ben de Aynı Fikirdeyim”, 10 Mayıs 1913, no:27, **a.g.y.**, s.245-246

¹⁹⁹ Saniha, Küçükmustafapaşa, “Kıyafet-i Nisvanın Hayat-ı Faalâneye Tesiri”, 20 Haziran 1913, no:65, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.157

²⁰⁰ Mükerrerem Belkıs, Aksaray, “Kıyafet-i Hariciye-i Nisvan”, 25 Haziran 1913, no:70, **a.g.y.**, s.204

harici ile münasebettar olacağız. Meselâ iş evlerinde, mağazalarda ve ileride dahil olacağımız mevkilerde peçe bize engel olacaktır.

Kıyafet konusunun, özellikle tesettür meselesinin çözüme kavuşturulması önem taşımıştır. Kadınlar, birlik olarak bu konunun üstüne gidilmesi için çağrıda bulunmuştur.²⁰¹

Tesettür ukdesi çözülmeyince sonra diğerlerini istihsal [elde etmek] ve tatbik edebilmek imkânı yoktur.

Bütün hemşirelerimin bu nokta etrafında toplanmasını, gaye ve emellerinin sırf buraya matuf bulunmasını [yöneltilmesini] rica edeceğim. Bu gaye-i esastır ki bize hukuk-ı tabiyemizi bahş edecek. Bu hedef-i mesuddur ki bize hürriyet ve insaniyet temin eyleyecektir. Binaenaleyh suret-i kat'iyyede bu fikre mâni olduktan sonra ihtilâf-ı ichtihad bertaraf edilerek bir liva-i ittihad [beraberlik bayrağı] altında birleşip o gayeye vusul [ulaşma, varma] çarelerini aramalıyız. Nakden, fikren, bedenlen hülâsa ne suretle ibraz-ı fedakâri etmek lâzım ise onları ifadan ictinap etmemeliyiz.

Pek çok okur, yayınları ilgiliyle takip ettiklerini ve derginin kurucuları ve yazarlarının böyle yararlı bir iş yaptıkları için duydukları memnuniyetleri belirten mektuplar göndermiştir. Artık kadınlar, seslerini özgürce duyurmaya başlamış, şikayetlerini ve isteklerini rahatça dile getirmiştir. Tüm kadınların dergiyi okuması için birbirlerine çağrıda bulunan okurlar, derginin yayın hayatında varlığını uzun yıllar sürdürmesi temennisinde bulunmuştur. Dertlerine çare olacak bir ilaç gibi gördükleri Kadınlar Dünyası'nın yayına başladığı gün için "4 Nisan 1329 perşembe günü biz kadınlar için bir yevm-i sürur [sevinç günü] idi." ²⁰² diye ifade edilmiştir.

Kadınlar Dünyası'nın destekleyeni ve takdir edeni çok olmasına karşın, eleştirel yaklaşanlar da eksik olmamıştır. Özellikle **Tasvir-i Efkâr Gazetesi**, dergiyi Avrupa taklitçiliğine soyunduğu için onaylamadığını, yaptıklarının uygun görülmediğini her fırsatta dile getirmiştir.²⁰³ Derginin gördüğü olumlu-olumsuz tüm tepkiler, Kadınlar Dünyası'nın doğru yolda olduğunu gösteren bir kanıt olup, anlaşılır bir yazı dili, yabancı yazarları da barındırdığı kadrosu sayesinde, yurtdışındaki kadınların da dergiyi takip edebilme şansının olmasıyla, Osmanlı kadınına harekete geçirmiş, tabiri caizse sözcüsü olmuştur.²⁰⁴

Derginin içeriğine bakıldığında, kadının aile hayatı ve sosyal yaşamdaki yeri; kadının eğitim hakkı, çalışma hakkı gibi hak ve hukukları; ayrıca ansiklopedik bilgiler, yerli malının önemi ve vatan sevgisi gibi konuların işlendiği çeşitli

²⁰¹ Mahmure Fuat, Üsküdar-Nuhkapısı, "Maksada Vusul Tevhid-i Hedef", 23 Temmuz 1913, no:98, **a.g.y.**, s.498

²⁰² Fahrünnisa Galip, "Muhterem Kadınlarımıza", 23Nisan 1913, no:7, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.70

²⁰³ Altındal, **Osmanlıda Kadın**, s.188; Demirdirek, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı ...**, s.51

²⁰⁴ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.87-94

bölümlerden oluştuğu görülmektedir: Kısım-ı ictimai (toplumsal), kısım-ı edebi (edebiyat), terbiye-i eftal (çocukların terbiyesi), evrak-ı vâride (dergiye gelen yazılar/ mektuplar) ve kadın tefrikası (yazı dizisi). **Kadınlar Dünyası**, bu yapısıyla yayınlandığı süre zarfında kadını her yönüyle ele almış, yaşadığı sorunlara çözüm yolları üretmeye çalışmış, kadının ilerlemesine yönelik her türlü talebi seslendirmekten geri durmamış ve kadının gelişimi için mücadele vererek 1921 yılına kadar varlığını sürdürmüştür.

1- Dernekler

II. Meşrutiyet'le birlikte, yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki gelişmeler sonucu kadınların geçirdiği değişim, kadınların önce basın-yayın faaliyetlerinde bulunmalarıyla başlayan süreç dernek kurma, derneklere üye olarak onlar yararına çalışma imkânı da bulmalarıyla devam etmiştir. Ekseriyetle yardım amaçlı kurulan derneklerin yanında, kadınların eğitime yönelik kurulan dernekler ile yine bunun devamında çeşitli derneklerin kendi bünyelerinde dikiş, nakış, el sanatları gibi alanlarda da değişik kurslar açılarak kadınlara destek sağlanmaya çalışılmıştır. Kurulan derneklerin sayısı tam olarak bilinmemekle birlikte, gerçekleştirdikleri faaliyetlerle adından söz ettirenlerin sayısı azımsanmayacak kadar çoktur.

Dernekleri kategorilere ayırma konusunda, çeşitli görüşler söz konusudur.²⁰⁵ Derneklerin sayıları, belli kuruluş amaçlarının yanında geniş kapsamlı programlara sahip olmaları kategorileştirmede kesinliği etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak, kabaca bir sınıflandırma yapmak gerekirse, yardım amaçlı dernekler, eğitim ve meslek amaçlı dernekler, kadın haklarını savunan dernekler ve çeşitli faaliyetlerde bulunan dernekler şeklinde dört kategoride toplanabilmektedir.

a- Yardım Amaçlı Dernekler

Balkan Savaşı'nın yaşandığı yıllarda, kadınlar kurdukları dernekler aracılığıyla orduya destek sağlamakta, asker ailelerinin yardımına koşturmaktadır. Balkan Savaşlarını takiben, Birinci Dünya Savaşı'nın da patlak vermesiyle ortaya çıkan kaotik ortam, bu yardım derneklerinin sayısının artmasına yol açmıştır. Öncelikle ordu için yardım kampanyaları başlatılmış olsa da, daha sonraları

²⁰⁵ Serpil Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.53, (1991), s.139; Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.58

askerlerin geride kalan aileleri de düşünölmüş ve bu yardımların bir kısmı onlara yönlendirilmiştir.

XIX. yüzyılın sonunda faaliyet göstermeye başlayan derneklerin, ilk olarak Selanik'te kuruldukları görölmektedir. Emine Semiye'nin 1898 yılında kurduğu Sefkat-i Nisvan ile 1908'de kurulan bir başka dernek olan Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, kadınlar ve çocuklar için yardım amaçlı olarak kurulan ilk derneklerdir.²⁰⁶ Yoksul kadınlar ve çocuklara yardım eli uzatan bu dernekler, kadın dergilerinde de kendine yer bulmuştur. Ayrıca, Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyesi, faaliyetlerini gerçekleştirmek için bağış olarak toplanan eşyanın, kurulan "Şefkat Pazarı"nda satışını gerçekleştirerek maddi yardıma dönüştürölmesini sağlamıştır.²⁰⁷

Cemiyet-i İmdâdiye²⁰⁸ ya da Nisvân-ı Osmaniye İmdad Cemiyeti²⁰⁹ İstanbul'da kurulan ilk dernek olmuştur. 1908 yılında kurulan derneğin başkanı Fatma Aliye olup, kuruluş amacı, Balkan Savaşı'nda yer alan askerlere yardım sağlamaktır. Bunun için, cepheye gönderilmek üzere giyecek toplama kampanyası başlatmıştır.

1912'de, Balkan Savaşı sonrası Rumeli'den göç eden ailelere yardım amacıyla kurulan Esirgeme Derneği, 1909'da kadınların eğitimi amacıyla kurulan bir başka dernekle aynı adı taşımaktadır.²¹⁰ Dernek savaş nedeniyle, dul ve yetim kalanların geçinebilmesini sağlamak için biçki-dikiş, el sanatları gibi alanda eğitimlerini de üstlenmiştir. Bu derneğe katkısı geçen önemli isimlerden biri de, Şair Nigâr'dır. Derneğe üye olmamasına rağmen, vatanla ilgili şiirlerini topladığı *Elhân-ı Vatan* isimli kitabından elde edilecek geliri kimsesiz çocuklar yararına Esirgeme Derneği'ne bağışlamıştır.²¹¹

Donanma Muavene-î Milliye Cemiyeti Hanımlar Şubesi²¹² Nezihe Muhiddin tarafından 1912 yılında kurulmuştur. Amacı donanma için gelir sağlamaktır. Bununla ilgili olarak müsamere programı organize edilmiş, kermesler düzenlenmiştir. Bu organizasyonlar sayesinde yardım toplanması sağlanmıştır.

1912'de kurulan derneklerden bir diğeri de, Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyet-i Merkeziyesi'dir. Besim Ömer Paşa'nın desteği sayesinde, Balkan Savaşı yıllarında kurulan derneğin sekreteryasını, Fatma Aliye Hanım

²⁰⁶ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.139

²⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, İstanbul, İletişim Yay., 2.Bs. 2007, s.507; Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.140

²⁰⁸ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.38

²⁰⁹ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.151

²¹⁰ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.80

²¹¹ Nazan Bekiroğlu, **Şair Nigâr Hanım**, İstanbul, Timaş Yay., 2008, s.124

²¹² Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.40

yürütmüştür.²¹³ Savaşta yaralanan askerler için bağış toplanmış ve bu yaralıların tedavisinde çalışmak üzere, hastanelerde hastabakıcılık yapmak için kurs açılarak bu gönüllüler, gerekli sağlık kuruluşlarında görevlendirilmişlerdir. Dernek bu faaliyetlerinin yanında, Rumeli'den göçen kimsesiz yoksul kadınların eğitimi ve iş bulması konusunda da destek sağlamıştır.

Müdâfaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti (1913), kurulduğu Balkan Savaşı yıllarında, topladığı yardımlarla orduya büyük katkılar sağlamıştır. Milli amaçlara yönelik faaliyet gösteren ilk kadın hareketinin görüldüğü dernek olması nedeniyle önem taşıyan oluşum, düzenlediği konferans ve piyango gibi etkinliklerle yardım toplamıştır. Dârül Fünûn konferans salonunda iki toplantı düzenlenmiş, 8 Şubat 1913'teki ilk konferansta Fatma Aliye ve Halide Edip birer konuşma yapmış; özellikle Halide Edip'in konuşması konferansı dinlemeye gelenler üzerinde oldukça etki bırakmıştır.²¹⁴ Burada düzenlenen toplantılara katılan konuşmacılar arasında Fatma Aliye ve Halide Edip'ten başka dönemin pek çok önemli kadını da göze çarpar: Prenses Nimet, Nakiye (Elgün) Hanım, Nigâr (Bint-i Osman) gibi isimler çoğaltılabilir.²¹⁵ Maddi destek sağlamak amacıyla derneğin Beşiktaş Şubesi de piyango düzenlemiştir.²¹⁶

Cemiyetin faaliyetleri, yaralı askerlere, şehit ve gazi ailelerine yardım; hastabakıcılık kursları açarak hastanelere görevli sağlamak, orduya mali destek ve askere giyecek sağlamak, düzenlenen kültürel etkinliklerle milli duyguları harekete geçirmek şeklinde özetlenebilir.²¹⁷ Yapılan etkinliklerde toplanan bağış ve yardımlarla dernek yararına katkı sağlanmıştır.

Asker Ailelerine Yardım Hanımlar Cemiyeti, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan tarafından 1914 yılında kurulmuş olup, dernek başkanlığını Nuriye İsmail (Canbolat) üstlenmiş ve asker ailelerinin yiyecek-giyecek gibi ihtiyaçlarının karşılanması konusunda faaliyet göstermiştir.²¹⁸

b- Eğitim ve Meslek Amaçlı Dernekler

1908 yılında Selanik'te kurulan Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniye'nin²¹⁹ temel amacı, kadınların eğitimi olup, bununla ilgili olarak yürütülen faaliyetler ise; kız

²¹³ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.81

²¹⁴ Nazım H. Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, T.C. Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s.72

²¹⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s.508

²¹⁶ Polat, **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, s.81

²¹⁷ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.45-46

²¹⁸ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.83

²¹⁹ Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve ...", s.989

okulları açılması, mevcut kız okullarındaki eksiklerin giderilmesi, yoksul ya da kimsesiz kız öğrencilere yardım sağlanması olarak sayılabilir. Derneğe maddi destek sağlamak amacıyla, üyelerin yaptığı el işlerinin satılması için sergiler düzenlenmiş, böylelikle dernek dışından kadınlar da, kendi el yapımı eşyalarını bağışlayarak katkı sağlamaya çalışmışlardır.

Esirgeme Derneği 1909'da²²⁰ Süleyman Paşa'nın kızı Sabiha Hanım'la birlikte Nezihe Muhiddin tarafından kurulmuş olup, amacı, kadınlara yardım etmektir. Bu fikirden hareketle, ücretsiz dersler vererek kadınların kültürünü arttırmaya yönelik çaba sarfetmişlerdir. Yine, 1909'da kurulan Osmanlı Cemiyet-i Hayriye-i Nisvâniye²²¹ de, kadınların iş hayatına kazandırılmasında mesleki beceri sağlamak amacıyla biçki-dikiş kursları tertiplemiş, dikiş atölyesi, okul ve hastane açmış bir yardım derneği olmuştur.

1913 tarihinde kurulan Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği, kadınlara eğitim ve yardım amacıyla hareket ederken, bilhassa mesleki eğitime yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Nizamnâmesinin birinci maddesinde, "İttihad ve Terakki Kız Sanayi Mektebi"ne maddi ve manevi her türlü yardımda bulunmasının amaç edinildiği belirtilmiş olup, derneğin en önemli faaliyet alanı olan kimsesiz kızların meslek edinmesine destek amacıyla, dikiş ve el sanatlarına yönelik kursların düzenlendiği bir "sanat evi" açılmıştır.²²² Kadınların çalışma hayatına katılması en çok arzu edilen konulardan biri olduğundan, derneğin bunun için girişimde bulunması basından da destek görmüştür. Özellikle, **Kadınlar Dünyası Dergisi**, derneğin Nizamnamesini yayınlayıp²²³, faaliyetleri ile ilgili bilgiler vererek, yaptıklarını takdir eden yazılar yayınlamıştır:²²⁴

Şükran ki milletimizin terakkisi için çalışmak, çalışabilmek cesaretini hisse başladık, fiilen çalışmak yollarını tayin eder olduk.
Esirgeme Derneği'ni tekrar alkışlayalım, tekrar tebrik edelim. Fikren, mâlen, bedenen muavenetine [yardımına] şitap eyleyelim [koşalım].

1916 yılının Temmuz ayında kurulan Bilgi Yurdu²²⁵ da, kadınlara eğitim amacı taşıyan bir kuruluş olup, tarihten coğrafyaya, matematikten yabancı dile, resimden müziğe kadar pek çok alanda dersler vermiştir.

²²⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s.507

²²¹ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.79; Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.39

²²² Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve ...", s.996

²²³ Derneğin nizamnamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği Nizam-namesi", Dergi no:2-3, **Kadınlar Dünyası (1913-1921)**, 1.- 50. Sayılar

²²⁴ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Meserretlerimiz" [Sevinçlerimiz] , 18 Nisan 1329, no:15, a.g.y., s.144

²²⁵ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.85

Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, 24 Ağustos 1916'da kadınların istihdam edilmesine yönelik olarak, Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde kurulmuş olup amacı, tüzüğü'nün birinci bölümünün ikinci maddesinde "[K]adınlara iş bulup, kendilerini namuslu olarak hayatlarını kazanmaya alıştırarak himaye ve izdivaçlarına delâlet etmektir"²²⁶ olarak belirtilmiştir. Diğer bir deyişle dernek, kadınların namuslarıyla geçimlerini karşılamalarına yönelik iş sahalarında değerlendirilmeleri maksadıyla kurulmuştur. İstanbul Çapa'da merkezi bulunan dernek, Fatih'te ve Üsküdar'da şube açmış olup, iki alanda faaliyet göstermiştir: Ya doğrudan doğruya açtığı iş yerlerinde istihdam yaratmış ya da anlaşma yaptığı resmi veya özel kuruluşların bünyesinde istihdam sağlamıştır.²²⁷ Kadınların yoğun talepleriyle karşılaşan dernek, kuruluşundan itibaren binlerce işçi, memur, öğretmen çalıştırmıştır. Resmi ve özel sektörde iş potansiyeli yaratmasından başka, orduda görev yapacak gönüllü kadın askerlerin başvurularının değerlendirilmesinde, seçilmesinde ve gönderilmesinde aracılık etmiştir. "Kadın İşçi Taburu"nda 18-30 yaş arası geri hizmette görevlendirilmek üzere istihdam edilen kadınlar da erkekler gibi günde 8 saat çalışmakta ve gerektiğinde nöbet dahi tutmuştur.²²⁸ Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, yaptığı faaliyetlerle takdir toplamış olmasının yanında, yönetiminde kadınların bulunmayışı nedeniyle eleştirilmiştir. Dönemin önemli kadın dergilerinden **Kadınlar Dünyası Dergisi** de, bu konuyu eleştiren bir makale yayınlamıştır.²²⁹

c- Kadın Haklarını Savunan Dernekler

Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti (Osmanlı Kadınının Hukukunu Savunma Derneği), Meşrutiyet'in "en ünlü"²³⁰ kadın kuruluşu olmuştur. 28 Mayıs 1913 tarihinde kurulmuş olan derneğin amacı, kadının sosyal hayata entegre edilmesi ve iş hayatında yerini alabilmesi olarak belirtilmiştir.²³¹ Derneğe üye olmak isteyenlerde iki koşul aranmıştır: Birincisi, elbette, "kadın olmak" –buna göre din, mezhep ayırmaksızın Osmanlı kadınları asli üye olmakta, yabancı ülke vatandaşı olan kadınlar da, yardımcı üye olarak kabul edilmekteydi- aranan ikinci şart ise,

²²⁶ Tülin Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, C.2, S.10,(1968), s.59

²²⁷ Sümer, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan...", s.60

²²⁸ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.143-144

²²⁹ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.50

²³⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.1, s.508

²³¹ Serpil Çakır, "Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", **Toplum ve Bilim Dergisi**, S.66, (1989), s.16

“kadın haklarının savunulması ve daha iyi hale getirilmesi yolunda çalışmak” şeklinde belirtilmiştir.²³²

Derneğin, **Kadınlar Dünyası** isimli bir yayın organı mevcuttur. Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı olan Ulviye Mevlan, aynı zamanda **Kadınlar Dünyası Dergisi**'nin de sahibidir. Dergide kadın haklarına yönelik yayınlanan yazılarda imzası bulunmaktadır. Derginin 166. sayısına kadar kendi adıyla imzası bulunmayan Ulviye Mevlan'ın, aslında ilk günden beri “Kadınlar Dünyası” imzasıyla yayınlanan yazıları yazdığı üslubundan anlaşılmaktadır.²³³ **Kadınlar Dünyası** aracılığıyla dernek ile ilgili tüm bilgiler okuyucularla paylaşılmıştır. Hatta dernek kurulmadan önce, her kesimden kadını kucaklayacak bir cemiyetin kurulmasına çalışıldığı gazetede duyurulmuştur: “*Biz cins ve mezhep tefrik etmeksizin [ayır detmeksizin] Osmanlı kadınlarının müzaheretine [korunmasına] istinat etmiş [dayanmış, dayanan] bir cemiyet teşkilî arzusundayız.*”²³⁴ Kuruluş aşamasından itibaren derneğin toplantı tarihleri, kadın hareketinin destekçilerinin yazıları gibi çeşitli yayınlar dergi aracılığıyla yapılmıştır. Derneğin programı da dergide yayınlanmıştır.²³⁵

Dernek, kadını sınırlayan geleneklerden, erkeklerle aralarındaki eşitsizliklere, kadının eğitimsizliğinden hukuksuzluğa karşı çok yönlü bir mücadeleye başlamıştır.²³⁶ Kadının sosyal hayattaki yerinin yeniden tanımlanması için ne gibi düzenlemeler yapılması gerektiği dergide şöyle açıklanmıştır:²³⁷

[P]rogramda üç esaslı gaye gördük:

- 1- Kıyafet-i hariciye-i nisvanın ıslahı,
- 2- Hayat-ı mesainin ihyasıyla kadınlıktaki sefaletin tahfifi,
- 3- Maarifin tamimiyle nisvanda seviye-i irfanın il'âsı.

Biz bu gayeleri esaslı ve memleketin ihtiyacıyla mütenasip bulduk.

Buna göre, öncelikle kadının evi dışındaki giyiminin düzenlenmesi şarttı. Ondan sonra, kadının iş hayatına atılmasında önündeki engellerin kaldırılması gerekiyordu; bunun için de istihdam sağlanması önem taşıyordu. Üçüncü bir konu da, kadını mevcut durumundan kurtarıp, olması gereken noktaya taşımak için eğitim ve kültür programı oluşturulmasının kaçınılmazlığıydı.

Derneğin oluşturmaya çalıştığı bilinç, o dönemki Osmanlı kadını için dünyanın en zor işlerinden biri olmuştur. Çünkü gücü elinde bulunduran unsurlar

²³² Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.57

²³³ Çakır, **a.g.e.**, s.83

²³⁴ Kadınlar Dünyası imzasıyla, “Hürriyet İsteriz!” , 23 Nisan 1329, no:20, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.198

²³⁵ “Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti Programı”, 28 Mayıs 1329, no:55, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.44-47

²³⁶ Çakır, “Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti” , s.18

²³⁷ “Osmanlı Müdafaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti”, 29 Mayıs 1329, no:56 **a.g.y.**, s.55

erkeklerdir. Dernek, **Kadınlar Dünyası** vasıtasıyla yaptığı yayınlar için eleştiri almaktan çekinmemiş, eleştiri alınacağı göze alınarak uğraş verilmeye devam edilmiştir. Derneğin oluşturduğu "hareket" in en önde gelen isimleri, dergide bu konuda yazılar yazmış, kadınları cesarete davet etmişlerdir.²³⁸ Kadınların güç birliği yaparak aynı doğrultuda bir yol izlemesi için çağrıda bulunulmuş, güç birliği sağlandığında, bu gücü bir arada tutanların kolay kolay sırtının yere gelmeyeceğine inanılmıştır.²³⁹

Şu halde kadınlığımızın saadetini, mevcudiyetini temenni ediyor isek, aile hayatında intizamı, refahı istiyor isek bütün kuvvet-i mevcudiyetimizle Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti'ne müzaheret edelim [desteklemek, yardım etmek].

Cemiyete göre, erkek-kadın hiçbir fert geride olmak istemez, bunu kabul etmez ve etmemelidir, bunun için çalışmak gerekir. "*Erkeklerimizle hukuk-ı mütesaviyede bulunmadıkça, terakki ve tealimiz görünemez.*"²⁴⁰ Ancak erkek ve kadın eşit olduğunda ilerleme ve yükselme gerçekleşebilir. Kadınlığın, dolayısıyla da milletin terakkisi için çalışma amacının güdülmesi, kadınların neler yapması gerektiğinin bilinmesi önem taşımaktadır.²⁴¹ Zira, kadınları etkileyen olumlu gelişmeler, yetiştirdiği çocuklarını, ailelerini, toplumu da olumlu şekilde etkileyecektir.

Siyaset kavramı "siyasi hakları" içeren bir kavram olmakla birlikte, genel anlamda hukuksal, sosyal ve ekonomik taleplerin otoriteye yöneltmesini kapsamaktadır.²⁴² Derneğin, **Kadınlar Dünyası**'nda bu konudaki paylaşımları yayınlanmıştır. Ancak kadınlar, dar anlamdaki siyaset kavramı konusunda, daha doğrusu, siyasal hayatın içinde yer almalarıyla ilgili olarak düşüncelerini dile getirmekten çekinmemiştir. Bir okur, yakında siyasi haklarını kazanması muhtemel Avrupa kadınlarını örnek göstererek bu konuda veryansın etmiştir:²⁴³

Erkeklerimiz Avrupa'da Amerika'da erkekleriyle yan yana çalışarak istihsalât-ı milliyeye [milli üretime] hizmet eden milyonlarca kadını görmüyorlar mı?

Daha geçen gün İngiltere'den başlayarak bütün Avrupa'yı dehşetler içerisinde bırakan nümayişleri [gösterileri] işitmediler mi?

²³⁸ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Hürriyet İsteriz!", 23 Nisan 1329, no:20, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.208-209

²³⁹ Kadınlar Dünyası imzasıyla, "Kuvvet ve Mevcudiyetimizle Müzaheret Edelim", 15 Haziran 1329, no:73, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.237

²⁴⁰ Belkis Ferit, Beşiktaş, Yıldız, "Mevki-i İctimaimiz", 21 Mayıs 1329, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.489

²⁴¹ Kadınlar Dünyası" imzasıyla, "Gayemiz Milliyetimizin Tealisidir" , 16 Mayıs 1329, no:43, **a.g.y.**, s.432-433

²⁴² Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.303

²⁴³ Y. Naciye, Sultan Ahmet, Üçler, "Evrak-ı Varide: Erkekler Hakikaten Hürriyet-perver midirler? Kadınlar Ne İstiyor?", 10 Nisan 1329, no:7, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**, s.68

Bilmiyorlar mı ki Avrupa yakın zamanda kadınlara hukuk-ı siyasiye bahş edilecektir.

Bu suretle beşeriyet azim bir nüfus kazanacak, meclis-i mebusan kürsülerinde kadın sesleri işitilecek, mahkemelerde, belediyelerde kadınlar da bulunacak, onlardan da vali, mutasarrıf, kaymakam olacaktır.

Ancak, Osmanlı'da durumun farklı olduğunun, durulması gereken bir sınırın bulunduğu bilinciyle fazla da ileri gitmemişler, durumu cinsiyet olarak değerlendirmeyip insanî açıdan değerlendirdiklerini ifade etmişlerdir:²⁴⁴

“Biz Osmanlı kadınları, tekamül nazariyesini bildiğimiz için bu kadar ifrata gitmiyoruz. Lâkin hukuk-ı insaniyemizi olsun istemeye hakkımız yok mudur?

Cemiyetin kurulma çalışmalarının devam ettiğini duyuran makalelerden birinde de, benzer bir “sınırı tanıma” göze çarpmaktadır. Ancak bu yazıdaki “henüz” ibaresi ile kadınların siyasete katılım hakkına sahip olacakları inancını taşıdığı anlaşılmaktadır:²⁴⁵

Bugün şübhesizdir ki memleketimiz bir devre-i inkılâb ve intibah yaşıyor. Bunu biz Osmanlı kadınları idrak etmekle beraber erkeklerimizin ince siyasiyatına karışamayız. Henüz hakkımız yoktur. Fakat hayat-ı milli itibarıyla de âtil, âvare kalamayız. Biz Osmanlı kadınları dahi bir noktada ittihad ederek terakki yolunu takibe mecburuz.

Derneğin faaliyetleri, yurtiçinde olduğu kadar, yurt dışında da yankı uyandırmıştır. **Kadınlar Dünyası Dergisi**, çıkardığı Fransızca ek sayesinde, yabancı hanımların derneğe üye olmasında katkı sağlamıştır. Derneğin çabalarına karşın çok fazla maddi bir destek görmemesi dikkat çekicidir.²⁴⁶

Kadınlar Dünyası kanalıyla dernek, kadınları cesaretlendirmesi harekete geçirici etkisi ile sağladığı katkılar yarattığı tartışmalar ve aldığı eleştirilerle, varlık gösterdiği dönem etki yaratmıştır. Diğer dernek ve yayın organlarından farklı olarak Dernek kadınları yanına alarak, kadına karşı geleneksel bakışın değişmesi için pek çok alanda sorgulamalar yapılmasına önyak olmuş, bu sayede kadınlar hak ve özgürlüklerinde buldukları yerin yeterli olmadığını farkına varmış, hakları için harekete geçerek mücadele vermiştir. Derneğin, kadının temel haklarından olan eğitim alma ve çalışma yaşamına katılımı ilgili olarak gerçekleşen başarılardaki önemi yadsınamaz.

²⁴⁴ Y. Naciye, a.g.m., s.68

²⁴⁵ Kadınlar Dünyası” imzasıyla, “Başlıca İhtiyacımız Nedir?”, 24 Mayıs 1329, no:51, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51.- 100. Sayılar**, s.3

²⁴⁶ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.64

Osmanlı kadınları, dernek faaliyetleri dışındaki organizasyonlarla, kendilerini ifade etmek için çeşitli toplantılar da düzenlemiştir. “Beyaz Konferanslar”²⁴⁷ olarak bilinen bu toplantıların, mekânın beyaz duvarları ve katılımcıların beyaz başörtülü olmalarından dolayı bu isimle anıldığı ifade edilmektedir. II. Meşrutiyet sonrası on kadar toplantının düzenlendiği ve 300’e yakın kadın katılımcının bulunduğu “Beyaz Konferanslar”ın, açık kimliği tespit edilememiş olan bürokrat sınıfa mensup üst düzey bir kişinin kızı olduğu tahmin edilen P.B. tarafından organize edildiği, bu toplantıları naklettiği **Kadın** isimli dergideki yazılarından anlaşılmaktadır. Bu yazılarda, düzenlenen toplantılarda, kadının konumuna dair sorgulamaların yapıldığı, hak ve özgürlük taleplerinin dile getirildiği aktarılmıştır.

d- Çeşitli Faaliyetlerde Bulunan Dernekler

Teal-i Nisvân Cemiyeti (1908), kültür amaçlı kurulan derneklere aittir. Kadınların, eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesine yönelik faaliyette bulunan derneğin başkanı Halide Edip’tir.²⁴⁸ Amerika’da bulunan benzer kuruluşlar model alınarak kurulan derneğin üyeleri arasında Amerikalılar da mevcut olup, dernek Hilâl-i Ahmer ve benzeri yardım derneklerine destek amaçlı çalışmıştır.²⁴⁹ Açılan dil kursları, okuma-yazma kursları, düzenlenen konferans ve toplantılar “kadınların yükselmesi” amacına yönelik gerçekleştirilen faaliyetlerdir.

1910’da kurulan Teal-i Vatan-ı Osmanî Hanımlar Cemiyeti²⁵⁰ de kadınlara yönelik derneklere aittir, amacı “Osmanlı hanımlarını yüceltmek”tir. Ancak, programı birçok faaliyeti içermektedir. Bunlar; toplanan yardımlarla orduya savaş gemisi bağışlamak, Hilâl-i Ahmer’e maddi destek sağlamak, kızlar için okullar açılması olarak sayılabilir.²⁵¹

Ma’mûlât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi,²⁵² 1913’te ülke ekonomisinin gelişmesine katkıda bulunmak için yerli mallarının kullanılması ve üretiminin teşvik edilmesi amacıyla Melek Hanım tarafından, İstihlâki Milli Cemiyeti’ne bağlı olarak kurulmuştur. Derneğin, **Siyanet** adında bir yayın organı mevcut olup, bu dergi yerli mallarının kullanılmasının önemine değinen yazılar yanında sosyal sorunlar, edebi yazılar, kadının çalışması gibi konularda da yayın

²⁴⁷ Çakır, a.g.e., s.64-72

²⁴⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s.506-507

²⁴⁹ İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., 1995, s.456

²⁵⁰ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s.507

²⁵¹ Serpil Çakır, “XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizâmnâmeleri” , **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, C.3, s.991

²⁵² Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, C.1, s.508

yapmıştır. **Kadınlar Dünyası Dergisi** de cemiyetin beyannamesini yayınlamak destek göstermiştir.²⁵³ Dernek bundan başka, yerli mallarının tanıtımı ve kullanımını özendirmek için sergi düzenlemiş, kadınların çalışabileceği bir terzihane açmış, ayrıca Hereke Fabrikası'nda kadınların çalışabilmesi için girişimlerde bulunmuştur.²⁵⁴

Çerkes Kadınları Teâvün Cemiyeti²⁵⁵ yardıma muhtaç Çerkesler için Hayriye Melek Hunç tarafından, 1919'da, İstanbul'da kurulmuş olup, **Diyaner** isimli bir dergi çıkarmıştır. Dernek, adından da anlaşılacağı gibi, Çerkes kökenli ihtiyaç sahipleri yararına faaliyette bulunmuştur.

Bundan başka, Akvama Muzaheret Cemiyeti, Türk Kadınları Muhibbi Cemiyeti, Muallimler Cemiyeti, İnas Darülfünunu Mezuneleri Cemiyeti, Musikî Muhibbi Hanımlar Cemiyeti gibi tanıtım, kültür ve buna benzer amaçlarla kurulan dernekler yanında; Selanik İhtilâl Komitesi Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Jön Türkçü Kırmızı Beyaz cemiyetleri de siyasi amaçlarla kurulan dernekler olarak faaliyet göstermişlerdir.²⁵⁶ Buna ek olarak, Şişli Cemiyet-i Hayriye-i Nisvaniyesi²⁵⁷ ve İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi de²⁵⁸ İttihat ve Terakki ile ilişki içinde faaliyet yürüten derneklerdir.

Genel bir değerlendirme yapıldığında, Osmanlı kadınlarının sorunlarını dile getirdikleri görülmektedir. Taleplerini belirttikleri basın-yayın yoluyla ve örgütlenerek sorunları çözüme kavuşturdukları dernek faaliyetleri ile birlikte, toplumsal yaşamda önplana çıkmış olmalarının, Milli Mücadele döneminde etkin olarak varlıklarını sürdürmelerinde önemli bir adımı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle, meydanlarda toplanıp, birlik ve beraberlik çağrısında bulunma cesaretleri artmış, mücadelenin en önemli itici güçlerinden olmuşlardır.

²⁵³ Derneğin beyannamesi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. "Mamulât-ı Dahiliye İstihlâki Kadınlar Cemiyet-i Hayriyesi'nin Beyan-namesi", Dergi no:4-5-6-7, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1.- 50. Sayılar**

²⁵⁴ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.80

²⁵⁵ Çakır, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve ...", s.999

²⁵⁶ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.60

²⁵⁷ Yurdsever Ateş (Haz.), **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu...**, s.27

²⁵⁸ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.56

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNDE KADIN

Cumhuriyet modernleşmesi, Batı'daki ekonomik, toplumsal, siyasal, hukuksal ve hatta kültürel alanlardaki uygulamaların ithal edilmesi suretiyle, yukarıdan aşağıya düzenlemelerle toplumun dönüştürülerek "yeni bir toplum yaratma" süreci olarak nitelendirilebilmektedir. Bu süreç, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, kurulan yeni devlette gerçekleştirilmeye çalışılan değişim ve dönüşümlerden yola çıkılarak "toplum mühendisliği projesi" olarak da adlandırılmaktadır.²⁵⁹ Türk modernleşmesi Osmanlı'da başlamıştır. Osmanlı'nın modernleşme sürecinin de, Tanzimat'la birlikte başladığı genel kabul gören bir anlayış olmuştur. Olayların gelişimi, ilerleme temelli reformların kronolojisine bakıldığında bu tarih, başlangıç olarak kabul edilebilir bir nitelik taşımaktadır. Tanzimat'ın ilanı ile girilen reformlar, Osmanlı modernleşmesinin izleyeceği yolun Batı'nın normlarına uygun bir çerçevede olmasına özen gösterirken, aynı zamanda geleneksel kurumların tamamen ortadan kaldırılmasına izin vermemiştir.

Ancak, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, yaşanan değişim ve dönüşümü takiben, gelişme ve ilerleme için devleti yönetenler tarafından planlanan süreç, Osmanlı'dakine göre boyut değiştirmiş, geçmişini, kültürünü yok sayarak, kendi kimliğine yabancılaştığı oranda modernleşileceği varsayımı ile hareket etmiş, Osmanlı mirası reddedilmiş, böylece uygar bir toplum olma yolunda önemli bir adım atıldığı savunulmuştur. Modernleşme için çözüm olarak görülen eski olandan kopuşla birlikte, yepyeni ve "medeni" bir millet yaratmaya çalışılmıştır.

Batı'da eski olanın yararlı yönleri de kullanılmış olmasına karşın, Cumhuriyet modernleşmesinde eski olan tümünden gözardı edilmiştir. Batı'ya uyan ve uymayanlar arasında tasnif yapılarak, ötekileştirme söz konusu olmuş, buna göre, bireyler geri kalmış ve ilerici olarak kategorize edilmiştir. Osmanlı'dan kopuk yüzü Batı'ya dönük olanlar "ilerici" olarak değerlendirilmiş, bu kritere uymayanlar da "gerici" olarak nitelendirilmiştir. Mevcut otoriteye, bu konuda gelen itirazlar başkaldırı olarak nitelendirilmiş, Cumhuriyete saldırı olarak görülmüş, muhalefet yapanlarla mücadele edilmiştir. Buna gerekçe olarak, toplumsal bozulmanın gerilemeye yol açacağı

²⁵⁹ Ayşe Kadioğlu, "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, Birey mi?", **Varlık Dergisi**, S.1069, (1996), s.13

gösterilmiştir. Süreci olumsuz etkileyebileceği düşünülen her türlü hareket, etkisiz hale getirilmeye çalışılmıştır. Diğer bir deyişle, Osmanlı için karanlık bir dönem olarak algısı yaratılarak, Cumhuriyetin aydınlık günlerin habercisi olduğu müjdelenmiştir.²⁶⁰

Cumhuriyet modernleşmesinde, modernleşmenin en önemli göstergelerinden olan “birey”lerin, kitleler halinde uyumlu bir şekilde hareket ederek, “tek vücut” olduğu, “sınıfsız, kaynaşmış” bir milletin idealize edildiği korporatizm düşüncesi benimsenmiştir.²⁶¹ Bununla birlikte, Cumhuriyet modernleşmesinde, bireyin özellikle de, kadının Osmanlı’daki konumuna göre özgürleşti(rildi)ği savunulmuştur. Cumhuriyet modernleşmesinin hayati bir unsuru olarak görülen kadın ise, toplumsal hayat içinde varolabilmek için cinsiyetinden ödün vermek durumunda kalmıştır.²⁶² Cumhuriyet döneminde kadının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, hukuki ve siyasi alanlardaki konumuna değinilerek, Cumhuriyet’in “kadın imgesi”nin daha iyi anlaşılacağı düşünülmektedir.

A- Cumhuriyet Döneminde Kadının Durumu

Osmanlı, çeşitli milletlerden insanları barındıran bir imparatorluktu. Avrupa’da görülen milliyetçilik hareketlerini takiben XIX. yüzyılda Yunanistan’ın bağımsızlığını ilan etmesi ile başlayan süreç, diğer Balkan topluluklarını da etkisi altına almıştır. İmparatorluğun toprakları üzerindeki milletler, teker teker ondan kopmaya başlamış ve bağımsız devletler kurmuşlardır. Bu dağılma sürecinde, Osmanlı İmparatorluğu’nun girdiği Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan (1912-1913) savaşlarının ardından, girmek zorunda kaldığı ve dört yıl süren I. Dünya Savaşı’nın (1914-1918) akabinde Mondros mütarekesi imzalanmıştır. 1911’den beri süregelen savaşların, toprak ve nüfus kayıpları gibi yıpratıcı etkileri, I. Dünya Savaşı’nın kazanılmış olmasına rağmen, Osmanlı’nın kaybeden tarafın içinde olmasından dolayı Sevr Anlaşması’na (1920) göre, İmparatorluğun topraklarının paylaşılmaya başlanması ile çöküşün önlenemez olduğunu gören, başta Mustafa Kemal (Atatürk) ile bazı asker ve bürokratların çabaları ve işgaller karşısında halkın topyekün direniş göstermesi, yeni bir devletin kurulması sonucunu doğurmuştur.

Cumhuriyet döneminde kadının konumunun anlaşılması için, Milli Mücadele yıllarının başlangıç alınarak incelenmesi gerektiği düşünülmektedir. Osmanlı

²⁶⁰ Adem Çaylak-Adem Çelik, “Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)mesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı”, **Osmanlı’dan İkininli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi**, Ed. Adem Çaylak vd., Ankara, Savaş Yay., 2009, s.105-107

²⁶¹ İnel, “Giriş”, s.18

²⁶² Nilüfer Göle, **Modern Mahrem**, İstanbul, Metis Yay., 9. Bs. 2008, s.109-110

İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Mütarekesi'ne müteakip, işgal kuvvetlerinin yönetimi devraldığı 3 Kasım 1918'den, 1923'te Cumhuriyetin ilanına kadar olan süreç; daha genel olarak da 1919-1922 yılları arası, "Mücadele Dönemi/Milli Mücadele" olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemden başlayarak, Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, kadının içinde bulunduğu sosyal, ekonomik, hukuksal ve siyasal şartları incelenmeye çalışılmıştır.

1- Toplumsal Yaşamda Kadın

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların sosyal hayatın içinde giderek daha fazla varlık göstermesi, çıkardıkları dergiler ve kurdukları dernekler yoluyla artarak sürmüştür. Kadınların gelişimi, dergilerdeki yazılarda ve dernek faaliyetlerinde izlenmiştir. Yapılan yayınlarda kadınların, çocuk yetiştirmekten sağlığa, aile hayatından eğitime kadar pek çok konuda söz sahibi olmaya başladığı görülmektedir.

Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşı ve özellikle de Birinci Dünya Savaşı nedeniyle, kendilerini yoğun bir şekilde toplumsal ve ekonomik hayatın içinde bulan kadınlar, Milli Mücadele döneminde de ön saflarda yer almış, özellikle işgallere karşı protesto mitingleri düzenleyerek tüm dünyanın dikkatini çekmişlerdir. Osmanlı'da varolan "vatan" ve "hürriyet" gibi kavramlara bakışı erkeklerden farklı olmayan kadınlar, özgürlüğün önemini kavramış bulduklarından, miting meydanlarından cepheye cephane taşınmasına, hatta savaşa katılmaya kadar her yerde varlık göstermiştir. Bundan başka, kadınlar, kurdukları dernekler aracılığıyla "Müdafaa-i Hukuk" faaliyetleri de yürüterek, yurt savunmasında yer almışlardır.

Milli Mücadelede kadınlar meydanlarda toplanıp, işgalleri protesto mitingleri düzenlemiştir. Bu mitinglerle, kitlesel olarak ilk defa siyasal olaylara katılan kadınlar, toplumda etkin bir rol oynamaya başlamışlardır. İlk, 18 Mart 1919'da, Fatih Meydanı'nda miting kararı alınmış, ancak bu girişim güvenlik güçlerince engellenmiştir.²⁶³ İnas Dârülfûnun Asrî Kadınlar Cemiyeti'ne bağlı üyelerin, 19 Mart 1919'da, Fatih Türbesinde toplanarak işgal kuvvetlerini protesto etmesiyle²⁶⁴ kamuoyu oluşturmaya başlayan kadınlar, bundan sonra sayıları artarak mücadelenin içinde yer almaya başlamışlardır. Kadınların konuşmacı ve dinleyici olarak katıldığı bu mitingler, halk tarafından yoğun destek görmüştür. Konuşmacılar kadınlı-erkekli kalabalığa, yüzleri peçesiz olarak çıkmış olmasına rağmen, herhangi

²⁶³ Fevziye Abdullah Tansel, **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**", Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu (AKDYYK) Atatürk Kültür Merkezi (AKM) Yay., 2. Bs. 1991, s.21

²⁶⁴ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.72

bir olumsuz tepki ile karşılaşılmamıştır.²⁶⁵ 19 Mayıs 1919 tarihinde, İstanbul Fatih'te gerçekleşen mitingde toplananların sayısı 50.000'leri bulmuştur. Burada, Halide Edip, Meliha Hanım ve Naciye Hanım birer konuşma yapmış olup; sonrasında miting heyeti tarafından görevlendirilen ve aralarında Halide Edip'in de bulunduğu üç kişi, Padişah Vahdettin'e düşünceleri iletmeye gayret etmişlerse de, Sultanın "hasta olması" gerekçesiyle görüşme talepleri kabul görmemiştir. Bununla birlikte, birinci mabeyincisi olan Yaver Paşa, padişahın "halkın isteklerini dikkatle değerlendireceği" mesajını ilettiği gençlerle bizzat görüşmüştür.²⁶⁶ Kadınların kendilerine son derece güvenli olduğu, Padişahla görüşmeyi göze almalarından anlaşılmaktadır. Kadınlar, Meşrutiyet'ten sonra gazete ve dernekler yoluyla etki yarattıklarını kavramış olduklarından, bilinçli bir şekilde mitinglerde yer almaları sonucu, toplum da kadınların ne kadar etkili olduğunu kavramaya başlamıştır.

Halkın yoğun katılımının görülmesiyle, düzenlenen mitinglere yenileri eklenmiştir. Üsküdar Doğancılar'da, 20 Mayıs 1919 tarihinde düzenlenen mitingde, yine kadın konuşmacılar da yer almış, Asri Kadınlar Cemiyeti'nden Sabahat Hanım tarafından yapılan konuşma dinleyenleri oldukça duygulandırmıştır. Sabahat Hanım'dan başka, Fransızca öğretmenini olan Zeliha Hanım ile yine Asri Kadınlar Cemiyeti'nden Naciye Hanım da birer konuşma yapmıştır.²⁶⁷ Tüm dünyanın dikkatini çekmek için, işgallerin protesto edildiğinin, basın aracılığıyla duyurulması kararlaştırılmıştır.²⁶⁸ Ertesi gün de (21 Mayıs 1919), Darülfünun öğretmenleri tarafından İzmir'in işgalini protesto eden toplantıya katılım üçbin kişiyi bulmuş, Nakiye (Elgün) Hanım, yapılan haksızlıklara karşı koyacaklarını ifade etmiştir.²⁶⁹

Kadıköy Fukara Cemiyeti ve Tıbbiye öğrencilerince düzenlenen 22 Mayıs 1919 tarihli Kadıköy Mitinginin konuşmacıları Münevver Saime, Halide Edip, Hayriye Melek gibi isimlerden oluşmaktadır. Münevver Saime, ayaklanma için de çağrıda bulunmuş, yaptığı konuşma sonucunda polis tarafından tutuklanma girişimi ile karşılaşmıştır. Çevresinde "Asker Saime" adıyla da anılan Münevver Saime, Darülfünun öğrencisi olup, Anadolu'ya geçerek silahlı mücadeleye katılmıştır.²⁷⁰ Havanın yağmurlu olmasına karşın, halk miting meydanını doldurmuş, Halide Edip

²⁶⁵ Orhan Koloğlu, **Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, İstanbul, Boyut Yay., 2. Bs. 2002, s.329

²⁶⁶ Halide Edip Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Çan Yay., 1962, s.28

²⁶⁷ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.74-75

²⁶⁸ Muhittin Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, AKDITYK ATAM Yay., Ankara, 1996, s.49

²⁶⁹ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, C.1, Ankara, TTK Yay., 1993, s.262-263

²⁷⁰ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, İstanbul, Kaynak Yay., 2004, s.135

dahil tüm konuşmacılar, dinleyiciler tarafından üç saat boyunca dikkatle dinlenmiştir.²⁷¹

Yurt genelindeki işgalleri kınamak ve direnişi yaymak için düzenlenen mitinglerin en ünlü ve büyük katılımlı olanlarından İstanbul Sultanahmet mitingi, 23 Mayıs 1919'da gerçekleşmiştir. Halide Edip, halkın heyecanlanmasına yol açtığı etkili bir konuşma yapmış, "*hiçbir kuvvete boyun eğmemek*" için yemin ettirmiştir.²⁷² Bu mitingde, halkın konuşmalara verdiği coşkulu tepkiler ve konuşmaların "eyleme geçilerek mücadele edilmesi" hususunu içermesi dolayısıyla, 25 Mayıs 1919 tarihinde Beyazıt Meydanı ile yine aynı tarihte Beşiktaş'ta düzenlenecek olan mitingler, İtilâf devletlerince engellenmiş; ancak tüm yasaklamalara rağmen, Sultanahmet Meydanı'ndaki ikinci miting 30 Mayıs 1919'da organize edilmiş, Şükûfe Nihâl duygulu bir konuşma yapmıştır.

İstanbul'da düzenlenen tüm mitinglerde katılımların yoğun olduğu ve özellikle kadın konuşmacılar tarafından yapılan konuşmaların, dinleyiciler üzerinde yarattığı coşkunun ve yapılan protesto hareketlerinin basın yoluyla tüm dünyaya duyurulmasının, kamuoyunun oluşması ve halkın harekete geçirilmesi yönünde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu etkinliklerde yer alan kadın konuşmacılar arasında, haklarında tutuklama kararı dahi çıkarılanlar olmuş, Halide Edip (Adivar) Hanım, Meliha Hanım, Sabahat Hanım, Zeliha Hanım, Naciye Hanım, Nakiye (Elgün) Hanım, Münevver Saime Hanım ve Şükûfe Nihâl Hanım gibi isimler, yaptıkları konuşmalarda kadın-erkek, genç-yaşlı herkesin mücadeleye katılması çağrısında bulunmuşlardır. Bundan başka, Batı illerinden Edirne'de de 19 ve 27 Mayıs 1919 tarihlerinde halkın yoğun katılımının olduğu mitingler düzenlenmiş, özellikle 27 Mayıs'taki mitinge kadınların ilgisi had safhada olmuştur.²⁷³ İtilâf Devletlerince yapılan baskılar artmış ve planlanan toplantılara karşı polis önlem almıştır. Söz konusu engellemeler ve yasaklar nedeniyle bu tarihten sonra, İstanbul'da düzenlenemeyen mitingler, Anadolu şehirlerine kaymıştır. Anadolu'da bir yıl içinde 150'yi aşkın miting gerçekleşmiştir.²⁷⁴

İstanbul'la eş zamanlı olarak 18 Mayıs 1919'da Alaşehir, Kızılcahamam, Siirt, Erzurum, İzmit ve Bursa gibi şehirlerde de İzmir'in Yunanlılar tarafından işgaline karşı mitingler düzenlenmiştir.²⁷⁵ Anadolu'daki mitingler; Amasya ve Niksar'da 12 Haziran 1919, Isparta'da 20 Haziran 1919, Sivas'ta 12 Eylül 1919, Balıkesir'de 27

²⁷¹ Adivar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.28

²⁷² Adivar, **a.g.e.**, s.31

²⁷³ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.77-79

²⁷⁴ Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", s.52

²⁷⁵ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.79-80; Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", s.52

Kasım 1919, Kastamonu 10 Aralık 1919, Denizli'de 25 Aralık 1919 tarihlerinde düzenlenmiş ve kadınların yoğun katılımı ile gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Bu mitingler içinde, en dikkat çeken de, katılımcı sayısı sadece binlerle ifade edilmiş olsa da, konuşmacı ve dinleyicilerinin tamamını kadınların oluşturduğu 10 Aralık 1919 tarihli Kastamonu mitingidir.²⁷⁷ Diğer bir deyişle, bu miting, İstanbul'daki ve Anadolu'nun diğer şehirlerindeki katılım sayılarına yaklaşılamasa bile, katılan herkesin "kadın" olması nedeniyle ayrı bir önem taşımaktadır.

1919 yılında, mitingler dışında, iki önemli olay daha gerçekleşmiştir. 23 Temmuz Erzurum ve 4 Eylül Sivas Kongreleri toplanmıştır. Misak-ı Millî kararları bu kongrelerde oluşturulmuştur. Sivas'taki kadınlar, kongre sırasında verilen mücadeleye fiili olarak katılacaklarını duyurmasını takiben, Erzurum'daki kadınlar da 29 Ekim 1919'da Muradiye Camii'nde, okul müdiresi Faika Hakkı Hanım'ın konuşma yaptığı ve ardından protesto telgraflarının çekildiği bir eylem gerçekleştirmiştir.²⁷⁸ Anadolu şehirlerinde, kadınların duyarlılığı artarak sürmüştür.

1920 yılına gelindiğinde Anadolu'daki miting faaliyetlerinin sürdüğü görülmektedir. 11 Ocak'ta Trabzon ve Konya şehirlerinde, 12 Ocak'ta Kastamonu'da mitingler düzenlenerek protestolar sürmüştür.²⁷⁹ 13 Ocak 1920 tarihinde ise tekrar İstanbul Sultanahmet'te 150 bin kişilik katılımı ile gerçekleşen miting düzenlenmiştir.²⁸⁰ İstanbul'un 16 Mart 1920 tarihinde işgalinden sonra, mitingler İstanbul dışında artarak sürmüştür. Kastamonu, Çorum ve Erzurum'da 17 Mart 1920; Balıkesir'de 18 Mart 1920; Yozgat ve Edirne'de 19 Mart 1920; Sinop, Trabzon, Gümüşhane, Tokat, Malatya, Diyarbakır, Bitlis ve Kayseri'de 20 Mart 1920; Konya'da 22 Mart 1920 ve Ankara'da 15 Mayıs 1920 tarihlerinde düzenlenmiş ve kadınların yoğun katılımı ile gerçekleşen mitingler düzenlenmiştir.²⁸¹

Tüm yurt genelinde düzenlenen yüzlerce mitingde yer alanlar İnas Dârülfûnun Asrî Kadınlar Cemiyeti üyeleri, İnas Dârülfûnun öğretmenleri ve öğrencileri, Tıbbiye öğrencileri gibi eğitilmiş, bilgili kadınlar olup, önemli roller üstlenmiş, katılımcı ve konuşmacı olarak etkili olmaları sayesinde mücadelede önemli bir yarar sağlanmıştır. Böylelikle kadınlar, mitinglerde yer alarak siyasi bir kimliğe ulaşmıştır. Kadınlar bundan başka, yabancı devlet başkanlarına çekilen protesto telgrafları; savaşta yaralanan askerlerin tedavisi ve bakımı; onlara yiyecek

²⁷⁶ Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", s.54

²⁷⁷ Mustafa Eski, "İlk Kadın Mitingi", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, s.33-34

²⁷⁸ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, s.18-19

²⁷⁹ Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", s.55

²⁸⁰ Utkan Kocatürk (Haz.), **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yay., 1973, s.97

²⁸¹ Gül, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", s.56

ve giyecek sağlanması, çorap, fanila vb. dikilmesi; kağnılarla cepheye silâh, erzak taşınması; savaşa giden erkeklerin yerine çeşitli işlerde çalışarak üretimin sürdürülmesi; kurulan cemiyetler tarafından yardım toplanması; göçmenlere ve kimsesizlere yardım edilmesi gibi faaliyetlerde bulunmuştur.

İşgal kuvvetlerine karşı verilen mücadelenin kazanılmasından sonra, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, "fedakâr ve çalışkan" kadınların toplumsal konumu ile ilgili gerekli düzenlemeler yapılmaya başlanmıştır. Bu düzenlemeler, Türkiye'deki kadınların Batılı hemcinsleri ile aynı seviyede olabilmeleri için, toplumda daha fazla söz sahibi olabilmeleri adına planlanmış ve uygulamaya konulmaya çalışılmıştır. Ancak, gerçekleştirilen reform hareketleri ile kadınlar için sosyal, ekonomik ve siyasal pek çok alanda sahip olacağı hakların devleti yöneten erkekler tarafından belirlenmesi "devlet destekli bir feminizmi" ortaya çıkarmış olup, bu durum, kadınların haklarının tanımlanmasıyla kalmayıp, kadınların hür bir irade ile karar alma süreçlerine katılımının sınırlandırılmasına yol açmıştır.²⁸² Medeni Kanun, seçme ve seçilme hakkı gibi kadınları kapsayan düzenlemelerle oluşturulan "medeni kadın tipi", devlet destekli feminizmin ortaya çıkardığı devletin kontrolündeki kadınlardır. Diğer bir deyişle, kadınlar, ancak belirlenen haklar doğrultusunda hareket edebilmiştir. Burada amaç kadının özgürleştirilmesinden ziyade, daha iyi bir eş daha iyi bir anne yapılması olup, bu sayede yeni devletin sağlam temellere oturmasının sağlanması olmuştur. Bundan başka, kadına biçilen kalıplara göre bilgili, görgülü, eğitilmiş, sosyalleşmiş varlıklar olarak ahlaken de son derece namuslu, ailesine bağlı ancak "cinsiyetsiz" olan kadın tipi ortaya çıkmıştır.²⁸³ Kadın bundan sonra erkeklerle bir arada, ondan farksız bir şekilde topluma dahil edilmeye çalışılmıştır.²⁸⁴ Sade giyimli, kısa saçlı, makyajsız olarak, "dişiligi" görünmeyen/anlaşılmayan "tek tip" kadınlar görülmeye başlanmıştır.

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği, modernleşme çabalarına rağmen sürmüştür. Öyle ki, modernleşme, tek eksenli, keskin ve radikal bir biçimde cereyan ettiğinden, kadın, belirli bir kalıba sokularak geleneksel durumundan daha özgür olmayan bir duruma itilmiştir. Kadın-erkek eşitliğinin, daha doğrusu eşitsizliğinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Ziya Gökalp'e göre kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik toplumsal nedenlerden kaynaklanmaktadır. Bunun değişmesi için sosyal alanda değişimler gerekmektedir.²⁸⁵

²⁸² Berktaş, "Türkiye'de 'Kadınlık durumu'", s.760; Çaha, **Sivil Kadın**, s.114

²⁸³ Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", **Tarih ve Toplum**, S.51, (1988), s.40

²⁸⁴ Ahmet Cemil Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yay, İstanbul, 3. Bs. 2005, s.161

²⁸⁵ Ziya Gökalp, "Kadınla Erkeğin Müsaviliği", 3 Temmuz 1923, S:1162-45, *Yeni Türkiye Gazetesi*, Ziya Gökalp, **Makaleler IX**, Haz. Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1980, s.66

[K]adınları cemiyet içinde erkeklerden gerek ihtilât noktaî nazarından, gerek hukukça ve selâhiyetçe ayıran sebep, uzvî ve ruhî değildir, tamamiyle içtimaîdir. İçtimaî sebepleri vaz'eden, cemiyet olduğu için, onları kaldırmak iktidarı da o cemiyette mevcuttur. Demek ki kadınlara erkek arasındaki müsavatsızlıklar içtimaî sebeplerden doğduğu için, içtimaî inkılâplarla değişebilir.

Aile yapısı ile ilgili olarak da, kadın-erkek eşitliğinin yüzyıllar boyu var olduğu ifade edilmiştir. Ziya Gökalp, eski Türk aile yapısında kadın ve erkeğin eşit olduğunu anlatır. "*Eski Türklerde ana soyu ile baba soyu birbirine müsavidir. Bunun neticesi olarak kadın da erkekle müsavi oldu.*"²⁸⁶ Ona göre, eski ananelerde olan bu törelerin Aile Kanunu ile hayata geçirilmesi gerekir. Gökalp'in belirttiği eşitlik yaklaşımına göre kadının statüsü, ailedeki rolü kadar toplumsal rolünde de değerli olmalıdır.

Kadınların "fedakâr" davranarak pek çok görevi üstlenmiş olmasına karşın, sadece "annelik" görevlerini pekiştirmek maksatlı eğitim almalarının yeterli görülmesinin de, toplumsal rollerinde belirleyici olduğu düşünülmektedir. Modern aile yapısı, günümüz çekirdek aile yapısı formuna ulaşma yolunda adım attığı XIX. yüzyılla beraber, kadının konumunun yükseltilmesi için pek çok alanda değişikliğe gidilirken ilk olarak eğitim alanı düzenlenmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanıyla, kadınlar için gerçekleştirilen reform hareketlerinin başında da, eğitim meselesi yer almıştır. 3 Mart 1924 Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu, karma eğitim, yaygın eğitim uygulamalarını getirerek kız ve erkeklere, birlikte aynı eğitimi alma imkanı tanımıştır. Medrese ve mektep ikiliğine son verilmesiyle birlikte, yeni sistemde eğitim veren devlet okullarındaki eğitimin ücretsiz ve herkes için zorunlu olması da kanunda yer almıştır.²⁸⁷ Dini kurumlarca medreselerde verilen eğitimin sonlandırılmasıyla, oluşturulmaya çalışılan laik eğitim sistemi ile birlikte Batılı olma yolunda önemli bir adım atmıştır. Bununla beraber, eğitim sisteminin Batı esas alınarak oluşturulmuş olması ve bu konuda Batılı akademisyen ve uzmanlara danışılarak oluşturulması da ayrıca dikkat çekmektedir.²⁸⁸ Bu düşünsel yapının yaşama geçirilmesi ve gelişmesi için izlenen bir yol olmuştur.

Batı'nın model alındığı alanlardan bir başkası da, kılık-kıyafet konusu olmuştur. Batı tipi giyim, Tanzimat'la başlamış ancak, dini ve geleneksel kalıplar çerçevesinde kalmaya çalışarak Avrupalı kıyafetler tercih edilmiştir. Özellikle, Meşrutiyet dönemi gazete ve dergilerinde, kadınların dar ve çok renkli giysilerle görünmeleri rahatsızlık yaratsa da,²⁸⁹ kadınlar savaş yıllarına kadar bu giyim tarzını

²⁸⁶ Ziya Gökalp, "Türk Ailesi", 27 Mayıs 1924, S.21, Cumhuriyet Gazetesi, Gökalp, **Makaleler IX**, s.123-124

²⁸⁷ Hasan Ali Koçer, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, 1967

²⁸⁸ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, s.83-84

²⁸⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası Dergisi.

sürdürmüştür. Milli Mücadele Dönemine gelindiğinde, kadınların giyimi sadeleşmiş; erkeklerin yanında, hatta savaşa giden erkeklerin yerine, iş hayatında ve sosyal hayatta daha fazla yer almaya başlamalarıyla, kılık kıyafetlerinde de değişim söz konusu olmuştur.²⁹⁰ Diğer bir deyişle, dönemin şartlarına uyum sağlanması için gerekli değişiklikler yapılmıştır.

Cumhuriyetle birlikte, dış görünüşte modernleşme için toplumun kılık ve kıyafetinin Batı'ya uyumlu hale getirilmesi, “şapka devrimi” olarak da bilinen, 28 Kasım 1925 tarihli Kıyafet Kanunu ile düzenlenmeye çalışılmıştır. Bu kanunu, 3 Kasım 1934 tarihindeki cüppe ve sarık giyiminin sadece din adamlarına tanınması izlemiştir. Her iki kanun da, kadının giyimi üzerinde etkili olmuş; böylece, çarşaf giyme ve peçe takma zorunluluğu kalkmıştır. Bu düzenlemeler, kadını çağdaş uygarlık düzeyine ulaştırma amacının yanında, aslında rejimi destekleye yönelik olarak yapılmıştır.

Osmanlı geleneksel yapısında, kadın ve erkek toplumsal hayat içinde birlikte yer alamıyordu. Kadın, İkinci Meşrutiyet’le beraber, toplumsal hayatta giderek daha fazla yer almaya başlamıştır. Bu dönemde, kadının eğitim ve hukuksal hakları arttığından çalışma hayatının içinde yer almaya başlamıştır. Kadın-erkek eşitliği için, öncülük eden kadınların yol göstericiliği sayesinde, harekete geçerek dile getirilmeye başlanan eğitim hakları, sosyal, hukuksal ve siyasal haklar için düzenlemeler İmparatorluğun “en uzun yüzyılında” başlamış olup, Cumhuriyet döneminde tam olarak gerçekleşme imkânına kavuşmuştur. Sinema, tiyatro, Cumhuriyet baloları gibi sosyal etkinliklerde sıkça yer almaya başlayan kadın, bundan böyle modernleşen yeni ülkenin simgesi olmuş, onun için oluşturulan rol çerçevesinde hareket ederken, uygarlık göstergesi olarak da, kadının gelişimi kıstas alınmıştır. Kemalist kadınlar, çizdiği “Cumhuriyet kadını” imajı ile modernlik ile toplum arasında köprü görevi görmüş, modernleşme projesi için önemli bir mihenk taşı olmuştur.²⁹¹ Diğer bir deyişle, yeni yaşam biçimine uyum sağlanmasında, gelecek nesillerin yetiştirilmesinde, dolayısıyla bireylerin toplumda varoluş biçimini ve yaşamını şekillendirmesinde güçlü bir etkiye sahip oldukları kabul edilen kadınlar “çağdaş uygarlık düzeyi”ne ulaşmak için gerekli dönüşümün sağlanmasında önemli bir “güç” olarak görülmüştür.

Kadının sosyal hayattaki yeri kadar, nüfus yapısındaki yeri de önem taşımaktadır. Kadınların, sayısal açıdan varlığına bakıldığında, 28 Ekim 1927’de yapılan Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımında çıkan sonuçlara göre, kadınların

²⁹⁰ Meriç, “Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...”, s.69

²⁹¹ Göle, **Modern Mahrem**, s.91-92

erkek nüfusuna oranının %51 olduğu görülmüştür.²⁹² Bu durumun, savaşların erkek nüfusta azalmaya yol açmasının sonuçlarından biri olduğu düşünülmektedir. Yaşanan savaşların diğer bir sonucu da, kadının ekonomik hayatın içinde yer almaya başlamasıdır.

2- İktisadi İlişkilerde Kadın

Birinci bölümde, Osmanlı'nın ekonomik yapısında tarımın önemli yer tuttuğu, erkeklerle beraber, kadınların da üretim sürecinde büyük bir güç teşkil ettiği ve ayrıca dokuma alanında çalışan kadın sayısının, erkeklere oranla daha fazla olduğuna değinilmişti. Yaşanan uzun savaş yıllarındaki koşullar nedeniyle, erkeklerin çoğunluğunun cephede yer alması sonucu, iktisadi alanda kadınlara daha büyük iş düşmüştür. Hâlihazırda çeşitli işlerde çalışan kadınlara, evlerini geçindirmek için çalışmaya başlayan başka kadınlar da eklenmiş, böylece erkeklerin çalıştığı pek çok iş sahasında giderek artan sayıda kadın görülmeye başlanmıştır.

Kadınların, ekonomik hayatın içinde yer almalarının, iki önemli nedeni bulunmaktadır: İlk ve en önemli neden, yaşanan savaştır. Erkekler cephede üstlerine düşen görevi yerine getirirken, ekonomik hayatın sürdürülebilmesi için onlardan boşalan yerler kadınlar tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Kadınların ekonomiye katılmalarındaki diğer neden ise, işverenlerin kadın işçi tercih etmesinden kaynaklanmaktadır. Tütün fabrikalarında, terzi ve lokanta benzeri müesseselerde kadın işçi sayısının çoğunlukta olma nedeni, kadınların erkeklere göre daha ucuz işçilik ücretiyle çalıştırılabilmesidir. Yine benzer şekilde tarım sektöründe de kadın işçi sayısı çoğunlukta'dır.²⁹³ Kaldı ki, Osmanlı'dan Cumhuriyete geçişle birlikte, kadınların iş hayatındaki devinimi esaslı bir değişime yol açmamış olup, kadınların en yoğun olarak çalıştığı alan tarım sektörü olarak varlığını korumuştur.²⁹⁴

Kadınlar, bunlardan başka çalışma alanlarında da boy göstermiştir. Yardım dernekleri, okullar ve devlet daireleri gibi kurumlarda da çalışarak katkı sağlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, cephede bulunmak zorunda olan erkeklerden boşalan postane ve maliye gibi kurumlardaki memuriyetler için, kadınlar görevlendirilmiştir.²⁹⁵ Yine savaş ortamında, özellikle sağlık alanında hemşire,

²⁹² Tekeli, "Kadın", s.1197

²⁹³ Süleyman Ünüvar, "Milli Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.16, YTY, Ankara, 2002, s.131,133 (s.128-136)

²⁹⁴ Tekeli, "Kadın", s.1198

²⁹⁵ Gülay Arıkan, "Osmanlılar'da, Tanzimat Dönemi'nde Kadınlarla ilgili Gelişmeler", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989)**, TTK, Ankara, 1989, s.328

hastabakıcı hizmetlerinde kadınlar görev almıştır.²⁹⁶ Böylece kadınlar, ekonominin ve dolayısıyla mücadelenin sürdürülebilmesi için çeşitli işlerde çalışarak artı değer yaratılmasını sağlamıştır. Kadınların yoğun olarak iş yaşamına katılması nedeniyle, işçi hakları ile ilgili düzenlemeler, ilk olarak kadın işçileri kapsayacak şekilde uygulamaya geçirilmiştir.²⁹⁷

Savaşın, ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerinden biri de eğitim alanında görülmüştür. XIX. yüzyılın sonunda eğitim alanında açılan okul sayılarının artışına paralel, iş sahaları fazla gelişme gösterememiş, Milli Mücadele döneminde de, Öğretmen okullarından mezun olanlar, yaşanan ekonomik sıkıntılardan dolayı geçim derdine düşmüş ve mesleğini yapamaz olmuştur.²⁹⁸ Diğer bir deyişle, savaş şartlarından dolayı öğretmenlere ödenen maaşların düşük ve ödemelerin düzensiz oluşu ile okulların kapanma durumu, ekonomik sıkıntıları da beraberinde getirmiştir. Bu nedenle, farklı alanlarda çalışılmaya başlanması gündeme gelmiştir.

Kadınların, eğitim alarak meslek hayatına katılmasında, en yoğun olarak icra edilen mesleklerin başında öğretmenlik mesleği gelmekte ise de, diğer tercih edilen meslek, hemşirelik-ebelik mesleği olmuştur. Bu durum, toplum tarafından, kadınların kendi cinsiyet rollerine uygun işleri yapmasının beklenmesinden kaynaklanmıştır. Buna bağlı olarak, kadınların aldıkları eğitim de belli meslek alanlarına yönelik olmuştur. Osmanlı'da, kızlar için ilk açılan okullarda, öğretmenlik ve ebelik eğitimleri verilmeye başlanmıştır. Kızlara verilen eğitimin çeşitlenmeye başlaması, eğitimin gelişmeye ve yaygınlaşmaya başladığı XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülmektedir. Kız öğrencilere yönelik mesleki eğitim veren okullar bu dönemde açılmaya başlamış olup, Cumhuriyet döneminde de bu tip okulların sayıları artarak, XX. yüzyılın ilk yarısında toplamının 200'ü geçtiği görülmektedir.²⁹⁹ Cumhuriyetin ilanıyla birlikte, kadınların meslek sahibi olması yönündeki çalışmalara hız verilmiş ve kadınların meslek sahibi olması bir "devlet politikası" olarak benimsenmiştir.³⁰⁰

Cumhuriyetin ilk yıllarında da kadınların çalıştığı meslekler, öğretmenlik ve hemşirelik gibi alanlarda yoğunluk göstermiştir. Cinsiyete dayalı geleneksel iş bölümüne uygun olan bu meslekler, kadınlar tarafından sorgulanmadan kabul görmüştür. Diğer bir deyişle, kadının kamusal alanda yer alması geleneksel rollerinin devamı niteliğindeki işlerde yoğunlaşmıştır. Kadına karar mekanizmasında yer almasını sağlamaktan ziyade, edilgen konumdaki işlere yönelik istihdam olanağı sunulmuştur. Bu nedenle, Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında ekonomi, hukuk ve

²⁹⁶ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.70

²⁹⁷ Tekeli, "Kadın", s.1192

²⁹⁸ Koçer, **Türkiye'de Öğretmen Yetiştirme ...**, s.61

²⁹⁹ Necla Arat, **Kadın Sorunu**, İstanbul, İ.Ü.E.F. Yay., 1980, s.94

³⁰⁰ Berktaş, "Türkiye'de 'Kadınlık durumu' ", s.759

siyaset alanında erkeklerin “ayrıcalıklı” bir konumda olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü bu yıllarda erkeğin toplumsal statüsü, kadınınkine göre daha yüksek olmuş, kadınlar genellikle, erkeklerin yaptığı işleri yapma imkanı elde edememiştir. Aynı şekilde, geleneksel kadın rolüyle bağdaştırılan meslekler de, erkekler tarafından tercih edilir olmamıştır.

Kadınlara olanak sağlanan çalışma alanlarında, zamanla, çeşitlilik görülmeye başlanmış ve kamuda çalışan kadın sayısı artmaya başlamıştır. 22 Ağustos 1924 tarihinde hukuk fakültesi mezunu olan üç kadının, yargıçlık talebi olumlu karşılanmamış, onun yerine Adalet Bakanlığı'nda görev yapmalarına izin verilmiş olup, ilk kadın hakim 1930 yılının mayıs ayında mesleğini icra etmeye başlamıştır.³⁰¹ 1926 yılında ilk kadın diş hekimi ve 1927 yılında ilk kadın avukat çalışma hayatına atılmış, 1929 yılına gelindiğinde İş Bankası personelinin %15'ini kadın memurlar oluşturmuş olup, Kadınların yoğun şekilde iş hayatında yerini almasıyla, bu konudaki hukuki düzenlemelerin gözden geçirilerek, yeni çözümler getirilmesi gereği ortaya çıkmıştır.

3- Hukuksal Uygulamalarda Kadın

Kadınlar için çıkarılan kanunların, hukuki bir prosedür gibi değerlendirilmekten öte, işlerlik kazanmasının sağlanması için gerekli altyapının hazırlanması gerekiyordu. 1917 Aile Hukuku Kararnamesi'nin yürürlükten kaldırılmasıyla, kadınlar 2 yıl gibi kısa bir süre için edindikleri medeni haklarından yoksun kalmışlardı. Kararname, uygulama konusunda yeni devlete yol gösterici olmuş, İsviçre Medeni Kanunu'nun iktibasıyla oluşturulan 1926'da Medeni Kanun'un (MK) yürürlüğe konularak medeni nikahın zorunlu kılınmasıyla, erkeğin birden fazla kadınla evliliği (taaddüd-ü zevcat) kaldırılmış, çocuklar için hem anne hem de babanın velayetinin bulunması ile kadın 1917'de kazandığı haklarını geri alabilmiştir. Ancak, MK' da, erkeklerin aileye bakmakla yükümlü aile reisi olarak tanımlanması, kadının evlenince erkeğin soyadını alması, ikametgah seçimi, hukuki temsil statüsünün erkekte olması gibi pek çok alanda kadınları ikinci plana atan uygulamalara rastlanması kadın-erkek eşitliğinin tam olarak uygulamaya geçemediğini göstermektedir.

1926 tarih ve 788 sayılı Memurun Kanunu'nda kadınların devlet memuru olarak çalışabileceği belirtilmiş (m.6),³⁰² ancak hizmet içeriklerine yer verilmemiş ve bu konu ilgili Bakanlıklara bırakılmıştır. Kadınların yapacağı işlerdeki görev tanımlarının netleştirilmemesi, nasıl bir görev üstleneceklerinin yöneticilerin

³⁰¹ Koloğlu, **Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı...**, s.331-332

³⁰² Çitçi, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de...**, s.91

inisiyatifine bırakılmış olması, onlara tanınan yetki ve sorumlulukların kapsamının belirlenmesinde, cinsiyete dayalı işbölümünü teşvik ederek, kadınların çalışma olanaklarını kısıtlayıcı düzenlemelere yol açmıştır. Bunun yanında, Medeni Kanuna göre kadının çalışması kocasının iznine bağlandığından (m.159), evli kadınlar temel haklardan olan çalışma hakkı konusunda sınırlandırılmış oluyordu.³⁰³ Diğer bir deyişle, çalışma hayatı söz konusu olduğunda, kadının özgürlüğünün kısıtlanmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

8 Haziran 1936 İş Kanunu'nun TBMM tarafından kabulü ile kadının çalışma yaşamına dair düzenlemeler de gündeme gelmiştir. 1930 tarihli Umumi Hıfzısıhha Kanunu gereği, kadınların doğum öncesi ve sonrası olmak üzere üçer haftalık izne sahip olması belirlenmiş, ancak ücretlendirme konusu netleştirilmemiş olup, 1936 tarihli İş Kanunu'nda izin süresi altışar haftaya çıkarılmış ve yarım maaş ödeme yapılması karara bağlanmıştır.³⁰⁴ Böylelikle, çalışan kadınların hamile kaldıklarında da sosyal haklara sahip olması sağlanmaya çalışılmıştır.

Bundan başka, 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat (Öğretim Birliği) Kanunu ile karma eğitim sistemine geçilerek, kız ve erkek öğrencilerin, ayrı eğitim görmesine son verilmiştir. 25 Kasım 1925 tarihli Şapka Kanunu ve 1934 tarihli Kıyafet Kanunu'nun TBMM'de kabulü ile giyim şeklinde düzenlemelere gidilmiş, devlet memurlarının giyimlerinin düzenlenmesine yönelik kararnamelerle çalışanların kıyafetlerinin çerçevesi saptanmıştır. Ayrıca bu kanunla, belediyelerin, şehir halkının giyimine müdahale yolu açılmış, böylelikle kadınların çarşaf giyme, peçe takma gibi zorunlulukları da ortadan kaldırılmıştır. Bu konuda, Belediye düzenlemesi ilk kez Trabzon'da gerçekleşmiş, buna göre, şehir merkezinde çarşaf giyilerek dolaşılması yasaklanmıştır.³⁰⁵ 1925'te Şapka Kanunu'nun ilanını takiben, Selma Ekrem, şapka giyen ilk Türk kadını olmuştur. Alınan kararlar, şekli düzenlemelere yönelik olduğundan, kadınlara tanınan haklarla, toplumsal konumunun gelişmesine yönelik uygulamalar üzerinde çalışmalar yapılması şart olduğu halde, istenilen düzeyde bir iyileştirme sağlanamamış, erkekle aynı seviyede olması gereken kadın, Osmanlı'daki konumunun bile gerisine düşmüştür.³⁰⁶

³⁰³ Tayanç-Tayanç, **Dünyada ve Türkiyede Tarih Boyunca Kadın**, s.156

³⁰⁴ Mehmet Şehmus Güzel, "İzmir İktisat Kongresi'nde Kadınlar", **CDTA**, C.5, s.1195

³⁰⁵ Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, s.160

³⁰⁶ Leyla Kırkpınar, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı (TETT) Yay., 1998, s.22

4- Siyasal Hayatta Kadın

Geçmişte, ilk Türk devletlerinden Osmanlı'nın kuruluşuna kadar kadınlar toplumsal kararlarda söz sahibi olabilmıştır. Bizans'ın Osmanlı'ya yenilmesiyle birlikte, kadının kapalı kapılar ardında bulunduğu "harem" olgusunun Osmanlılarca benimsenmesiyle, XIX. yüzyıla kadar, özellikle yönetici sınıflara mensup kadınlar harem hayatını sürdürmüş ve toplumsal faaliyetlerden uzaklaşmıştır. Tanzimat'ın ilanıyla kadınlar için gerekli düzenlemelerin yapılmaya başlanmasının ardından, kadının görünürlüğü yeniden artmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'le birlikte ise kadın, artık toplumsal hayatın içinde daha fazla yer almıştır. Öyleki, Meclis-i Mebusan'ın açılışında bulunmak için talepte bulunarak siyasete yakın durduklarını dahi göstermeye çalışmışlardır.³⁰⁷

Milli mücadele döneminde, mitingler ve dernekler aracılığıyla, kadınların siyasi örgütlenmeleri de oluşmaya başlamıştır. Düzenlenen mitinglere kadınların çoğunluklu katılımının ve gösterilen kararlılığının, Milli Mücadele'de taraftar toplanmasına büyük etkisi olmuştur. Kadınlar, siyasal hayatla olan bağlarını güçlendirmek için çalışmaya başlamıştır. Örneğin, Osmanlı kadın derneklerinden, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk-u Nisvan Cemiyeti, 1921 yılında "seçim hakkı talebini" programına almıştır.³⁰⁸

Cumhuriyet döneminde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesinde ilk adım atılmış, Nezihe Muhiddin'in başında bulunduğu Kadınlar Halk Fırkası (KHF), 16 Haziran 1923 tarihinde kurulmuştur.³⁰⁹ KHF'nin kuruluş kadrosunda Nezihe Muhiddin, Nimet Rumejde, Şükûfe Nihal, Seniye İzzeddin, Matlube Ömer, Zeliha Ziya, Tuğrul Bedri, Muhsine Salih gibi isimler sayılabilir.³¹⁰ Fırkanın kuruluş amacı, hükümete verilen beyannamede şu şekilde ifade edilmiştir: Kadınlar ülkedeki sosyal, siyasal, ekonomik sorunların içinde olup onlardan birebir etkilenmekle birlikte, söz konusu alanlarda etkin bir rol almadığı düşünüldüğünden, kadının mevcudiyetini ve benliğini kitlevi bir şekle dönüştürmek için çalışılacaktır.³¹¹ Diğer bir deyişle, kadınların katkısı olmaksızın ülkenin gelişmesi, kalkınması ve ilerlemesi düşünülemeyeceğinden, kadınların da sorumluluk yüklenmeleri zorunluluk haline gelmiştir. 27 maddelik tüzüğün, ilk dokuz maddesinde partinin amaçları açıklanmış olup, siyasal hakların kazanımının, kadınların kendilerini ekonomik, sosyal ve siyasal

³⁰⁷ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s.74

³⁰⁸ Çakır, **a.g.e.**, s.311

³⁰⁹ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.152; Yaprak Zihnioğlu, **Kadinsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, İstanbul, Metis Yay., 2003, s.127

³¹⁰ Ayşegül Baykan - Belma Ötüş Basket (Haz.), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931)**, İstanbul, İletişim Yay., 1999, s.118,142; Zihnioğlu, **Kadinsız İnkılap...**, s.130

³¹¹ Çakır, "Osmanlı Kadın Dernekleri", s.152

alanlarda ispat etmelerine bağlı olduğu belirtilmiştir.³¹² Tüzükte, kadınların eğitiminden ekonomik haklarına, ülke savunmasında yer almalarından yetim ve şehit çocuklarının durumlarının düzetilmesine kadar pek çok alanda eylemde bulunulacağına değinilmiştir. Ancak en önemli madde, KHF etrafındaki hareketin politik bir hareket olduğunu ortaya koyan, siyasi haklarla ilgili ikinci madde olmuştur. Bu maddede, kadınların memleketin siyasi, toplumsal ve iktisadi meselelerinde etkinlik göstererek kendilerini kanıtladıktan sonra, kadınlara siyasi haklar veren bir umde eklenmesini öngörülmüştür. Yani KHF'nin mücadele amacı, milliyetçi projenin temel dokuz ilkesi içine kadınlarla ilgili bir ilke ekletmek, milliyetçi projeyi kadınlar açısından dönüştürmektir. KHF'nin siyasi haklarla ilgili tüzük maddesi, milliyetçi projeye etkin özneler olarak dahil olmak için verilen politik bir mücadelenin başladığını göstermektedir. Örgütlenmenin bir parti şeklinde olması da, yapılan işin politik olarak görüldüğünün en iyi kanıtı olmaktadır.

KHF'nin toplumsal meselelere duyarlılığını göstermek adına, Eğitim-Öğretim Kongresi düzenlenerek, eğitimin nasıl olması gerektiği hususunda takip edilecek programın çerçevesi çizilmiştir. Ancak, kongre toplanamadan, üyeler Eğitim Bakanlığı tarafından "Talim ve Terbiye" kurumunun açılması dolayısıyla Ankara'ya davet edilerek, KHF'nin tasarısı hükümetçe gerçeleştirilmiştir.³¹³ Bu olayla birlikte, kadınların kendilerini ilişkilendirdikleri ulusal proje ile erkeklerin kurguladıkları projenin ve bu projeye kadınları eklemelendirme biçimlerinin birbirinden çok farklı olduğu ortaya çıkmaya başlamıştır.

Fırkanın kuruluş onayı için, valiliğe yapılan başvuru sekiz ay sonra yanıtlandığında, hükümetin yasalar gereği parti kurulmasına izin vermediğinin açıklanması üzerine, parti tüzüğünde değişikliğe gidilerek, oluşum için "cemiyet" olarak tekrar başvuru yapılmış ve böylece Türk Kadın Birliği kurulmuştur.³¹⁴ Parti kurulmasına izin verilmeyişi "hâlihazırda, kadınların siyasi haklarını almamış olmalarına" bağlansa da, tüzükteki bazı maddelerin buna yol açtığının düşünüldüğu anlaşılmaktadır.³¹⁵ Yaprak Zihnioğlu'na göre, partinin açılması iki nedenle engellenmiştir: İlk neden, "kadın hakları" konusunun hükümetin modernleşme programının içinde yer alması ve bunun politik bir araç olarak görülmemesinin yanında, kadınlarla ilgili hakların çerçevesinin belli bir çizgide kalmasının arzu edilmesidir. İkinci neden, hakların kadınlarca alınması değil, hükümetçe verilmesinden doğacak kazanımların hesaplanmış olmasıdır.³¹⁶ Dikkat çekilen bir başka nokta ise, Fırkanın,

³¹² Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.133

³¹³ Baykan- Ötüş Basket, **Nezihe Muhittin...**, s.144-148

³¹⁴ Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.147

³¹⁵ Baykan- Ötüş Basket, **Nezihe Muhittin...**, s.147-148

³¹⁶ Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.149

Birliğe dönüştürülürkenki programına, “siyasal amaç ve taleplere” yer verilmediğinin belirtildiği bir madde eklenmiş olmasındır.³¹⁷ 7 şubat 1924 tarihinde kurulan Türk Kadın Birliği Cemiyeti hakkında, çalışmamızın “Dernekler” başlığı altında daha ayrıntılı olarak bilgi verilecektir. TKB, siyasal hakları kazanma amacından vazgeçmiş gibi görünse de, bu yöndeki eylemleri devam etmiş olup, şubat 1925’te boşalan bir İstanbul milletvekilliği için, kadınların seçme ve seçilme hakları olmadıkları halde, Nezihe Muhiddin ve Halide Edip’i aday gösterilmesiyle, konu tekrar gündeme taşınmaya çalışılmıştır.³¹⁸

Kadınlar, Cumhuriyet döneminde de sosyal yapının önemli bir unsuru olmayı sürdürmüşse de, siyasal hayat için aynı şeyi söylemek mümkün görünmemektedir. Bunun pek çok nedeni olsa da, en önemli neden olarak, toplumda “siyaset” denilince, bu alanın “erkeklerle ait” olduğu düşüncesinin yer etmiş olmasıdır denilebilir. Dolayısıyla, kadın bu alanda pek söz sahibi olamamıştır.³¹⁹ Siyasetin “erkek işi” olarak adlandırılması, bu alanda kadın-erkek ayrımının yapılmasına yol açmakta ve kadın dışlanmaktadır. Siyasal alanda kadın ve erkeğin eşit şekilde yer alması için, siyaseti erkek işi olarak gören zihniyete sahip sosyo-kültürel yapının değişmesi gerekmektedir. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren, siyasal alanda varlık göstermek için kadınlar tarafından uğraş verilmiş ancak, siyasi olarak bağımsızlık elde edilememiş olup; siyasette erkek egemen yapı, Cumhuriyetin 12. yılına kadar sürmüştür. Meclis’te milletvekili seçimi ile ilgili olarak, kadınların adaylığının mümkün olmaması bir yana, seçmen olarak da değerlendirilmemiş olması dikkat çeken bir nokta olarak saptanmıştır.³²⁰

Kadınların vatandaş ya da yurttaş olarak kabul edilmesi, 3 Nisan 1930 tarihli Belediye Yasası ile gerçekleşmiş olup, kadınlar, bu haklarını 1933’teki belediye seçimlerinde kullanabilmiştir. Ve 4 Aralık 1934 tarihinde, milletvekili seçme-seçilme hakkını elde ederek, 1935 seçimlerinde, Türkiye’nin demokratik bir rejime sahip olduğunu kanıtlamak istercesine, 18 kadın temsilci seçilerek meclise girmiştir. Bu yasayla, kadının konumu tebaadan yurttaşa geçmiş, siyasal haklarda erkeklerle eşit statüye ulaşmıştır. Kadın temsilcilerin, tüm meclise oranının %4,5 gibi yüksek bir rakam olması dikkat çekicidir. Böylelikle, sadece kadına siyasal haklar tanınmakla kalınmamış, “rejimin demokratikleştirilmesi” için kadına “simgesel ve biçimsel bir rol”

³¹⁷ Ayşegül Yaraman, **Türkiye’de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999)**, İstanbul, Bağlam Yay., 1999, s.47

³¹⁸ Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.156-157

³¹⁹ Deniz Baykal, **Siyasal Katılma**, Ankara, AÜSBF Yay., 1970, s.64

³²⁰ Arat, **Kadın Sorunu**, s.82

tain edilerek, Batılı demokrasilerde bile görülmemiş bir tablo ortaya çıkmıştır.³²¹ Ancak, devam eden yıllarda çok partili hayata geçişle birlikte, erkek vekil sayısı artarken kadın milletvekili sayısı düşmüştür.³²²

B- Cumhuriyet Döneminde Kadın Hareketleri

Osmanlı'da, modern kadının alt yapısı, Tanzimat ve sonrasında hazırlanmış olup, modernleşme reformlarıyla gerçekleşen pek çok yenilik, temelinden Cumhuriyete aktarılmıştır. Bu nedenle, Cumhuriyete taşınan kadının, toplumsal olarak kabul görmesi zor olmamıştır. Kadınlar, Osmanlı'da Tanzimatla başlayıp daha sonra II. Meşrutiyetle devam eden süreçte, basın-yayın hayatında yer almaya ve dernek kurma faaliyetlerinde bulunmaya başlamış, üreten ve sosyalleşen bir imgeye dönüşmüştür. Osmanlı'da, kadınların toplumsallaşmasındaki önemli araçlardan biri olan dergilerin eğitimsel, sosyal, yer yer siyasal içeriği, Cumhuriyet kadını için biraz şekil değiştirerek, daha edebi bir biçime dönüşmüştür.

1- Kadın Dergileri

Cumhuriyet döneminde pek çok dergi yayınlanmıştır. Bu dergiler, içeriği ve yazarlarının yaklaşımı açısından, kadının siyasal ve toplumsal meselelere bakışını anlamak için çıkarılan ve aynı zamanda Türk Kadın Birliği'nin yayın organı olan, **Kadın Yolu / Türk Kadın Yolu** dergisi ile edebi içerik ağırlıklı diğer kadın dergileri şeklinde iki kategoride incelenmektedir.

a- Türk Kadın Yolu

Kadın Yolu adıyla 16 Temmuz 1925'te yayınlanmaya başlayan dergi, üçüncü sayısından itibaren **Türk Kadın Yolu** adını almış, toplamda otuz sayı olarak, 1 Ağustos 1927 tarihine kadar yayın yapmıştır. Sahibi ve başyazarı Nezihe Muhiddin'dir. Kadın yazarları yanında erkek yazarları da mevcut olan dergide, çok çeşitli konularda yazılar yayınlanmıştır. Dergideki konu başlıkları "*Dünya Kadın Postası, Dünya Kadınlarına Dair Değerlendirmeler, Edebiyatçılarımıza Dair Yazılar, Hikayeler, Karikatürler, Kültür ve Dil, Şiirler, Ankara ve Cumhuriyet İdaresi'ne Dair Yazılar, Demokrasi-Feminizm, Siyasal Yazılar, Dış Politika Değerlendirmeleri,*

³²¹ Şirin Tekeli, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", **Türk Toplumunda Kadın**, Der. Nermin Abadan Unat, İstanbul, Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Araştırma, Eğitim ve Ekin Yay., 2. Bs. 1982s.380-382

³²² Arat, **Kadın Sorunu**, s.89

Cemiyet Hastalıkları, Tıbbi Yazılar, Bilmeceler, Reklamlar, Abla Mektupları, Kadınlara Dair Yazılar, Mutfak ve Yemek Yazıları, Mülakatlar,, Türk Kadın Birliği Derneği'nin Faaliyetleri ³²³ olarak sayılabilir.

Derginin sahibi ve aynı zamanda başyazarı olan Nezihe Muhiddin, ilk sayıdan başlayarak "kadınların olması gerektiği yer" için yeni Cumhuriyet'te gerekli girişimlerin başlatılacağına inandığını ifade etmiştir: ³²⁴

En yeni, en kuvvetli esasâta istinâd eden âli ve aziz cumhuriyetimizin kanunları da her hâlde uzun müddet kadınlarını gayr-i meş'ûr bir çocuk, bir mecnun, veyahud hukuk-i medeniyyeden mahrum bir mücrim vaziyetinde, memleketin mukadderâtından uzak görmeğe tahammül edemeyecektir. Medhûl [dile düşmüş] an'aneleri, çürük kanaatleri, bâtil telakkileri kat'i hamlelerle yıkıp yerlerine kuvvetli ve asrî umdeler ikame eden âteşin genç Cumhuriyetimiz, tetik nazarlarla kadının mevcudiyetini canlı bir şuurla anlamasına muntazırdır [bekleyen, gözleyen]. İşte o zaman Türk kadınının bütün hukukunu tanımak için arada hiçbir ha'il [perde] kalmayacaktır.

Nezihe Muhiddin, modern ve ileri bir ülke olmak için, kadının konumunun yükselmesi ve bunun için de toplumsal engellerin kaldırılması gerektiğini savunmuştur. Derginin çıkış amacının, kadının yükselmesi olduğunu ve bu yolda hizmet etmekten mutluluk duyulacağını ifade etmiştir. Diğer bir deyişle, **Kadın Yolu'nun** Cumhuriyet rejiminin kadın reformlarına katkıda bulunmak üzere yayımlandığını belirtmiştir: ³²⁵

Gayesi, Türk kadınının inkişâfında [yetişme, ilerleme] mütevazi ve gayûr [gayretli, çalışkan] bir yardımcı olmaktır. Maksudumuz, ma'nasız ve müfrit [haddini aşan] bir süfretlik değildir. Türk kadınının tam bir vatandaş mertebesine çıktığını görmektir. İnkilâbın ve Cumhuriyet'in feyzi ile kanunlarımız ve müessesât-ı medeniyye ve ictimâiyemiz, bu prensipler dahilinde hayırlı ve mesud bir tebeddüle [değişim] uğrarken, bu uğurda (Kadın Yolu)nun da nâçiz bir hizmeti olursa kendimizi bahtiyar addedeceğiz.

Bu açıklama bir yandan, hareketi meşrulaştırmak ve tasfiye edilmelerini engellemek için giriştikleri bir vurgulama olurken, diğer taraftan kadınlar gerçekten de Cumhuriyet rejiminin yanında olmuşlardır. Öyle ki, Nezihe Muhiddin, Türk kadınının vatandaşlık görevlerinin bilincinde olduğunu ve kadınların vatandaşlık hakkını elde edince, bu görevleri seve seve yerine getireceğini ifade etmiştir: ³²⁶

Türk Kadınının gayesi, Türk vatandaşı olmaktır. Tabiatıyla vatandaşlığın birçok haklarına mukabil, çok da vazifeleri vardır. Biz kadınlar için bütün vatandaşlık hukukunu elde etmek ne kadar muazzez bir emel ise, o vazifeleri liyakatla ifaya âmâde olduğumuzu

³²³ Yurdsever Ateş (Haz.), **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu...**, s.51

³²⁴ Nezihe Muhiddin,"Kadın Yolunun Şiârı", 16 Temmuz 1925, no:1, **a.g.y.**, s.65

³²⁵ Nezihe Muhiddin,"Cumhuriyetin Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi", 23 Temmuz 1925, no:2, **a.g.y.**, s.91

³²⁶ Nezihe Muhiddin,"Kadınlar ve Tayyare İânesi", 30 Temmuz 1925, no:3, **a.g.y.**, s.114

isbat etmek, o nisbetde mühim bir borçtur. Biz şimdi o borçları ödeyerek, o vazifelerden bir kısmını ifa edecektir ki haklarımızı isteyebileceğiz. Vatandaşlığın en birinci ve kudsi vazifesi hiç şüphesiz vatanın müdafaasına müteallik [bağlı, alakalı] olanlarıdır.

Ona göre, kadının görevi evle sınırlı kalmamalıdır. Kadının, evde annelik ve ev kadınlığı görevlerini yerine getirmekle kalmayıp, vatan ve toplum için de çalışması gerektiğini savunmuştur:³²⁷

Kadının vazifesi, yalnız ev idaresinde evlâd yetiştirmeğe münhasır kalamaz. Bu işler, bir kadınla bir erkekten mürekkep aile denilen iştirakin meydana getirdiği hususiyetlerdir. Aile hususiyetlerinin haricinde ve vatanî ve icimâî mesâilde nasıl ki erkeğe bir takım vezâif terettüb ediyorsa, aynı vezâifin kadına da teveccüh ettiğini kabul etmemek için bir sebep yoktur. Kadınlar mensub oldukları milletlerin terakkisinde faal bir rol oy[na]maya namzeddirler.

Nezihe Muhiddin, kadınların ülke sorunları için çalışmak konusundaki heveslerini sık sık dile getirmiştir: “*Türk kadını, menfi vaziyetinden kurtularak memleket meseleleriyle sıkı bir münasebet ve faaliyete namzettir.*”³²⁸ Ona göre, erkekler pek çok sorunla baş etmeye çalışırken, bir de kadınların üzerine düşenleri yüklenmelerinin gerekmediğini, bu konuda kadınların yardımcı olmasının şart olduğunu belirtmiştir:³²⁹

[B]iz kadınlar, (...) memleket-endişe ve muhabbetinin hâr ve bî-zeval [sona ermez, bitmez tükenmez] şevk ve iştiağıyla [arzu] ağır yükler altında bize aid olanlarını da istihmâl eden [yüklenme] erkeklerimize mütemmim, muavin ve müşârik [ortak] olarak şitâbımız [acele], mantık ve vazife hislerinin icabât-ı muhıkka ve kat'iyyesidir.

Kadınların ülkesi için çalışmasının gerekliliğinden söz edilse de, kadın öncelikle evinde “eş ve anne”dir ve bu görevlerine dört elle sarılması gerekmektedir. Kadının, “çocuğunu en güzel şekilde yetiştirmek” gibi önemli bir sorumluluğu bulunmaktadır ve bu onlardan beklenen bir şeydir. Annelik, kadınların temel toplumsal görevlerinden sayılmıştır: “*Bugün ve yarın memleketimizin bizlerden istediği mühim ve asıl bir vazife var; o da bu sevgili yurda ma'nen ve maddeten kıymetli evlâdlar yetiştirmektir.*”³³⁰ Çünkü, çocuklar “*Bütün bir milletin istikbalidir.*”³³¹ Gelecek nesillerin yetiştiricisi olan annelerin eğitimi olması da son derece önem taşımaktadır: “*Kadın yalnız evinde yetiştirdiği bir iki yavrusunun değil, bütün beşeriyetin hakiki validesi, mürebbiyesidir.*”³³² Diğer bir deyişle, milletin geleceği

³²⁷ Nezihe Muhiddin, a.g.m., s.115

³²⁸ Nezihe Muhiddin, “Memleketin İşlerinde Vahdet”, 13 Ağustos 1925, no:5, a.g.y., s.168

³²⁹ Nezihe Muhiddin, a.g.m., s.168-169

³³⁰ Nezihe Muhiddin, “Çocuklarımızı Nasıl Büyütmeliyiz?”, 16 Temmuz 1925, no:1, a.g.y., s.73

³³¹ Hatice Refik, “Kadın-Valide”, 6 Ağustos 1925, no:4, a.g.y., s.143

³³² Hatice Refik, a.g.m., s.144

olan çocukların ilk öğretmeni olan kadınların da, eğitimi olması gerektiği savunulmuştur.

Kadının çocuk yetiştirmekten başka, evini en iyi şekilde idare etmesi de mühim sorumluluklarından biri olarak görülmüştür. Bu durum, şu şekilde ifade edilmiştir: ³³³

Ev hayatı nedir? Hayat binamızın temelidir. Kadının ailesine ve kendisine kurduğu ve daimî bir surette nezâret ettiği esas hayattır. Bu hayat içinde doğup büyürüz; ilk ihtisasâtımızı ilk muhabbetimizi, ilk terbiyemizi ondan alırız; ilk maddî ve manevî rabitalarımızı onda tesis ederiz. Her günkü hayatımızın mühim bir kısmını onda yaşarız. Müstakbel hayatımızın da iyi, yahud fena olması muvaffakiyet, yahud iflâs ile neticelenmesi, azamî derecede ev hayatımızda gördüğümüz usûl ve terbiyeye, ihmal ve lâkaydiye tâbidir.

Kadın, toplumun temeli olan ailenin esasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla kadın, ailenin esasını oluşturduğundan, iyi eğitimi ve güzel ahlaklı olması önem taşımaktadır. Çünkü: *“Bir ailenin saadetini, felâketini yapan kadın olduğu gibi, dolayısıyla bir milletin ilerlemesinde veyahud sükûtunda da kadının tesiri çoktur.”* ³³⁴ Kadının, hak arama mücadelesinde, ancak donanımlı olursa başarıya ulaşabileceği, bunun için de, eğitiminin şart olduğunun pek çok kez altı çizilmiştir. ³³⁵

Kadına ilim ve irfan için saha verilir ve evde bu ilimden istifade ederse elbet hüsn-i ahlâk sahibi olur. Elbet okumuş bir kadın okumamış bir kadından daha ziyade zarif, daha ziyade düşünceli, daha ahlâklıdır.(...) Kadın iyi bir valide, malûmatlı bir zevce olarak mevkiini işgal etmekle beraber, yani evvelâ kadınlık için lâzım gelen fezâili iktisâb etmek şartıyla erkeklerle müsâvi hukûka mâlikiyet davâsında bulunabilir.

Kadınların görevleri, yine kadınlarca tanımlanmış olup, kız çocukların daha küçük yaşta bunları iyi bir şekilde öğrenmesi öğütlenmiştir. ³³⁶

Ev bütçesinin müsaadesi derecesinde a'za-yı aileye en büyük refahı temin etmek; ev işlerinin idaresine, muntazam bir surette cereyanına efrâd-ı aileden her birinin faaliyetine nezâret eylemek- sıhhî, fennî nefis bir sûret-i tagaddi ile- ailenin hayatını, sıhhat-i umumiyasını muhafazaya çalışmak, hane halkından her ferdin saadetini, emniyetini, maddî, manevî, fikrî hayatını gözetmek ev kadınının ifasına çalışacağı nazik, mühim vazifenin teferruatını teşkil eden şeylerdir.

Kadınların giyim-kuşamlarında, moda uymaya uğraşırken, bunu beceremeyip gülünç duruma düşerek giyinmeleri de eleştirilmiştir. ³³⁷

³³³ Efzâiyy Yusuf, “Ev Hayatı”, 16 Temmuz 1925, no:1, **a.g.y.**, s.68

³³⁴ Hatice Refik, a.g.m., s.177-178

³³⁵ Hatice Refik, “Kadın-Zevce”, 13 Ağustos 1925, no:5, **a.g.y.**, s.176

³³⁶ Emine Kâmil, Kandilli, “Ailede Kadının Vazifesi: İyi Ev Kadınının Evsâfi”, 20 Ağustos 1925, no:6, **a.g.y.**, s.201

³³⁷ Efzâiyy Yusuf, “Kıyafetlerin Psikolojisi”, 23 Temmuz 1925, no:2, **a.g.y.**, s.93

Hâl-i hazırda kıyafetler, her ne kadar beynelmilel bir şekil almış ise de çok milletler, sınıflara ve ferdlere göre tenevvu' eder [çeşitlenmek] ve bununla az çok herkes kendi hususiyetini, kendi şahsiyetini gösterir. Hoşa gidecek bir kıyafetteki kadın seviyesinin yüksekliğini, zevkinin asaletini gösterir. Gülünç ve sevimsiz bir kıyafetteki kadın ise, idraksizliğini ve hüsni tabiatten mahrum olduğunu gösterir. Fakat bundan mes'ul asıl kıyafetin kendisi değildir.

Kadınlar, ülkenin ekonomik durumuna karşı duyarlı davranmaya davet edilmiştir. Modaya uyarken, tasarruflu olunmasına vurgu yapılmıştır. Bunun için, giysilerin yüklü miktarda para verilerek, yabancı menşeli kumaşlar satan mağazalardan alınması yerine, kadınların yerli kumaşları tercih edip, evde kendileri dikmesinin önemine değinilmiştir.³³⁸

İstiklâlimizi temin eden satvet-i [ezici kuvvet] askeriyemiz, imar ve irfan gayelerimiz hep iktisadî i'tilâmıza [yükselmek] vâbestedir. Aile bütçelerinin ise servet-i millîye ile samimiyeti çok kat'îdir. Vatani za'f ve hezâlden kurtaracak ancak kadın ellerinin maharetli iktisâdiyatıdır.

Mütâreke devrinin fecaat yaratan günlerinde bize mavili beyazlı bir istihzâ ile sırtan mağazalardan ne kadar uzaklaşsak o kadar haklı ve doğru bir iş yapmış oluruz. Vatan uğruna her türlü fedakârlığa katlanmayı, imanlı bir vazife bilen Türk kadınlığı biraz olsun tezyin hislerinden fedâ etmeyi memleket namına büyük bir telâkki etmeyecektir. Yaz tuvaletlerinin imâlinde çok zarâfet gösterebilecek yerli kumaşları, kış için yine yerli ma'mulâtımızı istimâle gayret etmek i'tilâ-yı iktisadiyemizin kadınlık namına ifa edilmiş meşkûr bir himmeti olur kanaatindeyiz.

Giyim-kuşam için harcanan paranın, bazı hanımlar tarafından özellikle Avrupa'dan giysi satın alması konusundaki savurganlığının, aynı zamanda devletin parasının da boşa harcanması anlamına geldiği belirtilmiştir. Modaya düşkünlük, müsrifliğin en çarpıcı göstergesi sayılmış ve bunun önüne geçilmesi için, yerli malı kullanımı konusunda kadınlara, sık sık çağrıda bulunulmuştur.³³⁹

Zevk ve kaptisın televvünâtı olan moda seyyi'esiyle fantezi eşyaya yüzbinlerce lira feda eden ve paramızın bir seyl-i huruşân [çağlayan] hâlinde ecnebî diyarlarına akmasına sebep olan bu zümre, bir taraftan Türkiye'nin servetini ifnâ ederken, diğer taraftan yoksul genç kadınlığa numune olarak telkin ettiği süs ve moda iştiyakıyla ahlâkî ve ailevî faciaların âmili olmaktadır.(...) Halkımız ve bilhassa kadınlarımızda emti'amızdaki kusur ve noksanları mahdud bir zaman için müsamaha ile görüp bir müddet olsun zevklerinden fedakârlık etmek suretiyle mevcut fabrikaları tescî ederken millî servetimizin inkişaf ve tevessü'üne can ü gönülden şitab etmek mecburiyetindedir.

Kılık kıyafete harcanan para kadar, "içki ve kumar" gibi kötü alışkanlıkların da maddi kayıplara yol açmasına ve bununla beraber, toplumun maneviyatına zarar vermesine de değinilmiştir. Bu konuda, yabancı yazarların kitaplarından çeviriler de

³³⁸ İsimsiz, "Nasıl Giyinmeliyiz?", 16 Temmuz 1925, no:1, a.g.y., s.80

³³⁹ Nezihe Muhiddin, "Türk Kadınlığı ve İktisadiyatımız", 1 Ekim 1926, no:20, a.g.y., s.323

yapılmış, içkinin zararlı bir alışkanlık olduğunun, tüm dünyada kabul gördüğü anlatılmaya çalışılmıştır. Yazılarda, toplumsal meselelerde, özellikle kadınlara iş düştüğünün altı çizilmiştir.³⁴⁰

Memleketimizde cehalet neticesi içki, kumar, bir çok ictimai ve sâri hastalıklar daire-i tahribini gündün güne büyütüyor. Ebeveynin kısm-ı a'zami, çocuğunu hangi gayeye doğru sevk edeceğini, nasıl terbiye vereceğini bilmiyor. Bu karanlıklar içinde ışık tutacak münevver kadınlarımızın nezih ve fedakâr elleridir.(...)

Memleketimizde bu gibi beliyelere karşı çarpışmak umumi bir ihtiyaç hâlini aldığı şu zamanda hanımlarımız daha ziyade iş başında müsbet bir netice verecek bir tarz-ı faaliyette görünmeli.

Dergide değinilen konulardan biri de, "evlilik" konusu olmuştur. Eş seçiminde uygulanan bir gelenek olan görücülüğün, modernleşerek devam ettiği anlatılırken, örneğin kadının sofradaki davranışlarının "alıcı gözler" tarafından izlendiğinden, bu esnada kadının tabağına aldığı yemeğin miktarından, yemek yeme şekline bile dikkat edildiğinden bahsedilerek, kadınların her ortamda dikkatli olmaları gerektiği esprili bir dille anlatılmıştır.³⁴¹ Dergideki yazıların eğitici yönleri olmasının yanında, eğlendirici bir taraflarının da bulunmasının, dergiyi okunur ve takip edilir kıldığı söylenebilmektedir.³⁴²

Kadın Yolu ya da Türk Kadın Yolu Dergisi, aynı zamanda Türk Kadın Birliği adıyla kurulan cemiyetin yayın organı olması nedeniyle, toplantı, kongre ve organizasyon tarihleri bildirimleri ile dernek faaliyetlerini de yayınlamıştır. Dolayısıyla dergi, aynı zamanda, Cumhuriyet dönemi kadın hareketi hakkında fikir sahibi olmamızı da sağlayarak dönemine ışık tutmuş kadınların hak arama mücadelesinin önemli belgelerinden biri olmuştur. Dergide, kadınlar kadar erkek yazarlara da yer verilmiştir. Ancak çalışmanın kapsamı, kadının bakış açısından yapılan değerlendirmeleri kapsadığı için, erkekler tarafından yazılanlara değinilmemiştir.

b- Diğer Kadın Dergileri

Cumhuriyet döneminde çıkan gazete ve dergiler şunlardır.³⁴³

Süs, başyazarları arasında Muazzez Yusuf'un bulunduğu haftalık olarak kadınlara özel yayınlanan edebiyat dergisidir. 16 Haziran 1923'ten 26 Temmuz 1924 tarihine kadar 55 sayı olarak yayınlanmıştır. Mesul müdürü Mehmet Rauf'tur.

³⁴⁰ Pakize Ahmed, "İslâhât-ı İctimâiye ve Kadınlar", 1 Ekim 1926, no:20, **a.g.y.**, s.328

³⁴¹ Sâhire, Ankara, "Asrî Görücülük", 15 Ocak 1927, no:25, **a.g.y.**, s.409-410

³⁴² Yurdsever Ateş (Haz.), **a.g.y.**, s.56

³⁴³ Bkz. Zehra Toska vd. (Haz), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası(1869-1927)**, İstanbul, Metis Yay., 1993

Ev Hocası, 1 Temmuz 1923'te, İstanbul'da, resimli olarak çıkarılmaya başlanmış, ev hanımları ve aile hayatı üzerine bilgiler içeren bir yayındır.

15 Eylül 1924 tarihinde yayın hayatına başlayan **Firuze**, kadınlar için yayınlanan edebiyat dergilerinden **Süs Mecmuası**'nın devamı olup, başyazarı Muazzez Yusuf'tur.

Âsâr-ı Nisvan (Kadınların Eserleri) 26 Ocak 1925'te, İstanbul'da, iki haftada bir yayın yapmaya başlamış olan dergi, 20. sayısından itibaren **Kadın Yazıları** adını almış ve aylık yayınlanmaya başlamıştır. Sahibi ve mesul müdürü Fevziye Abdürreşit olan dergi, aile hayatına yönelik yazılar yayınlamıştır.

3 Haziran 1926 tarihinde, haftalık olarak yayınlanmaya başlayan **Çalığışu** da resimli olarak yayınlanmıştır.

Hanımlar Alemi isimli dergi, 1929 yılının Nisan ayında Mehmet Asaf tarafından, kadınlara yönelik olarak çıkarılmış ve haftalık olarak yayınlanmıştır.³⁴⁴

1930'larda yayınlanan **Resimli Ay Mecmuası** da kadın sorununu ele almış olup, yayıncılığını yapan Sabiha Sertel, dergi için yazılar da yazmıştır.³⁴⁵

Cumhuriyet Kadını³⁴⁶ 1934 yılında, haftalık olarak yayınlanmaya başlamış olup, kadının o dönemde nasıl olması gerektiği üzerine sosyal yaşam, iş yaşamı ve aile yaşamı ile ilgili yazılar yayınlamıştır.

2- Dernekler

Milli Mücadele Döneminde, kadınlar tarafından kurulan dernekler daha çok "yurdun bağımsızlığı için faaliyet göstermek" amacıyla kurulmuştur. Ancak sadece bu derneklerin değil, bu tarihlerden önce kurulan kadın derneklerinin de katkıları yadsınmamalıdır. "Vatanın kurtarılmasına hizmet" gibi ortak bir amaç çerçevesinde ilk bir araya gelmeyi gerçekleştiren Milli Kongre'de aralarında mütareke yıllarından önce kurulan kadın derneklerinin de bulunduğu 13 kadın cemiyeti ile birlikte toplam 52 kuruluş katılmıştır. Milli Kongre'ye iştirak eden dernekler şunlardır: Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, İstihlaki Milli Kadınlar Cemiyeti, Cemiyeti Hayriye-i Nisvaniye, Hilali Ahmer Kadınlar Merkezi, Biçki Yurdu, Himayeyi Etfal Kadınlar Merkezi, Musiki Muhipleri Hanımlar Cemiyeti, İslam Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Asri Kadın

³⁴⁴ Zehra Toska-Aslı Davaz Mardin, "Kadın Dergileri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, C.4, İstanbul, TETT Yay., Bs. 2003, s.346

³⁴⁵ Serpil Çakır, "Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü", **Yüzyıl Biterken CDTA**, C.13, İstanbul, İletişim Yay., 1996, s.751

³⁴⁶ Toska-Mardin, "Kadın Dergileri", s.346

Cemiyeti, Kadıköy Hanımları Müdafaa-i Milliye Merkezi, İnas Darülfünun Cemiyeti, Ticaret Mektebi İnas Cemiyeti, Darülmualimat Cemiyeti'dir.³⁴⁷

Kadınlar, Osmanlı'da başladığı yardım dernekleri faaliyetlerini, Milli Mücadele döneminde de sürdürmüştür. 1919 itibarıyla, yardım toplamak, göçmenlere, kimsesizlere yardım etmek, silahlı mücadeleye katılmak, işgalleri protesto eden mektup ve telgraflar göndermek ve askerlerin giyecek-yiyecek ihtiyaçlarını karşılamak gibi çeşitli faaliyetlerde bulunan kadın dernekleri, bu yolla "ülkesine ve bağımsızlığına sahip çıktığını" tüm dünyaya göstermiştir.

Milli Mücadele döneminde kurulan kadın dernekleri içinde, ilk kurulan derneğin Alaşehir Türk Kadınlar Cemiyeti olduğu ifade edilmiş olup, kuruluş tarihi 18 Mayıs 1919 olarak belirtilmiştir.³⁴⁸ İstanbul'a bu dernek tarafından çekilen ve İzmir Fecayii'nde³⁴⁹ yayınlanmış olan, telgraflardaki bilgilerden anlaşıldığına göre, dernek vatan savunmasına hizmet için faaliyet göstermek amacı taşımaktadır. Bu derneği sırasıyla *Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti*,³⁵⁰ *Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi*, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*'nin kuruluşu izlemiştir. *Kasaba İslâm Kadınları Cemiyeti* tarafından *Hâdisât Gazetesi*'ne gönderilen bildirinin yayınlanması ile varlığından haberdar olunan ve hakkında bundan başkaca bir bilgi bulunmayan dernek, bu bildiriye başta Avrupalılar olmak üzere tüm dünyaya seslenerek, Yunan işgali altındaki İzmir'de "*daima âdil bir Türk hükümeti idaresi görmek*" istediklerini belirtmişlerdir.³⁵¹ Derneğin, İzmir'in işgalinden hemen sonra kurulduğu ve İstanbul dışında, Anadolu'da da kadınların cemiyetler kurdukları anlaşılmaktadır.³⁵²

Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi, 10 Aralık 1919'da Kastamonu'da kurulmuş, başkanlığını Zekiye Hanım, cemiyet sekreterliğini Saim Hanım yapmakta olup; her mahalleyi dolaşarak yardım toplama, konferans ve miting düzenleme, protesto telgrafı çekilmesi gibi faaliyetlerde bulunulmuştur.³⁵³

³⁴⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C.2, İstanbul, İletişim Yay., 2.Bs. 2003

³⁴⁸ Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 3.Bs. 2007, s.129-131

³⁴⁹ İzmir Fecayii, İstanbul Hükümetince 1919 yılında, İstanbul'da bastırıldığı anlaşılan kitaptır. Bu konuda bilgi için bkz. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, s.362; Teoman Ergül, **Bekleyiş ve Zafer**, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 2007, s.379

³⁵⁰ Kasaba'nın, Turgutlu ilçesinin o zamanki adı olduğu anlaşılmaktadır. Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, s.131

³⁵¹ "Anadolu'nun Tuğyanı", 28 Mayıs 1919, Sene:1, no:148, **Hâdisât**'tan Akt. Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.115

³⁵² Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, s.131, Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.116

³⁵³ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.119

Bu dönemdeki, en önemli kadın cemiyeti olan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti* ile kadınların ilk siyasi parti kurma girişimi olan *Türk Kadın Birliği* hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmesi verilecektir.

a- Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti (1919)

4-12 Eylül 1919 tarihleri arasında toplanan Sivas Kongresi'nin ardından, Sivas Valisi'nin eşi Melek Reşit Hanım ile arkadaşlarının aracılığıyla, Anadolu'daki pek çok şehirde şubeleri açılan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*'nin kuruluş tarihi, resmi olarak 9 Aralık 1919 olup, 26 Kasım 1919 tarihinde Sivas Valiliği'ne başvurusu verildikten iki gün sonra, alınan izinle Sivaslı kadınların da katılımıyla genel bir toplantı düzenlenmiş ve cemiyetin kurulduğu halka duyurulmuştur.³⁵⁴ *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Temsiliyesi* ile karşılıklı bilgi alışverişinde olan Cemiyet, hükümetten, yabancı ülke temsilciliklerine kadar pek çok yere telgraflar çekerek, işgallere tepki göstermiş, ordu için yardımlar toplamış, çeşitli illerde açılan şubeleriyle, mücadelede önemli katkılar sağlamıştır.³⁵⁵

Cemiyetin kuruluşunda görev alanlar, Melek Reşit Hanım, Samiye Hanım, Şefika Kemal Hanım, Emine Hanım, Ayşe Bedriye Hanım, Nuriye Hanım, Neyyire Hanım, Şerife Hanım, Safiye Makbule Hanım, Behire Hanım, Ferruh Hanım, Ayşe Şuhude Hanım, Memduha Hanım ve Kamer Hanım olup, kuruluş amaçları, işgaller karşısında boyun eğmemek; Avrupa Devletlerinin başkan eşlerine, İstanbul Hükümeti'ne başta Padişah olmak üzere telgraf göndererek işgalleri protesto etmek; İstanbul matbaa ve gazetelerine telgraf çekerek suskun kalınmaması ve yapılan haksızlıkların tüm dünyaya duyurulması için destek istemek; savaş sırasında kimsesiz kalanlara, yardıma muhtaçlara, askerlere giyecek-yiyecek sağlamak, bağış toplamaktır.³⁵⁶ Yüksek bir kültür düzeyine, sorumluluk duygusuna sahip özverili bu kadınlar, mücadeleye maddi ve manevi destek vermiş, birlik beraberlik içerisinde duyarlı, mücadeleci, üretici olmuş, kararlı bir çaba içinde çalışarak sayısız hizmetlerde bulunmuşlardır.

Cemiyetin kuruluşunu, Mustafa Kemal Paşa'ya bildiren, 12 Aralık 1919 tarihli telgrafta, sekiz yüzden fazla kayıtlı üyeye ulaşıldığı ve Anadolu'nun diğer şehirlerinde de şubeler açılmasına çalışıldığı anlatılmış, "*vatanî her emirlerini ifâya bir dakika tereddüd etmeyerek*" hazır oldukları bildirilmiştir.³⁵⁷ Mustafa Kemal Paşa

³⁵⁴ Bekir Sıtkı Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, Ankara, TTK Yay., 1986, s.1

³⁵⁵ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, s.117-118

³⁵⁶ Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...*, s.90

³⁵⁷ Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...*, s.3-4

tarafından, 13 Aralık 1919 tarihinde, *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*'ne cevaben "Türk kadınlarının fedakarlıkları tüm dünyada, özellikle de Avrupa'da bu mücadeleye muhalif olanlarca görülüp takdir edileceğini" düşündüğünü belirtmiştir:

Anadolu'nun Bilhassa pek büyük inkilâplara muhtaç olan kadınlık hayatında âtiyen pek büyük âsâr-ı terakki ve intibâh va'd eden bu şâyân-ı takdir teşebbüs, memleketin her türlü selâmet ve saâdetini gaye edinmiş olan heyetimizin bihakkın müstelzim-i şükrânı oldu.

Diğer taraftan, cemiyetin kuruluşu kamuoyuna da telgraf çekilerek ve gazetelere ilan verilerek duyurulmuştur. Basında da, cemiyetin faaliyetleri hakkında haberler yer almıştır.³⁵⁸

Sivas Hanımları geçen Cuma günü, Numune Kız Mektebi'nde toplanarak, memleketin bütünlüğü ve istiklâlini müdafaa uğrunda bütün Anadolu'nun birliği için çalışmak üzere bir cemiyet kurmuşlar, İstanbul hükümetine, İtilâf Devletleri temsilcilerine çektikleri telgraflarla, vatanlarının uğradığı tehlikeyi protesto etmişlerdir. Hanımlarımızın memleket endişesi etrafında, erkekleri ve kardeşleriyle elele ve sonuna kadar çalışmaya azmettiklerini gösteren, bu vatanperver teşebbüs hususıyla, nutuklarında ve telgraflarında gösterdikleri metin, ciddi ve müstesna fedakârlık hisleri her türlü düşüncelerin üstünde bir his ve heyecan ile yazılmıştır.

İtilaf devletleri ve İstanbul Hükümeti'ne protesto telgrafları çekerek, Milli Mücadele için Anadolu'ya geçenlere destek mesajları göndererek, Ordu'ya para, giyecek ve yiyecek için yardım kampanyaları açarak Kurtuluş Savaşı boyunca büyük hizmetler görmüş olan *Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti*, tüm il ve ilçelere, 18 Aralık 1919 tarihli gönderilen genelgede, oralardaki kadınların da kendileriyle benzer şekilde dernekler kurmaları için çağrıda bulunmuşlardır.³⁵⁹

Vesâtat-ı âsafileriyle dahil-i daire-i memuriyetiniz menâtıkında bulunan hanımefendi hemşirelerimizi bu eser-i hamiyete iktidâya davet ediyoruz.

Cemiyetin Kastamonu, Amasya, Kayseri, Kangal, Pınarhisar, Niğde, Aydın, Viranşehir, Erzincan, Eskişehir, Burdur, Yozgat, Konya, Bolu, Bursa, Ankara, Denizli, Isparta ve Karahisar'da şubeleri açılmış, işgaller karşısında başta kadınlar olmak üzere, kitleleri harekete geçirip organize ederek, cephane imalatından bunların cepheye taşınmasına, dikiş atölyeleri açılmasından savaşın mağduru olan dul kadınlar ve çocuklar ile ordudaki askerler için bağış kampanyaları düzenlenmesine kadar pek çok faaliyeti gerçekleştirerek Milli Mücadele'ye önemli katkılar sağlamıştır.³⁶⁰

³⁵⁸ 8 Kasım 1919 tarihli haberi *İrade-i Milliye*'den aktaran, Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.91

³⁵⁹ Baykal, *Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları...*, s.5

³⁶⁰ Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda...**, s.113-137

b- Türk Kadın Birliği

Türk Kadınlar Birliği'ne kadar olan süreçteki kadın hareketlerinin temeli Osmanlı'nın son dönemlerine kadar gitmektedir. Kadınlar, o dönemde aralarında dayanışma sağlayarak, dernekler yoluyla örgütlenmiş ve pek çok faaliyet gerçekleştirmiştir. Bu örgütlenmelerin çoğuna etkin olarak katıldığı görölen Nezihe Muhiddin, Cumhuriyet döneminde kadınların siyasal hayata katılım mücadelesinde de yer alarak bir ilke imza atmıştır. Onun başında olduğu Kadınlar Halk Fırkası adıyla kurulan ancak, siyasal parti olarak kabul edilmemiş olan oluşum, Türk Kadın Birliği (TKB) adıyla derneğe dönüşmüş, aynı zamanda Cumhuriyetin ilk kadın derneği olmuştur. TKB'nin tüzüğünde amaç ve faaliyetlerine ilişkin maddeler şunlardır:³⁶¹

Madde 1- 7 Şubat 340 [1924] tarihinde İstanbul'da Türk Kadın Birliği adıyla bir dernek kurulmuştur.

Madde 2- Türk Kadın Birliği, Türk kadınına sosyal ve siyasal haklar karşısında her türlü yükümlölük ve vatan ilgisini ispatlayacak bir düzeye eriştirmeye çalışacaktır.

Madde 3- Birliğin amacı: Kadınlığı düşünsel ve sosyal alanlarda yükselterek, modern ve olgun bir düzeye eriştirmektir. Birlik bu amaca varmak için genç kızları gerçek anne olarak yetiştirmek, kadınlık dünyasındaki feci sosyal yaraları iyileştirmek, dul, kimsesiz ailelere ve ilkokuldaki çocuklara yardım etmek, fakir çocukları okutmak, yeni kuşağın maddi ve manevi eğitimiyle ilgilenmek, kadınlığı dış hayatta çalışmaya özendirmek için çaba sarfederek konferanslar düzenlemek ve eserler yayımlamak konusunda elinden geldiğince çalışacaktır.

Madde 8- Türk Kadın Birliği, amacını yerine getirmek için idealinden ayrılmamak koşulu ile özel yasalara göre çeşitli kurumlar oluşturabilir. Bütün Türkiye il ve ilçelerinde işbu tüzüğu uygulamada kabul etmek ve üyesi yüz kişiden az olmamak ve merkezi derneğe bağlı olmak üzere bir Kadın Birliği şubesi kurulabilir.

Kongrelerde merkez şube temsilcileri davet olunur. Tüzüğe ait değişiklik ve düzeltmeler merkez kongresinde yapılır. Dışa karşı derneği genel merkez temsil eder.

Madde 23- Yönetim kurulu denetimi altında kadın, erkek üyelerden kurulu bilim, edebiyat, sağlık, eğitim, hukuk komisyonları kurulacaktır.

TKB, hazırlanan yeni tüzük çerçevesinde, hızla çalışmalara koyulmuştur. Tüzük incelendiğinde kadınların toplumsal, ekonomik, kültürel alanlarda geliştirilmesi ve eğitilmesi, kadınların çalışma hayatına kazandırılması ve bu amaçla konferanslar düzenlenmesi, fakir ve ihtiyaç sahibi çocukların okutulması, dul kimsesiz kadınlara yardım edilmesi hedeflendiği görölmektedir. Bu çerçevede birlik, çalışmaya başladığı günden itibaren, yetimlere elbise, çorap, ayakkabı dağıtmış; dul kadınlara para yardımı yapmış; fakir ve dul kadınlar çeşitli işlere yerleştirmiş; İstanbul'da yaşayan yardıma muhtaç çocukların istatistiksel bilgisi oluşturmuş; dikiş evi kurmuş;

³⁶¹ Baykan- Ötüş Basket, **Nezihe Muhittin...**, s.149-150

yardıma amaçlı sergiler düzenlemiş ve bu faaliyetlerinden dolayı "kamuya yararlı dernekler" kapsamına alınmıştır.³⁶²

Nezihe Muhiddin, "derneğin fikirlerini açıklamak" amacıyla, 1925 yılında **Türk Kadın Yolu** dergisini çıkarmaya başlamıştır.³⁶³ Muhiddin, siyasal hak taleplerini güçlü kalemını kullanarak **Kadın Yolu**'nda yazdığı yazılarda dile getirmiştir. Derginin ilk sayısından başlayarak, diğer vatandaşlarla (erkeklerle) eşit sayılan kadınların, seçme ve seçilme hakkından yoksun olmasını eleştirmiş ve kadınların siyasal hak mücadelesinin sürdürüleceğinin sinyallerini vermiştir.³⁶⁴

Kavânîn-i mevzû'aya [kabul edilen kanunlar] aynı şerâit dahilinde mutâva'atkâr ve vergi itâsına her vatandaş gibi mecbur olan Türk Kadını niçin vâz-ı kanunları intihâb etmek hakkından mahrum olmalıdır? Tahsil-i ibtidâî, cins ayırmaksızın bir mecburiyet hükmünde vaz'edilmiş olmasına binaen, Türk kadınının mâdûniyeti mevzû-ı bahis olamaz. Hâlbuki intihâb meselesinde müntehabın mutlaka okumak bilmesi de mecburi değildir. Kahvehane peykelerinde müsekkinâne esrar çeken birine verilen bu hak, kendinden müdrük, tahsili mükemmel bir kadından esirgenebilir mi?

TKB, **Kadın Yolu** kanalıyla, mücadelesini geniş kitlelere ulaştırabilmiş, faaliyetlerinden kamuoyunu haberdar etmiş, halkın ve basının nabzını tutmuş, hükümete taleplerini iletebilmiştir. Bu süreçte, Cumhuriyet'e bağlılıklarını sıkça dile getiren kadınlar siyasal, sosyal ve ekonomik haklarla ilgili taleplerini sürdürmeye devam etmiş, özellikle ekonomik haklar konusunda girişimlerde de bulunmuşlardır. Bu amaçla, Türk Kadın Birliği Dikiş Evi kurulmuştur. Derneğin faaliyetlerine ilişkin haberlerin de paylaşıldığı dergide, kadınlara çalışma olanağı sağlayan Türk Kadın Birliği Dikiş Evi'nin nizamnamesi de yayınlanmıştır. Buna göre, 20 Eylül 1926 tarihinde fakir, dul kadınlar ve yetimlere istihdam sağlanması amacıyla dernek tarafından dikiş evinin kurulduğu duyurulmuştur.³⁶⁵ Dergide bundan başka, fakir çocukların eğitim masraflarına destek vererek, ders kitaplarının alınmasına yardım edilmesi, gıda yardımı yapılması, giyecek yardımı yapılması, düzenlenen organizasyonlardan elde edilen gelirlerle hasta ya da sakat, yaşlı kadınlar ve çocuklar gibi ihtiyaç sahipleri ile bazı cemiyetlere (Tayyare Cemiyeti gibi) maddi yardım yapılması, derneğin çeşitli illerde açılan şubeleri ve bu şubelerin çalışmaları hakkında yapılan ve yapılacak olan pek çok faaliyeti içeren bilgiler paylaşılmıştır.³⁶⁶

³⁶² Baykan- Ötüş Basket, **Nezihe Muhittin...**, s.150-151

³⁶³ Baykan- Ötüş Basket, **a.g.e.**, s.151

³⁶⁴ Nezihe Muhiddin, "Kadın Yolunun Şiârı", 16 Temmuz 1925, no:1, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu ...**, s.64

³⁶⁵ Türk Kadın Birliği Havâdisleri "Türk Kadın Birliği Dikiş Evi Nizamnâmesi", 15 Eylül 1926, no:19, **a.g.y.**, s.313

³⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. Türk Kadın Birliği Havâdisleri, **a.g.y.**, s. 151,206,280,313,426,441-442,459

Anlaşıldığı üzere, ilk başlarda muhtaç kadınların ve çocukların maddi ihtiyaçları karşılanmış, eğitim desteği sağlanmış, kadınların çalışması için girişimlerde bulunmuş olan dernek, “yardım amaçlı dernekler” gibi çalışmış olup, 1927 yılında tüzük değişikliğine giderek, programına “oy hakkı” maddesinin eklenmesiyle, kadınlara siyasal haklar tanınması amacıyla vazgeçilmediği de gösterilmiştir.³⁶⁷

1926 yılında Medeni Kanun’un kabul edilmesinin ardından Cumhuriyet kadını erkeğiyle eşit koşullarda yaşamak adına önemli bir adım daha atmış olduğundan, 25 Mart 1927 tarihinde kadınlarla beraber erkeklerin de katılımıyla düzenlenen Türk Kadın Birliği Kongresinde, Nezihe Muhiddin “*İctimaî hayatta Türk kadınının mühim bir uzuv olması siyasî hakkını almasından âmildir*”³⁶⁸ diyerek savunduğu “kadınların siyasal hak talebi”ni dile getirmiş ve bu talep nizamnamede yerini almıştır. Kongrenin programı “Hey’et-i İdare mesâi raporu, Malî rapor, Nizamnâme müzakeresi, İntihâbât ve Beynelmilel Kadın Cemiyeti mesâisine murahhas intihâbı” maddelerinden oluşmakta olup; gerekli okumalar sonucu, görüş alışverişleri ve oylamalar yapıldıktan sonra Nezihe Muhiddin’in tekrar başkan seçilmesiyle kongre sona ermiştir.³⁶⁹ Bu kongrede amaç, dikkatleri kadınların siyasal haklarına çekerek, bu konuda destek sağlamaya çalışmak olmuştur. Ancak, TKB’nin bu olağan kongresinin ardından yolsuzluk ve usulsüzlük iddiaları gündeme gelmiş, takip eden aylarda soruşturmalar başlatılmış, 26 Eylül 1927’de toplanan olağanüstü kongre ile Nezihe Muhiddin görevden uzaklaştırılmış, yerine seçilen Sadiye Hanım da 1928 yılı Ocak ayında görevinden istifa edince, Latife Bekir başkanlığa seçilmiştir.³⁷⁰ Latife Bekir, 10 Mayıs 1935 tarihinde dernek kendini feshedinceye kadar görevini sürdürmüştür.

TKB, kuruluş aşamasında Batılı kadın derneklerinin ve basının dikkatini çekmiştir. Beynelmilel Hakk-ı İntihab Kadın Cemiyeti (BHİK), Beynelmilel Kadın İttihadı Cemiyeti ve Beynelmilel Kadın Birliği ile iletişime geçilerek ilişkiler geliştirilmiş olup; bunlardan, Beynelmilel Kadın Birliği’ne üyelik gerçekleştirilmiştir.³⁷¹ TKB başkanı Nezihe Muhiddin, BHİK başkanı Marguerite Corbett Ashby’e birliğin 1929 tarihli kongresinin İstanbul’da yapılmasını teklif etmiş, cevabî mektup Türk Kadın Yolu’nun 24.sayısında da yayınlanmıştır. Mektupta “Türkiye’deki kadınların

³⁶⁷ Çakır, “Osmanlı Kadın Dernekleri”, s.153-154; Zehra Toska, “Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımirzaoğlu, İstanbul, TETT Yay., 1998, s.84

³⁶⁸ “Kadın Birliği Kongresi Zabıtname Müzakerâtı”, 15 Haziran 1927, no:29, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu ...**, s.470

³⁶⁹ “Kadın Birliği Kongresi Zabıtname Müzakerâtı”, **a.g.y.**, s.469-473

³⁷⁰ Zihnioglu, **Kadinsız İnkılap...**, s.234-244

³⁷¹ Zihnioglu, **a.g.e.**, s.171,174

ilerlemesinin büyük sevinç ve ilgiyle takip edildiği" belirtilirken, Nezihe Muhiddin'in bu harekette "teşvik, cesaret ve inancının" önemine de değinilmiştir.³⁷²

Avrupa, TKB'nin faaliyetleri ve Türkiye'deki kadın hakları çalışmaları ile yakından ilgilenmiş olup, XII. Arsiulusal (Uluslararası) Kadın Birliği Kongresi'nin Türkiye'de yapılması için harekete geçilmiş ve kongre, 18-24 Nisan 1935 tarihleri arasında İstanbul'da gerçekleştirilmiştir. Bu kongre, aynı zamanda sonun başlangıcı olmuş, 10 Mayıs 1935 tarihinde, beş yüz kişilik üyeden sadece on yedisinin katılımıyla gerçekleşen olağanüstü kongre, TKB'nin kapatılması kararını, oybirliği ile alarak birliğin kendini feshettiğini duyurmuştur. Birliğin, kongrede barış konusunun işlenmesiyle, müttefiklerin propaganda yapmasına ortam hazırladığı ve bu durumun hükümetin hoşuna gitmediğinden tutun, kadınlarla erkeklerin siyasi alanda eşitliğinin sağlandığı için örgütlenmenin gereğinin ortadan kalktığına ilişkin görüşlere kadar pek çok neden ileri sürülerek kamuoyundan gelen baskılarla derneğin faaliyetlerine son verdiği iddia edilmiştir.³⁷³ Sonuç ne olursa olsun, TKB yaptığı çalışmalarla Türk kadınının siyasal ve sosyal haklarını savunmuş, bu konuların gündeme alınmasını ve bu hakların verilmesi konusunda kamuoyunun düşüncelerini değiştirmede önemli başarılar elde etmiştir. Cumhuriyet modernleşmesi sürecinde gerçekleştirilen reformların, kadınların mücadelesi sonucu değil, iktidarın yaptığı düzenlemeler sonucu gerçekleştiği iddialarının Türk Kadınlar Birliği çalışmaları incelendiğinde doğru olmadığı kanıtlanmaktadır.

Türk Kadınlar Birliği'nin kapanması, Türk kadınlarının feminizm yolundaki çabalarında bir dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu, yaklaşık yüz yıldır sürmekte olan bir oluşumun sonlandığı anlamına gelmiştir. Kadınlar açısından, 1838 Türk-İngiliz Ticaret Anlaşması ilk dönüm noktası olup, Osmanlı'nın en ücra yerlerine kadar giren İngiliz dokuma tezgahları kadınları kamusal alana çekmiş, geleneksel toplumun kalıplarını yıkmıştır. Bunu, Tanzimat'tan sonra sağlanan eğitim imkanları takip etmiştir. II. Meşrutiyet'e gelindiğinde kendi dernekleri ve yayınlarıyla önemli bir söylemin potansiyelini oluşturan bir kadın hareketi vücuda gelmiştir. Bu kadın hareketinin, Cumhuriyet'in ilk yıllarında verdiği oy mücadelesi, Cumhuriyet'in göz kamaştırıcı atmosferinde fazla görünmemiştir. Oysa, kadınlar, onlara da oy hakkı verilmesi için etkin bir mücadele vermiştir.³⁷⁴

³⁷² Mektup: Marguerite Corbett Ashby, "Nezihe Muhiddin Hanımefendi'ye", 15 Kânûn Evvel (Aralık) 1926, no:24, **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu ...**, s.395-396

³⁷³ Yurdsever Ateş (Haz.), **a.g.y.**, s.45-50

³⁷⁴ Çaha, **Sivil Kadın**, s.120

3- Öncü Kadınlar

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecine girmesine müteakip, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması mücadelesinin verilmeye başlandığı 1918'den itibaren, bağımsızlık adına kadınların gösterdiği büyük gayretler çok etkili olmuştur. Bu kadınlar, miting meydanlarından cepheye kadar pek çok alanda varlık göstermişlerdir. Gördesli Makbule Hanım, Tayyar Rahime Hanım, Hatice Hanım, Fatma Seher Hanım ve Nezahat Hanım gibi isimler tarihe adını yazdıran mücadeleci kadınlardan birkaçıdır; ancak bağımsızlık savaşına tüm kadınlar hizmet etmiştir.³⁷⁵ Bu kadınlar arasında öne çıkan diğer isimler arasında, Meliha Hanım, Sabahat Hanım, Zeliha Hanım, Naciye Hanım, Nakiye (Elgün) Hanım, Münevver Saime Hanım ve Şukûfe Nihâl Hanım sayılabilir.

Bundan başka, ülkenin bağımsızlık mücadelesinin başından sonuna her alanda yer alan Halide Edip gibi, Nezihe Muhiddin de ülkenin gelişimine katkı sağlamak amacıyla uğraş vermiştir. Her ne kadar bu kadınların varlığının esası, "Osmanlı kadını"ndan müteşekkil olmuş olsa da, Cumhuriyet döneminde önemli katkıları bulması dolayısıyla, bu iki kadın hakkında daha ayrıntılı bilgi verilmiştir.

a- Halide Edip

1883 yılında³⁷⁶ İstanbul'da doğan Halide Edip, Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ni bitirmiş, ilk evliliğini Salih Zeki Bey'le yaptıktan sonra ikinci evliliğini Doktor Adnan Bey ile gerçekleştirmiş olup, yazıları 1908'de yayınlanmaya başlamıştır. İlk romanı *Seviye Talib* 1909 yılında yayınlanmıştır. 1910 yılında *Handan* yayınlanmıştır. Eller, Ervah-ı Makamat isimli mensurelerini 1911 yılında *Harab Mabettler* ve *Dağa Çıkan Kurt* isimli kitaplarda toplamıştır. Aşk Efsaneleri, Denizin Hatıraları isimli yazıları da bulunmakta olup; 1912 yılında *Son Eseri* ile *Yeni Turan*, 1917 yılında *Mev'ut Hüküm*, 1922 yılında *Ateşten Gömlek*, 1924 yılında *Raik'in Annesi*, 1926 yılında *Vurun Kahpeye*, 1924 yılında *Kalp Ağrısı*, 1928 yılında *Zeyno'nun Oğlu* isimli romanları yayınlanmıştır. *Zeynebim*, *Çakır Ayşe* isimli hikayeleri bulunmaktadır. 1936 yılında *Sinekli Bakkal*, 1937 yılında *Yol Palas Cınayeti* ve 1939 yılında *Tatarcık* isimli romanları yayınlanmıştır.³⁷⁷

³⁷⁵ Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, s.22-25

³⁷⁶ Halide Edip'in doğum tarihi bilgisi, kaynaklarda çeşitlilik göstermektedir: Baha Dürder (Haz.), **Halide Edib: Hayatı, San'atı hakkında, Kitaplarının mevzuları ve Metinler**, İstanbul, Çığır Kitabevi, 1940, s.9; Sevük, **Tanzimattan Beri, I, Edebiyat Tarihi**, s.341; Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde...**, s.31; Ayşe Durakbaşa, **Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yay., 2. Bs. 2002, s.148

³⁷⁷ Sevük, **Tanzimattan Beri...**, s.341-347

Halide Edip, anneannesinin etkileyici kişiliğinin büyümesine kapılmış, güçlü dini inanç ve geleneklerin şemsiyesi altında büyürken, babasının yönlendirmesiyle İstanbul Amerikan Koleji'ne başlamıştır.³⁷⁸ Okula devam ederken aynı zamanda özel dersler de almış olan Halide Edip'in, edebiyat alanındaki eserlerinin başarısında, özel öğretmenleri arasında bulunan Rıza Tevfik'ten öğrendiklerinin büyük payı vardır.³⁷⁹ Gerek evde, aileden ve özel öğretmenlerden, gerekse, Amerikan Koleji'nde aldığı eğitim, yazarın bütün hayatında önemli rol oynamıştır. Halide Edib'in babasından aldığı Batılı eğitim tarzı ile anneannesinin evinde aldığı eğitim tarzı birbirinden farklı olup, bu farklılık çocuk yaştaki yazarın dünyasında çatışma yaratmamış, aksine çocukluğunda aldığı eğitim tarzlarını özümsemiş ve bu Doğu-Batı sentezini daha sonra, eserlerine de yansıtmıştır. Kişiyi ailede verilen eğitim ve içine girdiği her çevre, onun hayata bakışını etkilemektedir. Halide Edib, çocukluktan itibaren öz güvene sahip bir birey olarak yetiştirilmiştir. Öğrencilik yıllarında çevirisini yaptığı *Mâder* (The Mother), için "İfade-i Mahsusa" 28 Ekim 1897'de **Hanımlara Mahsus Gazete**'de yayınlanmıştır.³⁸⁰ Burada, *Mâder*'in içeriğinden bahsedilmiştir. 1 Ağustos 1908 tarihi itibarıyla yazmaya başladığı **Tanin Gazetesinde**, büyük yankı uyandıran yazılarıyla "adeta Türk kadınlarının sözcülüğünü" yapmakta olup, yazılarının yayınlandığı başka dergiler de bulunmaktadır. Bunlar, **Aşyan, Resimli Kitap, Demet, Musavver Muhit**'tir.³⁸¹

1908 yılında, "kadınların eğitim ve kültür seviyelerinin yükseltilmesine yönelik faaliyette bulunan" Teal-i Nisvân Cemiyeti'nin kurulmasında görev almış ve derneğin başkanlığını yapmıştır. 1909 yılındaki 31 Mart vakasından sonra yaşananların kendisi için tehlike teşkil etmesi endişesiyle Mısır'a gitmiş, oradan da İngiltere'ye geçmiş, bir süre orada kaldıktan sonra ülkeye geri dönmüş, 1910'da İngiltere'ye ikinci bir ziyarette daha bulunmuş, orada "feminist" kadınların eylemlerine şahit olmuştur.³⁸²

1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'nin çıkardığı **Türk Yurdu Dergisi**'nde yazıları yayınlanan tek kadın olan Halide Edip, düzenlenen konferanslara konuşmacı olarak katılmış, Türk Ocağı'nda da ders vermiş, yazdığı *Yeni Turan* piyesi, 1913'te kadınlar ve erkeklerin birlikte yer almasıyla sahnelenmiş olup, bu sayede kadınlar tarafından, kadın-erkek karma bir topluluğa ilk defa seslenildiği

³⁷⁸ Deniz Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Yay., 1997, s.144

³⁷⁹ Dürder, **Halide Edib...**, s.9-10

³⁸⁰ Hâlîde binti Edib, "İfâde-i Mahsûsa", 28 Ekim 1897, no:134, s.126-127

³⁸¹ Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde...**, s.44-45

³⁸² Durakbaşa, **Halide Edip, Türk Modernleşmesi ...**, s.193-197

ifade edilmiştir.³⁸³ Halide Edip'in katıldığı Türk Ocağı'nda 1915 ve 1916 tarihlerinde düzenlenen toplantıların ve müsamerelerin amacı yaralı askerler için yardım toplamak ve halkın nabzını tutmaktır.³⁸⁴

1916 yılında Cemal Paşa'nın çağrısı üzerine Suriye'ye hareket eden Halide Edip, yeni kurulacak okullarla ilgili inceleme yapması konusundaki istekleri yerine getirerek araştırmalarını tamamlamış ve buna yönelik raporları sunmuştur. Halide Edib, Suriye'de okul açmayı çok önemli görmüştür. Raporunda, Türk kültürünün ve dilinin öğretilmesinin gerekli olduğunu, bunun da ancak devletin açacağı yeni okullarla gerçekleştirebileceğini belirtmiştir. Türkler'in, Araplar için kanlarını döktükleri halde, Arapların Türkleri istememelerinin nedeninin, buna yönelik bir eğitim politikasının bulunmaması olduğunu, açılacak okulların önce kendi toplumunun ihtiyaçlarını yansıtması ve bu ihtiyaçlara cevap verir nitelikte olması gerektiğini düşünmektedir. Okul açma hazırlıklarını da bu düşünceler doğrultusunda yönlendirmiştir. Halide Edib, eğitimin insanı kültürüne yaklaştıracığına, iyi bir eğitim alan kişinin, kültürünü daha iyi tanıyacağına ve benimseyeceğine inanmıştır. Aynı yılın Aralık ayında bu okulların açılması nedeniyle tekrar Suriye'ye gitmiş, kısa süreli olarak İstanbul'a dönmüş olsa da, 4 Mart 1918'e kadar Suriye'de kalmıştır.³⁸⁵

14 Haziran-11 Temmuz 1918 tarihlerindeki Türk Ocağı Kongresine katılan Halide Edip, Türk Ocakları tarafından kurulan Köycüler Cemiyeti'nin başkanlığına getirilmiş, aynı zamanda derneğin yasa encümeninde de görev almıştır.³⁸⁶ 1919 Mayıs'ında İzmir'in işgal edilmesi, onun üzerinde büyük bir etki bırakmıştır, içinde bulunduğu "milli mukaddes cinnetin" tesiriyle, işgali protesto için Türk Ocağı'nın da hazırlığında yer aldığı Fatih mitinginde "duygu yüklü" bir konuşma yapmıştır.³⁸⁷ Bundan başka pek çok mitingde, konuşmacı olarak, halkın duygularını harekete geçirmiştir. Miting ve protestolara aktif olarak katılan Halide Edip, direnişin örgütlenmesinde de önemli bir rol üstlenmiştir.

1920 yılının mart ayında Ankara'ya giderek Mustafa Kemal ve arkadaşlarının yanında yer almıştır.³⁸⁸ Ankara'da Hilâl-i Ahmer'in yardım faaliyetlerine katılmış, Eskişehir Hilâl-i Ahmer Hastanesine ziyarete gitmiş ve 1921 yılı Haziran ayında bu hastanede çalışmaya başlamış, 16 Ağustos 1921 tarihinde gönüllü olarak Batı cephesinde görevlendirilmiş ve onbaşı rütbesi verilmiştir. At sırtında yollara düştüğü

³⁸³ Mustafa Baydar, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1968, s.54-57

³⁸⁴ Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde...**, s.55

³⁸⁵ Enginün, **a.g.e.**, s.56-58

³⁸⁶ Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s.177,215-216

³⁸⁷ Adıvar, **Türkün Ateşle İmtihanı**, s.23-27

³⁸⁸ Durakbaşa, **Halide Edip, Türk Modernleşmesi ...**, s.148

1921 yılı Eylül ayından, 1922 yılı Ağustos ayına kadar çok yoğun bir dönem geçirmiş ve Milli Mücadele ile özdeşleştirilerek, efsane haline gelmiştir.³⁸⁹

Halide Edip Adıvar'ın eşi Adnan Adıvar'ın da kurucuları arasında bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, 1924 yılında kurulmuş ancak Haziran 1925'te kapatılmış olup, parti ileri gelenleri mahkemeye sevk edilmiştir; bu süreçte yargılanma başlamadan, Halide Edip ve eşi Avrupa'ya gitmiş ve 1939'a kadar yurda kesin dönüş yapmamıştır.³⁹⁰

Halide Edip'e göre, kadın toplumun temelidir. Bu nedenle, kadınlar çalışma hayatında yer almalıdır. Bunun koşulu da, eğitilmiş olmasından geçmektedir. Diğer bir deyişle, Halide Edib kadının eğitimi ve çalışma hayatındaki yerini bir bütün olarak değerlendirmektedir. Romanlarında bu konuya vurgu yapmıştır. *Handan, Son Eseri, Zeyno'nun Oğlu, Döner Ayna* gibi eserlerindeki kadın kahramanlar, iyi eğitilmiş ve kültürlüdür. Eğitimi hayatın her alanına yayan ve toplumda her bireyin eğitimine önem veren Halide Edib, eserlerinde en fazla kadının eğitime değinmiştir. Her alanda gelişme ve ilerlemenin temelini kadının eğitime bağlayan yazar, geçmişten gelen bu eğitim eksikliğinin giderilmesi için gerek yazılarıyla, gerekse faaliyetleriyle çaba sarf etmiştir. Halide Edib'e göre, kadının eğitimi önemlidir, çünkü kadın, çocuğu ilk yetiştirecek olan "anne"dir, iyi eğitim almış bir anne de, iyi eğitilmiş bir toplumun temelidir.

Halide Edib, ülke zor durumdayken cephede görev almış, vatanın kurtuluşu için çalışmıştır. Bir yandan da yazdığı eserlerle millî mücadeleyi desteklemiş, halkı bilinçlendirmeye, *Ateşten Gömlek* gibi eserleriyle, halkı yüreklendirmeye çalışmıştır.³⁹¹ Halide Edip'in eserlerindeki kadın kahramanlar, birkaç yabancı dili bilen, iyi eğitim görmüş, modern giyimli, öğretmenlik ve hastabakıcılık gibi mesleklerle topluma faydalı olmaya çalışan, anaç ama aynı zamanda arkadaş olan kadınlardır. Ülke meseleleri konusunda hassas olan bu kadınlar, gerektiğinde aktif olarak hizmete katılmaktan korkmazlar. Kadınların dişilikleri, neredeyse, yok gibidir. Onun romanları, Cumhuriyetle beraber kadınların toplumsal yaşamda yerini alabilmesi için "cinsiyetsiz ve kadınlıklarından sıyrılmış olma" gibi bir şarta bağlı olduğunu düşündürmektedir.³⁹²

³⁸⁹ Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde...**, s.79-86; Koloğlu, **Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı...**, s.329

³⁹⁰ Durakbaşı, **Halide Edip, Türk Modernleşmesi ...**, s.149-150

³⁹¹ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını**, s.112

³⁹² Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...**, s.145

b- Nezihe Muhiddin

Nezihe Muhiddin, 1889 yılında bürokrat bir ailenin kızı olarak İstanbul'da doğmuş, babası Muhiddin Bey Musul istinaf azalığından emekli olmuş, kısa süreliğine mahalle mektebine gitmişse de eğitimi, özel dersler aldırılması suretiyle sürdürülmüş, Kumkapı Sörlük Okulu'nda Fransızca'yı ilerletme imkanı bulmuş, öğretmen olmak amacıyla Maarif Nezareti'ne yaptığı başvuru sonucu açılan sınavda başarılı olmuş ve kız idadisinde göreve başlamış, 20 yaşında da Darülmuallimat'ta öğretmen olarak ders vermeye başlamış, ilk romanı olan *Şebâb-ı Tebâb* 1909 yılında yayınlanmıştır.³⁹³

İlk evliliğini yaptığı Muhlis Bey'le evli olduğu dönemde, kuruluşunda yer aldığı ve kâtibeliğini (genel sekreterliğini) yaptığı *Osmanlı Türk Hanımları Esirgeme Derneği* (1913) için düzenlenen organizasyon vesilesiyle, Darülfünun konferans salonunda yaptığı söyleşi *Kadınlar Dünyası* dergisinde de yayınlanmıştır. Burada "Nezihe Muhlis" adıyla anılmaktadır. Konuşmasında, memlekette yaşanan felaketlerin sebebinin ekonomik yapıyla bağlantılı olduğundan bahsedip, devletin parasının yabancılara gitmemesi, devlet bütçesine katkı sağlanması için, Osmanlı'nın önemli bir unsuru olan kadınlara çağrıda bulunarak yerli malı kullanılmasını tavsiye etmiştir.³⁹⁴

[B]üyük Osmanlılığın bir unsur-ı mühimmi olan biz kadınlar, halin, istikbalin valideleri mevrus-ı ecdadımız olan azm-i bî-nihayemizle, Avrupalılarla, evet Hristiyan ve mutaassıp Avrupalılarla mücadele edelim. İcap ederse, fitratın bize emrettiği hiss-i tezeyyünden bir parçasını da feda eyleyelim. Kaba saba olsa da zade-i tab'imız olan mahsulât ve mamulâtımızı giyelim.

Ona göre, ekonomi kadar eğitim de önemlidir. Özellikle de kadınların eğitimine dikkat çekmiştir: "*Memleketimizin en şedid, en hakiki ihtiyaçlarından biri de iyi ve ciddi tahsil görmüş validelerdir.*"³⁹⁵ Eğitimin yanında, kadınların çalışması da önem taşımaktadır. Bu amaçla, görev aldığı Esirgeme Derneği, kimsesiz kızların meslek edinmesine destek amacıyla, dikiş ve el sanatlarına yönelik kursların düzenlendiği bir "sanat evi" açmış ve bu çabaları dolayısıyla basından da destek görmüştür.

Nezihe Muhiddin bu dönemlerde, İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'nin müdürlüğünü yürütmekte, aynı zamanda yardım faaliyetleri konusunda

³⁹³ Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", **Toplumsal Tarih**, S.46, (1997), s.10

³⁹⁴ Nezihe Muhlis Hanımefendi'nin Nutukları Sureti, "Konferans", 19 Nisan 1913, no:3, **Kadınlar Dünyası (1913-1921)**, 1.- 50. Sayılar, s.31

³⁹⁵ Nezihe Muhlis, "Mektup", 22 Nisan 1913, no: 6, **a.g.y.**, s.56

çalışmalarına devam etmekteydi. Donanma Cemiyeti İstanbul Kadınlar Şubesi'nin kuruluşunu gerçekleştirdi ve Osmanlı hanedanına mensup kadınlardan topladığı yardımlarla, bu kadınların "sivil bir harekete katılmalarını" sağlamış oldu.³⁹⁶ Dernek faaliyetleri sürerken yazıları da yayınlanmaya devam etmiştir. 1918 yılından itibaren edebi çalışmalara yönelmiş, hikâye ve roman denemeleri yayınlanırken, ikinci evliliğini gerçekleştirmiş ve çocuk sahibi olmuştur.³⁹⁷

1923 yılına gelindiğinde, siyasal haklara ilişkin bir girişim olan Kadınlar Halk Fırkası'nın kuruluşu için çalışmalara başlanmış ve Nezihe Muhiddin'in başkan seçilmiştir. 16 Haziran 1923'ten 7 Şubat 1924 tarihine kadar partinin kuruluşu için gerekli izinler alınamadığından, bu oluşum, programından siyasetle ilgili maddelerin çıkarılması suretiyle Türk Kadınlar Birliği adı altında derneğe dönüştürülmüştür. Derneğin amaçları doğrultusunda yayın yapan Kadın Yolu Dergisi, Nezihe Muhiddin tarafından 16 Temmuz 1925'te yayınlanmaya başlamış, son sayısı olan otuzuncu sayı ile 1 Ağustos 1927'de yayın hayatına son verilmiş olup, aynı yılın Eylül ayında TKB'den istifaya zorlanan Nezihe Muhiddin'in görevden ayrılmasıyla dergi de bir daha yayınlanmamıştır.

Yaşanan olumsuzluklara rağmen siyasal hak mücadelesine yılmadan devam eden Nezihe Muhiddin, Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın "kadınlara seçme ve seçilme hakkını tanıyacağını" duyurmasıyla 1930 yılında SCF saflarına katılmış, kadın grupları oluşturarak ev ev dolaşp, partiye üye sağlamaya çalışmıştır. Aynı yıl seçimlerde aday olmuş ancak seçilememiştir. 6 Şubat 1935 tarihindeki seçimlere bağımsız aday olarak katılmasına karşın siyasal bir desteğe sahip olmadığı için milletvekilliğine sahip olamamıştır.³⁹⁸

Bu tarihten sonra, hayatını öğretmenlik ve yazarlık yaparak sürdürmüş, kadınlarla yaptığı toplantılara ara vermemiştir. Bu toplantılara, Yaşar Nezihe, Şükûfe Nihal, Semiha Rauf, Hamiyet Hulusi, Samiye Bilhan gibi isimlerin yanı sıra yaşı ve sağlık durumu elvermediğinden nadiren de olsa Fatma Aliye de katılmıştır.³⁹⁹ Nezihe Muhiddin, 1958 tarihinde vefat ettiğinde, ondan geriye romanları kalmıştır. Yirmiye aşkın eserin içinde öne çıkanlar şunlardır: *Şebâb-ı Tebâb*, *Bir Aşk Böyle Bitti*, *Türk Kadını*, *Ateş Böcekleri*, *Bir Yaz Gecesi*, *Avare Kadın*, *Aşk ve Evlilik Hikâyeleri*, *Sabah Oluyor* sayılabilir. Bunun yanında, *Benliğim Benimdir* adlı eseri Almanca'ya çevrilmiştir.⁴⁰⁰

³⁹⁶ Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.63

³⁹⁷ Zihnioğlu, **a.g.e.**, s.93

³⁹⁸ Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", s.12

³⁹⁹ Zihnioğlu, **Kadınsız İnkılap...**, s.40

⁴⁰⁰ Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", s.14

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

OSMANLI VE CUMHURİYET MODERNLEŞMESİNDE KADININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Osmanlı modernleşmesi ve Cumhuriyet modernleşmesi süreçlerinde izlenen adımlar ve gerçekleştirilmeye çalışılan reformlar incelendiğinde, ortak yönler bulunduğu gibi, birbirinden farklı uygulamalar da söz konusu olmuştur. Çalışmanın birinci ve ikinci bölümündeki incelemelerden yola çıkılarak, her iki modernleşme sürecindeki benzerliklerin ve farklılıkların ayrı bir başlık altında ortaya konulmasının gerektiği düşünülmektedir.

A- Benzerlikler

Modernleşme bilincinin yaratılması, geliştirilmesi ve modernleşme süreçlerinde işlerlik sağlanması noktasında en önemli unsur olarak görülen “kadın imgesi”nin dönüşümü, hem Osmanlı modernleşmesinde, hem de Cumhuriyet modernleşmesinde esas teşkil etmiştir. Her iki modernleşme sürecinde, kadın önemli bir rol oynamakta olup, modernleşme yolunda kilit noktada bulunmuştur. Bunun yanında, kadınların bu durumunun, kendileri dışında geliştiğinin de altının çizilmesi gerektiği düşünülmektedir. Kadınlar, Osmanlı’da da Cumhuriyet’te de modernleşme sürecinde toplumsal dönüşümü hedefleyen projelerin nesnesi olmuştur.⁴⁰¹

Osmanlı modernleşmesinde temel alınan pozitivism, Cumhuriyet modernleşmesine de kaynaklık etmiştir. Her ne kadar, Cumhuriyet’teki modernleşme süreci Osmanlı’dan ayrı tutulmaya çalışılsa da, Osmanlı’daki modernleşme çabaları Cumhuriyet dönemi için önemli bir altyapı sağlamıştır. Teknik ve mühendislik alanlardaki gelişimi sağlayıp, güçlü ordu yaratma maksadıyla güdülen ideoloji pozitivismin ilkelerini kaçınılmaz olarak hâkim kılmıştır. Kurulan büyükelçilikler Batı ile arada köprü görevi görmüş, her iki dönemde de önem taşımıştır. Batılılaştırma misyonu olan bu kişilerin görüş ve önerileri dikkate alınmıştır. Osmanlı’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte, Batı’nın üstünlüğü kabul edilmiş, onun tekniğinin

⁴⁰¹ Ayşe Kadioğlu, “Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları”, **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, s.92

alınması gerektiği konusunda fikir birliği olmuştur. Toplumda yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal değişimlerdeki etkiler bütünüyle kadının konumuna etki ederken, sosyal hayattan edebiyata kadar pek çok alanda kadın imgesi etkili değişime uğramıştır.

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde reform uygulamaları; eğitim, çalışma hayatı, toplumsal hayat, hukuk gibi alanlar tek tek ele alındığında pek çok benzerlik göze çarpmaktadır. En önemli benzerliklerin başında, reformların yukarıdan aşağıya uygulamaya konulması gelmektedir. Bunun yanında, modernleştirme reformlarının hemen tüm adımlarında, özellikle kadının modernleşmesi için gerekli düzenlemelerin arkasında erkeklerin bulunması da dikkati çekmektedir. Kadının toplumdaki konumunun belirginleştirilmesi meselesi, aynı zamanda Cumhuriyet'in kurucu kadrolarında yer alan Osmanlı aydınları tarafından, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e taşınmıştır.

Kadının konumundaki gerilemenin, toplumsal olarak da gerilemeye yol açtığı savunulmuştur. Toplum dönüşürmenin yolunun kadının gelişiminden geçtiği, bununsa, ancak eğitimle sağlanabileceği düşüncesiyle kadın ve eğitim konusu önem kazanmıştır. Bunun için de, eğitimin zorunlu hale getirilerek modernleştirilmeye ve yaygınlaştırılmaya çalışılması her iki dönemde de gündem maddesi olmuştur. Kadınlarla ilgili ilerlemenin sağlanması için, eğitime öncelik verilmesi ve bu konudaki planlamalar da erkekler tarafından yapılmıştır. Bundan başka, çocuğunun ilk öğretmeni "anneler" olduğundan kadının eğitiminin sağlanmasının, hem Osmanlı'da hem de Cumhuriyet⁴⁰² dönemlerinde gereklilik arz ettiği düşünülmüştür. Kadınlara, toplumun bireylerini yetiştirme nosyonu yüklenmiştir. Kadınlar, gelecek nesilleri yetiştirmekle "yükümlü" olarak görüldüğünden, eğitim alanının düzenlenmesi de öncelikle bu amaca yönelik olmuştur. İkinci olarak, kadının eğitim görmesinin, önce aile sonra da toplum için modernleştirmede, etkili bir faktör olacağı varsayılmıştır.⁴⁰³ Başka bir ifade ile kadın, toplumun modernleşmesinde itici bir güç olarak görülmüştür.

Eğitim, kadının toplumsallaşmasında anahtar kavramlardan olmuştur.⁴⁰⁴ Eğitim sayesinde, kadının sosyal hayata geçişi kolaylaşmaktadır. Bunun yanında, kadının çalışma hayatına katılımı da sağlanmaktadır. Kızlara yönelik eğitim veren "meslek okulları", Osmanlı döneminde de, Cumhuriyet döneminde de mevcuttur. Bu okulların, özellikle kadınların kendi cinsiyet rollerine uygun öğretmenlik ve hemşirelik/ebelik alanlarında branşlaşmış olması da dikkati çekmektedir. Yenileşme

⁴⁰² Caporal, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, s.87

⁴⁰³ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yay., 3. Bs. 2002, s.106; Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın...", s.42;

⁴⁰⁴ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.60

reformları doğrultusunda açılan bu okullar, kadınların, iş yaşamında ve sosyal yaşamda var olmasına büyük katkı sağlamıştır. Böylelikle, çalışma hayatında kadının yer alması, meslek sahibi olması, dolayısıyla ekonomik özgürlüklere kavuşması, öncelikle Osmanlı'da hayata geçmiş ve devamında Cumhuriyet döneminde de sürmüştür.

Eğitim alanından başka, sosyal hayatta da reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu alanda, karşımıza çıkan düzenlemelerden biri de, "giyim" olmuştur. Osmanlı'da kılık-kıyafette "Batı" tipi giyim tarzı, Tanzimatla birlikte benimsenmiş,⁴⁰⁵ Cumhuriyetle birlikte gerçekleşen kıyafet reformlarında, yine "Batı" örnek alınmıştır.⁴⁰⁶ Her iki dönemde de, kadınların giyimi konusunda düzenlemeler yapılması adet haline gelmiştir. Osmanlı'da kıyafetler kadının dini inanışlar çerçevesine oturtulması için uygulanırken, Cumhuriyet döneminde de⁴⁰⁷ benzer şekilde, bu kez, neredeyse bir "din" gibi görülen Batı'ya uymak adına, kadının giyimine müdahale edilmiştir. Bundan başka, kadınların giyim konusunda "moda"yı takip etmeleri, Osmanlı'dan beri süregelen ve Cumhuriyet'te de devam eden bir olgu olarak göze çarpmaktadır.

Bunun yanında, her iki dönemde de, giyim söz konusu olunca ekonomik kaygılar güdülmüş, kumaşların ithal edilmek suretiyle alınıyor olması eleştirisi konusu olmuştur. Tasarruf söz konusu olunca, ilk akla gelen kadınlar olmuş, II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet yılları dahil olmak üzere kadın, "tasarruf"a teşvik edilmiştir. Kadına biçilen rolde, ekonomiyi düşünerek hareket etmesi gerektiğinin önemi hep vurgulanmıştır. Osmanlı'da da, Cumhuriyet döneminde de, kadın dergilerinde bu konuda pek çok yazı yayınlanmıştır.

Modernleşmenin etkileri, Osmanlı'da ilk olarak üst tabaka ailelerin kadınlarında görülmüş, giderek toplumsal tabakalara yayılmıştır.⁴⁰⁸ Bu etkilerin, Cumhuriyet döneminde de önce üst tabakadan başlayıp, buradan genele yayılmaya çalışıldığı görülmektedir. Her iki dönemde de modernleşmeyle hedeflenen, köklü bir toplumsal değişimin sağlanması olmuştur.⁴⁰⁹ Bu modernleşme çabalarından etkilenen diğer bir alan da, "aile" ve dolayısıyla "evin hanımı" olmuştur. Aile yapısı incelendiğinde, Osmanlı'nın "modern" üst sınıf ailelerindeki bir kadın, "Batılı" bir imaja sahip olduğu görülmektedir. Cumhuriyet dönemi "modern aile"sindeki kadın da Batılı imaja sahip olmasının yanında, "milli" öğeleri de taşımaya başlamıştır.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ Mardin, "Baticılık", s.13

⁴⁰⁶ Çaha, **Sivil Kadın**, s.111

⁴⁰⁷ Ertunç, **Cumhuriyetin Tarihi**, s.160

⁴⁰⁸ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.53

⁴⁰⁹ Çaha, **Sivil Kadın**, s.108

⁴¹⁰ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.58-59

Modernleşme projesinin belki de en önemli yapı taşı olan kadınlar, bu süreçte “modern kadın” davranış kalıbına sokulmaya çalışılmıştır.

Batılı toplumlarda, kadın hakları ve kadın-erkek eşitliği konusunda yüzyıllar süren mücadeleler verilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Türkiye Cumhuriyeti'nde bazı kadın derneklerinin “feminist” anlamda çalışmaları olmuşsa da, bunlar toplumsal destekten yoksun kaldıkları için çok fazla aşama kaydedilememiştir. Kadınların toplumsal alanda “görünmeleri” hedeflenmiş olsa da, ailenin sınırları içinde tanımlanan bir “kadın” söz konusu olmuştur. Diğer bir deyişle, kadının toplumsal alandaki etkisinin kısıtlı kalması gözetilmiştir.

Reformların uygulanmaya çalışıldığı diğer bir alan da “hukuk” olmuştur. Medeni haklar açısından, Osmanlı'nın 1917 tarihli Hukuk-ı Aile Kararnamesi (HAK) ile 1926 tarihli Medeni Kanun (MK) maddeleri paralellikler taşımaktadır. Osmanlı'da kadın, evlenince nasıl eşinin ismini alıyorsa, Cumhuriyetle beraber de kadının eşinin soyadını taşımak durumunda olmuştur. Ataerkil yapı, her iki dönemde de sürmüştür. Kadının miras hakkına sahip olması, Osmanlı Arazi Kanunnamesi'yle gündeme gelmiştir, 1926 tarihli kanun da miras hakkını içermektedir. Evlilikte yaş sınırlamasını hem HAK. (erkek 18, kadın 17), hem de MK (erkek 18, kadın 14) içermiştir.

B- Farklılıklar

Osmanlı ve Cumhuriyet modernleşmesinde gerçekleşen reform uygulamalarında görülen pek çok benzerlik yanında, farklılıklar da bulunmaktadır. Tanzimat ve Cumhuriyet dönemleri arasındaki en önemli fark, ilkinde düzen için ilerleme gerektiği söz konusuysen, ikincisinde ilerleme için düzen gerektiğidir.⁴¹¹ Tanzimat Dönemindeki gelişmeler, başta İstanbul olmak üzere, Batı'daki belli şehirlerle sınırlı kalmış, ancak Cumhuriyet döneminde yurt sathına yayılmasına çalışılmıştır. Bununla birlikte, Anadolu şehirleri, özellikle köylerde ya da kırsal alanlarda yaşayanlara daha farklı yaklaşım sergilenerek, köylünün değerini takdir eden bir imaj sergilenmeye çalışılması modernleşme adımlarından birini oluşturmuştur. Buna göre, genel olarak “köylü” insanı, özellikle de “köylü” kadını yüceltmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet'e kadar olan zaman diliminde, modernleşme için Batı'nın sosyal yaşamının, kültürünün alınması gerekli görülmemiş, hatta reform uygulamalarında mevcut kültürün korunması için çaba gösterilmiştir. Oysa, Cumhuriyet modernleşmesinde, “çağdaş bir devlet ve toplum” için Batı'nın bütün unsurları ile alınması gerekli görülmüştür. Başka bir ifade ile, Batı'yı her açıdan üstün gören bir

⁴¹¹ Kadioğlu, “Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, Birey mi?”, s.13

anlayış benimsenmiştir. İlerleme için, Batı'da izlenen yolun aynen takip edilmesi gerektiği savunulmuştur. Batı uygarlığına ait bütün unsurların taşınması, eski değerlerin, geleneklerin kaldırılması anlamına gelmiştir.⁴¹² Diğer bir deyişle, geçmişle araya mesafe koyulması, yeni değerlere göre hareket edilmesi söz konusu olmuştur.

Osmanlı'nın geri kalmışlığı, askeri yönden teknik yetersizlikler ve ekonominin zayıflaması ile ilişkilendirilmiş olup, düzeltme yapmanın yeterli olacağı düşünülmüştür. Bu sebeple, teknik eğitim veren modern okullar, orduya asker yetiştirmek amacıyla kurulmuş, bu okullardan yetişenler, yeni Cumhuriyetin kuruluşunda yer almıştır. Yeni devletin kuruluşunda etkin olan bu kişilerin, Osmanlı'dan izler taşıyan uygulamaları benimsemiş olması kaçınılmaz olmuştur. Modernleşme sürecinde en önemli unsur, ordunun yenilenmesi olarak ele alınmış olmakla birlikte, zamanla devletin diğer kurumlarına da sirayet etmiş, eğitim ana çatıyı oluşturmuş, özellikle de kadının eğitimi ön planda gelmiştir. Kadının eğitiminin, toplumsal gelişmeyle doğrusal bir ilişkisi olduğu anlaşılmıştır. Cumhuriyet modernleşmesinde, kadına yönelik olarak, sosyal ve kültürel olarak bir yaklaşım sergilenmişse de, kadın gelecek nesilleri yetiştiren, milletin değerlerinin koruyucusu ve aktarıcısı olan bir varlık olarak görüldüğünden dolayı, eğitimine özel bir önem verilmiştir.

Eğitim konusunda yapılan reformlara bakıldığında, "cinsiyet" konusu fark edilmektedir. Osmanlı'da, eğitimin kapılarının kadınlara açıldığı okullarda, eğitim yalnızca kız öğrencilere yönelik olarak gerçekleşirken, Cumhuriyet döneminde "karma" eğitime geçilmiştir. Bunun yanında, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitim tek elde toplanarak, tüm eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır. Kadınlar bu şekilde, "ulusa yakışır yurttaşlar ve sonraki kuşak yurttaşları yetiştirecek geleceğin anneleri" olarak, ulusa bağlı olacakları bir eğitimle yetiştirilmeye çalışılmıştır.

Tanzimatla birlikte başlayan modernleşme sürecinde, "modernleşme"ye bakışta "Osmanlılık"⁴¹³ varken, Cumhuriyet'le birlikte "modernleşme"ye bakışta "milliyetçilik" unsuru söz konusu olmuştur. Osmanlı'nın modernleşme çabaları içinde kadın, Osmanlılığını koruyarak "Batılı"laşırken, Cumhuriyetle birlikte milliyetçilikten nasibini almış olarak değişimi yaşamaya çalışmıştır.⁴¹⁴ Cumhuriyetin toplum mühendisliği anlayışına göre, toprak bütünlüğüne dayalı yeni bağımsız bir devletin siyasal birliğini sağlamada rol oynayan toplumun bir bütün olarak, organik türdeş bir

⁴¹² Beriş, "Moderniteden Postmoderniteye", s.517-519

⁴¹³ Mardin, "Baticılık", s.12

⁴¹⁴ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.76

yapıya sahip yeni ulusal kimlik oluşturulmaya çalışılmıştır. Asıl dönüşüm, kadın imgesinin tanımlanmasında göze çarpmaktadır. Kadının, geleneksel rollerini modern biçimler içinde sürdürmelerini sağlaması beklenirken, aynı zamanda hem modernliğin imgeleri, hem de eski toplumsal yapının çözülmesini frenleme sorumluluğunu yüklenmiş gelenek bekçileri olarak görülmüşlerdir.⁴¹⁵

Sanayileşme ile birlikte gelen iş bölümü, kadınlara olan bakış açısının değişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Avrupa'da XIX. yüzyıl başlarında meydana gelen değişiklikler, aynı yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı'da da yansıma bulmaya başlamıştır. Ancak, Avrupa'dan farklı olarak Osmanlı'da kadınların siyasi, mesleki hakları için değil, toplumsal alana yönelik bir hak isteme girişimi görülmektedir. Osmanlı kadını itaat ederken sorgulama yapmaktan kendini alamamışken, Cumhuriyet kadınıysa sorgulama yapmadan itaat etme⁴¹⁶ yolunu seçmiştir. Osmanlı'da kadınların basın-yayın faaliyetleri olsun, örgütlenmeleri olsun Milli Mücadele dönemindeki duruşları olsun, Cumhuriyet yıllarındaki kadının duruşuna göre daha fazla mücadeleci olmuştur. Kadınlar, toplumsal yapı içinde değişmiş, toplumu ve dolayısıyla içinde buldukları konumu sorgulamaya başlamışlardır. Basın-yayın yoluyla kadınlar kendilerini ifade ederken, sorunların gösterilmesini, çözüm aranmasını, kadının bilinçlendirilmesini ve bu bilincin yayılması sağlamaya çalışmıştır. Cumhuriyet döneminde, toplumun kadınlardan beklentileri vardır. Cumhuriyet öncesi kadınlar "mücadeleci" olurken, Cumhuriyet döneminde kadınlara karşı "müdahaleci" bir tutum sergilenmiştir.⁴¹⁷ Buna göre kadının, belirlenen normlara göre hareket etmesi ve sınırlarını bilmesi gerekmektedir. KHF örneğinde olduğu gibi, kadınlar hak aramaya başladıklarında, olumsuzluklarla karşılaşabilmektedir. Kadınların kamusal, siyasi ve hukuksal alanda ne şekilde yer alacakları, oluşturulmak istenen "kadın imgesi" projesinde tanımlanmış olup, kadınların bu projenin dışında hareket etmesi kabul görmemektedir. Modernleşme sürecinde kadının, ancak bu proje çerçevesinde itici bir güç yaratacağı tasavvur edilmiştir. Başka bir deyişle, kadınlar Cumhuriyet'in simgesi olarak görülmüş olup, Cumhuriyet ideolojisi, modernleşme projesinde belirlenen "çağdaş kadın imgesi"ne önemli ölçüde vurgu yapmıştır.

Kadının toplumsallaşması sağlanırken, şöyle bir "modern kadın" portresi çizilmiştir: Kadın şehrili olup, Batılı tarzda modern mobilyalarla döşenmiş bir evde yaşayan, kültürlü, giyim-kuşamında geleneksellikten uzak, yine modern kıyafetlere bürünmüş, yaşam biçimi değişikliğe uğramış, sakal-bıyıksız kravatlı sportif erkeklerle

⁴¹⁵ Kadioğlu, "Cinselliğin İnkârı: Büyük Toplumsal Projelerin...", s.94

⁴¹⁶ Ayşe Saktanber, "Kemalist Kadın Hakları Söylümü", **MTSD**, C.2, Kemalizm: Ed. Ahmet İnsel, İstanbul, İletişim Yay., 5. Bs. 2006, s.329

⁴¹⁷ Çaha, **Sivil Kadın**, s.113-114

aynı masada çatal-bıçak kullanarak yenilen yemeklerde bulunan, dışarıda erkeklerle kol kola dolaşan, tiyatroya giden, balolarda dans eden karı-koca ilişkisi yaşamalıdır. Bunlar, “ideal cumhuriyet kadını”nın özellikleri olarak tanımlanmıştır. Cumhuriyet’le birlikte Batılılık, giyim kuşamın ötesine geçerek, hedeflenen modernleşmenin olmazsa olmazı haline gelerek, resmi ideolojide yerini almıştır.⁴¹⁸ Diğer bir deyişle, tepeden tırnağa Batılı tarzda giyim ve yaşam, Cumhuriyet modernleşmesinin gerçekleştirilmesi yolunda resmi ideoloji olarak benimsenmiştir. Toplum hayatının her alanında uygulanmaya çalışılan Batılılık, Osmanlı modernleşmesinden ayrılan başka bir yönü oluşturmaktadır.

Bundan başka, Osmanlı modernleşme yolunda gelenekleri korumaya almaya çalışırken ikili yapı oluşmuş, Cumhuriyet döneminde ise, geleneklerin karşısında bir duruş sergilenerek, tam anlamıyla Batılı olmak için eski olanın hepten terk edilmesini savunulmuştur. Osmanlı’daki ikiliğin altında yatan faktörün modernleşme karşıtlarından kaynaklandığı ileri sürülerek, Cumhuriyet döneminde bu ikiliğe müsaade edilmemiş, modernleşmenin gerçekleştirilmesi sürecinde Batılılaşmak için gerekenin yapılması için uğraş verilmiştir.

Kadınların seçme-seçilme hakkına sahip olması, 1923’teki taleplerine on yılı aşkın bir süre sonra yanıt bulmuş, kadınlar nihayet siyasal alana girebilmek için “izin” alabilmiştir. Bu süreç, korporatist devlet yapısı içinde, kadın örgütlülüğünün önünü tıkayıcı bir biçimde sonlanmış ve bu, devlete bağlanan kadınların devletle olan bağlarını sıkılaştırmıştır. Seçme ve seçilme hakkı Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiş olsa da, kadınların siyasi arenada yer almak için talepte bulunmaları Osmanlı’da başlamıştır. Bir grup kadın Meclis-i Mebusan’ın açılışında bulunmak için talepte bulunmuştur. Yeni devlette, Osmanlı hükümetine karşı protest tavır sergileyen kadınların yerine, Cumhuriyet yönetiminin kalıplarına uyarak, kendini yeni rejimin hizmetine adanmış kadınlar karşımıza çıkmaktadır.⁴¹⁹ Kadına biçilen rol, evde eş ve anne olarak aile içi faaliyetlerde çalışması olmuştur. Siyaset alanı erkekler tarafından örgütlendiğinden, kadınlar bu alanın dışında kalmıştır. Dolayısıyla, kadınlara “armağan edilen” haklar da, kadının inisiyatifinin dışında verilmiştir.⁴²⁰

Cumhuriyet “kadinsız” kadın hakları inkılâbını gerçekleştirdi. Görünüştaki kadın haklarından yana söylemine karşın Cumhuriyet’in kurucu kuşağı kadınları ulusun yaratıcıları, etken bireyler siyasi failler/eyleyiciler olarak görmedi. Resmi söyleme göre kadınlar yeni rejimin siyaset- dışı edilgen seyirci ve destekleyicileri olmalıydı. Patriyarkal ve indirgemeci bir yaklaşımla kadınların toplumdaki rolü ‘vatana asker/evlat yetiştiren anneler olarak’ tanımlandı. Cumhuriyet Halk Fırkası (CHP) yasal/ toplumsal uygulamalarıyla kamu ve özel

⁴¹⁸ Göle, **Modern Mahrem**, s.86

⁴¹⁹ Çaha, **Sivil Kadın**, s.115

⁴²⁰ Zihnioglu, **Kadinsız İnkılap...**, s.22-23

alan ikiliğini kadınlar aleyhine oluşturdu; Böylece kadın haklarının sınırlarını belirledi ve kadınlara bu sınırları gönülden kabul ettirmek için öncü kadınların ve örgütlerin üzerinde baskı uyguladı.

Osmanlı'da çok görünür şekilde olmasa da, aslında çok sayıda çalışan kadın bulunmaktaydı. Üstelik kadınlar çalışma konusunda son derece istekliydi. Cumhuriyet kadını ise, mevcut şartlardan dolayı çalışmak zorunda kalmıştır. Savaş sonrası, erkek nüfusunda görülen azalma ve içinde bulunulan ekonomik koşullar sonucu kadın iş gücüne son derece ihtiyaç duyulması, kaçınılmaz olarak, Birinci İzmir İktisat Kongresi'nde de gündem maddesi olmuştur.⁴²¹ Cumhuriyet döneminde kadınların çalışma yaşamına katılım, eğitim ve gelir düzeylerinde artış gibi bazı olumlu değişimlerin yaşanması, hukuksal ve siyasal alanda taleplerde bulunması ve buna yönelik düzenlemelerin, zamanla da olsa, yapıldığı söylenebilir de, bunlar kadınların mevcut durumlarını tam olarak yansıtmamaktadır. Örneğin, Medeni Kanun'a kadar kadınlar çalışma izni konusunda "yasal" olarak eşlerine bağımlı değilken, MK bunu şarta bağlamıştır. Diğer bir deyişle, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadınlar, belirli sınırlar çerçevesinde kamusal yaşama dâhil olmuştur.

Kadınlar, ideal bir eş ya da anne olarak çalışan, üreten, modern yönleri vurgulanarak yeniden tanımlanmıştır. Kadının, sosyal hayata katılımında, süregelen ev içi görevlerini icra ederken, bir mesleğe sahip çalışan kadın olarak da, toplumsal bir rol yüklenmesi gerektiği savunulmuştur. Batı'ya uygun çağdaş kadın kimliğinin inşasında, geleneksel rolleri yanında "kadının (kamusal) toplumsal görevleri" daha üstün olarak değerlendirilmiş, eğitilmiş ve meslek sahibi olan kadın daha saygın bir statüye sahip olarak konumlandırılmıştır.⁴²² Diğer bir deyişle, Cumhuriyet bir taraftan annelik ve geleneksel kadın rollerinin devamını beklerken, diğer taraftan kamusal alanda varlık gösteren çağdaş kadının oluşması için uğraş vermiştir. Buna yönelik olarak, dönemin dergilerinde kadınları çalışma hayatına özendiren yazılar yayınlanmıştır. Çağdaş Batılı kadınların iş yaşamındaki başarılı örnekleri anlatılmıştır.⁴²³ Bununla birlikte, çalışma yaşamında kadın ve erkeklerin eşit haklara sahip olmamaları, kadınların çalışma alanlarını, cinsiyetlerine yönelik işlerle sınırlandırmış, dolayısıyla erkeklere karşı rekabet şansı elde edememişlerdir.

Aileye bakıldığında, Cumhuriyet modernleşmesinde Batılılaşma çabaları inkılâplarla sağlanmaya çalışılarak, yeni bir "aile" modeli oluşturulmaya başlanmış ve devletin kontrolünde şekillenen bir yapı oluşmaya başlamıştır.⁴²⁴ Cinslere özgü "mekânsal ayırım"a ek olarak, cinslerin birlikteliğini meşru bir çerçeveye kavuşturan

⁴²¹ Güzel, "İzmir İktisat Kongresi'nde Kadınlar", s.1194

⁴²² Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın...", s.43

⁴²³ Fatma Karabiyik Barbarosoğlu, **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet**, İstanbul, İz Yay., 3. Bs. 2004, s.162

⁴²⁴ Meriç, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin ...", s.59

aile düzeni de, eşitsiz kurallar bütünü içinde düzenlenmiş ve bireysel tercihlere, eğilimlere hemen hiç olanak tanımamıştır.⁴²⁵

Osmanlı basınında kadının varlığı, kadına dair pek çok konunun kaleme alınmasına yol açmış, kadınlar eğitimden ekonomiye kadar çeşitli alanlarda kendilerini ifade etmek için uğraş vermişlerdir. Yayınlanan kadın dergilerinde toplumsal sorunlar masaya yatırılmışken, Cumhuriyet dönemi dergileri, sosyal konuları da içeren ancak ağırlıklı olarak edebi yayınlar olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanını takiben, okullar, balolar, çalışma yaşamı alanlarında kadın-erkek bir arada bulunmaya başlamıştır. Özellikle, eğitilmiş kadınların kamusal alana dahil edildiği dile getirilmiştir. Kadınların, kamusal hayata dahil edilmesiyle tüm toplumda cinslerin birlikteliğiyle, cinsiyete göre ayrışma pratiklerinin değiştirilmesi hedeflenmiştir. Diğer bir deyişle, cinsler ayrılığı ortadan kaldırılarak, kadın ve erkeğin toplumsal yaşamla bütünleşmesine çalışılmıştır.⁴²⁶

Kemalizm'in gerçekleştirdiği kurumsal reformlar, Müslüman bir toplumda ulus temeline dayalı bir politik düzen oluşturmayı hedeflemiş ve tüm toplum, kamusal alanlarda cinslerin birlikteliğiyle ve cinsel ayrışma (segrasyon) pratiklerinin değiştirilmesiyle (desegrasyon) bir dönüşüm yaşamıştır.

Bu çerçevede, kadının toplumdaki kabul görebilmesi için, "kadın" kimliğinden sıyrılması gereği ortaya çıkmış ve kadın, bir anlamda cinsiyetsizleşmiştir.⁴²⁷ Kadınların, toplumla iç içe olabilmesinin yolu, kadınların cinsel kimliklerinden arınmalarını gerektirmiştir. Oluşturulan yeni kadın tipinde, "cinsiyetsiz"liğin kadınları özgürleştirmede, aksine geleneksel aile içi ilişkileri ve kadının konumunun aynen korunduğu anlaşılmaktadır.

Kentsel mekânda ya da kamusal alanda, kadının özgürlüğünün bedeli dişiliğinin tasfiyesi veya bireyselliğinin yok edilmesi ya da bastırılması olmuştur. "Kemalist reformları benimseyen babalar" ve "onların bu reformların yansıması konumundaki örnek kızları" ilişkisi, cinsiyetler arası eşitlikçi ideali ve kadının kamusal görünürlüğüne toplumsal bilinç alanına sokmuştur. Erkeklerin denetimiyle çizilen bu kimlik yine kadınların kendi bireysel ve cinsel kimliklerini bastırmalarıyla mümkün olmuştur.⁴²⁸ Böylece kadınlar, cinsiyet kimliklerini bastırmak suretiyle devletin belirlemiş olduğu ulusal idealler çerçevesinde kimliklerini tamamlamıştır. Kadınların ülkenin, milletin kuvveti ve ahenginin sürdürülmesi için onlara sunulan

⁴²⁵ Nermin Abadan Unat, "Söylemden Protesto ya da Türkiye'de Kadın Hareketinin Dönüşümü", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, s.323

⁴²⁶ Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler' ", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, s.40

⁴²⁷ Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın...", s.40, Çaha, **Sivil Kadın**, s.121; Kandiyoti, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar...**, s.145

⁴²⁸ Göle, **Modern Mahrem**, s.108

kalıplara kesin olarak uyması gereği kendini göstermiştir. Kemalist reformlarla kadınlar, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmada önemli bir araç olmuştur.

Tanzimat'la birlikte önce devlet yapısında, zamanla toplumsal ilişkilerde ortaya konulan modernleşme girişimleri ve süreçleri, Cumhuriyet dönemindeki değişimlerin zeminini oluşturmaktadır. Tanzimat'tan itibaren modernleşme için gösterilen çabalar, Osmanlı'da daha çok devlet yapısıyla sınırlı kalmışken, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte toplumsal ve kültürel alanı da kapsayacak hale gelmiştir. Ancak, Cumhuriyet, toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı amaçlamıştır. Cumhuriyet'le başlayan sürecin en önemli kazanımlarından biri olduğu savunulan kadının kamusal alana dâhil edilmesi, Cumhuriyet seçkinleri tarafından, "toplumun kendine bırakıldığında, kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri sürdüren değer ve yapıların önüne geçmek mümkün olmayacağı" düşünülmüş ve bu nedenle kadın hak ve özgürlüklerinin ancak yukarıdan dayatma ile topluma kabul ettirilebileceği savunulmuştur.

Modernleşme süreci açısından kadın, temel olarak toplumsal gelişme için "faaliyette" bulunmalıdır. Kadınlara eğitim konusunda özen gösterilmesi, iş yaşamında yer almaları konusunda destek olunması, siyasal haklar verilmesi, Batılı tarzda giyinmesi konusunda teşvik edilmesi, kadının toplumda fiziki olarak daha görünür olmasına katkıda bulunurken, aynı zamanda Cumhuriyet'in modernleşme projesinin işlerliğini sağlamıştır.

SONUÇ

Çalışmada, modernleşme sürecinin kadını nasıl etkilediğini, bu projelerin kazanım ve kayıplarının neler olduğunu kavramak için, “kadın”da önemli değişimlerin olduğu dönemler karşılaştırmalı bir analizle ele alınmaya çalışılmıştır. Kadındaki kilit değişim, Batı ile yoğun temasların yaşandığı Osmanlı'nın son döneminden miras kalmıştır. Bu açıdan, Osmanlı'da kadın hareketinin ortaya çıkışını ve gelişimini incelenmek, Cumhuriyet kadınının değişiminin anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Elbette ki, kadının toplumsal ve ekonomik alanda varlık göstermesi, sadece XVIII. ve XIX. yüzyıllar için söz konusu olan bir durum değildir. Ancak bu dönemler, Batı modernliğinin benimsenmeye başladığı, modernleşme sürecinde kadının önemini ortaya çıktığı dönemler olması dolayısıyla, araştırmanın çerçevesinin çizilmesini sağlamıştır.

Osmanlı'da, özellikle XIX. yüzyılda gerçekleşen siyasal, hukuksal, sosyal değişim ve dönüşümlerden kadınlar da etkilenmiştir. Kadının yaşamındaki değişimler ve gelişmeler arttıkça, çalışma hayatına katılımının artması, geri planda sessiz kalma ve sadece onaylama tutumundan uzaklaşmaları ile artık toplum ortasında, herkesin önünde, konuşabilme özgürlüğü ve bu hakların daha ileri taşınması için mücadele sürdürdükleri gözlemlenmiştir.

Geleneksel toplumlarda kadının yegâne varoluş nedeni “aile” olarak görülmüş, kadınlar da bu duruma uyum sağlamıştır. Modernleşmeyle birlikte, bir takım hakları elde etmelerinden sonra, kadınların varlık nedeni sadece aile ile sınırlı kalmayıp, toplum için, ülke için katkı sağlayabilecek kadar akıllı, bilgili olduklarını gösterme çabaları göze çarpmıştır. Kız okullarının açılmasıyla, toplumsal hayatta kadının konumu gelişmeye başlamıştır. Toplum yaşamında var olmak ve varlığını sürdürmek için eğitim düzeyinin yükseltilmesi, çalışma hayatında yer alma arzusu dile getirilmiştir. Kadınlar önce görmemezlikten gelinmeye daha sonra bastırılmaya çalışılsa da, durumunun ciddiye alınması ve kadınlarının varlıklarının karşı konulmazlığı kabul edilmiştir. Kadınlar, yapılanların olumlu olmasına karşın, yetersiz kaldığı konusunda seslerini duyurmaya çalışmışlardır.

Modernleşme sürecindeki Osmanlı'da, kadının eşitlikçi tutumu için ısrarları, çıkardıkları gazete ve dergilere yansımış, kurdukları derneklerle güçlü bir konumda olabileceklerini kanıtlamıştır. Osmanlı modernleşmesinde, Tanzimat döneminde

kadınlar, haklarını daha fazla savunmaya başlamışlar, kalemleriyle haklarını talep etmişlerdir. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte kadın hakları üzerinde daha fazla durulmuş, iyi anne, iyi eş olmalarının yanında sosyal ve siyasi hakları da çeşitli yazılarda dile getirilmiştir. Modern toplumların, modernlik göstergelerinden birinin, o toplumda kadının konumu ve önemi olduğu kavranmış olduğundan, kadının gelişimine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılma sürecinde, kadınların yoğun bir şekilde toplumsal ve ekonomik hayatın içinde olmuş, aktif olarak Milli Mücadele içinde de yer almışlardır.

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, kadına biçimsel anlamda verilen haklarla, kadın üzerinden bir modernleşme yürütülmüş ve kadın modernleşme paradigmasının itici gücü haline gelmiştir. Kadının değişimi, modernleşme yolunda, en önemli basamak olarak görülmüştür. Modernleşme sürecinin baskısıyla, Osmanlı kadınının dışlanarak, Batı tipi kadın anlayışının yükselmesi kaçınılmaz olmuştur. Kadın, modernleştiğini kanıtlamak zorunda hissetmiştir. Varlığının, dayandığı geleneklerin yıkılarak, "yeni" kadın imgesinin Batı kültürüne dayandırılmasının gerektiği kanaatine varılmış, böylece Cumhuriyet kadınının, modernleşmeye inanılmıştır. Bu özelliği itibariyle yeni kadın imgesi, Cumhuriyet'in ona "tanıdığı" olanaklar çerçevesinde "Batılı / modern / medeni" olmuştur.

Cumhuriyet modernleşmesinde kadın kimliğinin oluşumunu etkileyen sosyal ve siyasal etmenler, bunu etkileyen zihinsel ve kurumsal yapılarla birlikte irdelendiğinde, Cumhuriyet'in yaratmaya çalıştığı "kadın imgesi"nin, "modern bir toplum / ulus yaratma" düşüncesiyle eşzamanlı ve eşzamanlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Devletin bekası için, özellikle eğitim aracılığıyla toplumsallaştırılan kadın, devletin belirlediği yönlendirmeyi kabul etmiştir. Böylelikle kadınlar, haklarını kullanma ve bağımsız birey olma sürecinde, denetim altında tutulabilmiştir. Kadına biçilen roller, gerçek anlamda "özgürleşme"sini engelleyici olmuş, devlet tarafından verilen haklarla sağlanan kazanımlar, kadınların daha fazla hak talep etmelerinin önüne geçmiştir. Diğer bir deyişle, denetime dayalı bir yönetim anlayışının benimsenmiş olması nedeniyle, Cumhuriyet'in yarattığı kadın imgesi de, mevcut düzenden ayrı, özgür ve bağımsız bir kimlik geliştirememiştir. Bu dönemdeki kadın hareketi, devleti güçlendirmek amacıyla kullanılmış olup, kadınların, kendileri ile ilgili alınan kararlarda söz sahibi olması mümkün olmamıştır.

Kadının özgürlüğünden bahsedildiğinde, bunun kadın tarafından elde edilmesi değil, ona bahşedilmesiyle olası olabileceği düşüncesi yerleştirilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla, özgürlük mücadelesi, kadının keşfettiği bir kavram olmak imkanına kavuşmamış, kendi tecrübe etmek istediğinde engellerle karşılaşmıştır. Özgürlük kavramı, geniş bir çerçevede ele alınmadığından, devlet tarafından

sınırları belirlenmiş, kadınların her türlü hakka sahip olduğu iddia edilirken, kadınların nispeten “özgür” olsa da, tamamen itaatkâr olduğu, üzerlerinde hâkimiyet kurulduğu görülmektedir. Buradan “Devlet icra eder, fertler buna uyum sağlar” anlayışının yerleştirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, “özgürlük, eşittir, devletin iradesi” anlamına gelmektedir. Cumhuriyet döneminde kadının siyasal özgürleşme için çabaları artmış, ama siyasal alan kadına kapanmıştır. Kadınlar, ancak devletin tanıdığı özgürlük alanı içinde hareket edebilmiştir. Bu türden bir özgürlük de, kadına siyasal alana giriş hakkı vermemiştir. Siyasal kararlara katılmada, kadının kendine yer bulamayışı, gelenekselleşmiş anlayışın devam ettiğini göstermektedir. Bu geleneksel anlayış içinde kadın, modern ama tutucu, özgür ama denetimli, modern ama geleneksel olmak gibi zıtlıklara sahip ikili bir kimliği barındırmıştır.

Osmanlı-Cumhuriyet modernleşmesinde, kadının özgürlüğü için, kadını yeniden tanımlayan reformların farklı koşulların, aynı anlayışları barındırması sebebiyle “özgürleştirme” olarak adlandırılan süreçlerin, kadını belli bir kalıba sokmasına yol açtığı anlaşılmaktadır. Osmanlı döneminde de, Cumhuriyet döneminde de, kadının öğretmenlik, hemşirelik gibi meslekleri yapmasına olanak veren okulların açılarak kadının yapabileceği mesleklerin “belirlendiği” ve bu çerçevede kalması istendiği görülmektedir. Kadının siyasal özgürlük mücadelesi içinde Osmanlı’daki kadının “haddini bildiği(!)” dönemin kadın gazete ve dergilerindeki pek çok yazıdan anlaşılmaktadır. Cumhuriyet kadınına “haddini bilmesi gerektiği” yaşadığı tecrübelerle ona benimsetilmiştir. Özellikle, II. Meşrutiyetle harekete geçen kadın, zamanla engelleri kaldırmaya odaklansa da, destek görmek bir tarafa, konusu bile edilmeden durdurulmuştur. İki modernleşme anlayışı arasında, siyasal özgürlükler anlamında kadına hak tanınmadığı görülmektedir.

Cumhuriyet kadınının kökleri, Osmanlı’nın Tanzimat dönemiyle başlayan modernleşme sürecinde aranmalıdır. Özellikle, yaşanan gelişmelerin önemli ölçüde etki ettiği yadsınamaz. Cumhuriyet modernleşmesinde, kadın imgesinin geldiği nokta için gerekli alt yapı, Osmanlı’da hazırlanmış ve kadının “modern / ileri” hale gelmesini sağlamıştır. Cumhuriyet kadınının, Osmanlı’dan aldığı en büyük miras, “kadınların da harekete geçerek söz sahibi olabileceğini” göstermesidir. Diğer yandan, Osmanlı’da kadın aktif bir süreci kendi yaratmış, Cumhuriyet kadını ise, bunu devralmış gibidir. Burada belirtilmek istenilen en temel öge, kadının modernleşme sorununun neresinde, ne şekilde yer aldığı, Osmanlı’da bir varlığının bulunmadığı algısının gerçeği yansıtmadığı, bunun arkasındaki en önemli etkenin bu sistematüğün yürütücüsü olan bir projeden kaynaklandığıdır. Milli Mücadeleyi

canlandıran ruhun kadınlar olduğu unutulmamalıdır. En önemlisi, Osmanlı kadını ile Cumhuriyet kadını, devamlılık anlamında birbirlerinin zıttı değildir. Modern kadını yaratma adına izlenen yolda, benzerlikler ve farklılıklar bulunmaktadır.

Modernleşme sürecini kendi tarihsel evrimi içinde değerlendirerek, sahip oldukları bilinç ve modernleşme algısı bazında, Osmanlı'yı Cumhuriyet'in karşısına koymak yüzeysel bir bakışın ürünüdür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti de, Osmanlı Devleti'nin antitezi değildir. İmparatorluk yıkıldığında, Cumhuriyet'in öncülüğünü, Osmanlı bürokratları arasından yükselen lider kadrolar yüklenmişlerdir. Her iki dönemde de, modernleşme anlayışlarını ortaya koymak ve reformların uygulanışındaki tutumu gözler önüne sermek, dönüşümlerin birbirinden uzağa düşmediğinin kanıtı olmaktadır. Eğer her iki dönemde de, kendine özgü bir modernleşme projesi söz konusu olsaydı, aralarında bir kopuşu kabul etmek mümkün olabilirdi. Osmanlı'nın son dönemindeki kadın hareketleri, 1934'de kadar olan dönemi hazırlamıştır. Türk toplumunda, Cumhuriyet dönemlerindeki özellikle toplumsal ve hukuksal değişimlere bakıldığında, bunların Osmanlı'dan itibaren sürdürülen modernleşme çabalarının bir sonucu olduğu görülmektedir.

Bu çalışmada, yoğunluklu olarak işlenmeye çalışılan konu, kadının algılanış tarzı, modernleşme süreçlerindeki yeri ve önemidir. Sorgulama yapılırken, pek çok farklı yaklaşım bulunduğu görülmüş, kadının varlığının nerede başladığı masaya yatırılmış, kadının etkilerinin inkâr edilemeyeceği, ancak ihmal edildiği anlaşılmıştır. Kadının gelişimi ve modernleşme sürecinin işleyişi için, "biri olmadan diğersinin de olmayacağı" kabul edilmiştir. İlerleme sağlanması için, ikisinin de varlığı gerekmektedir. Kadın, modernleşme öncülerinden biri olmakla birlikte, kadının gelişiminin amaç değil, araç olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı'nın son dönemindeki yenileşme hareketlerini takiben, kadının değişimi ve gelişimi "Türk Kadını" için aşılması zor olan birçok eşiğin gerçekleştirilmesini sağlayarak, Cumhuriyet kadını için örnek olmuş, ilham vermiş ve kadınları etkilemiştir. Osmanlı'da kadın, yaşam içinde yer alma projesi için gösterdiği çaba sayesinde, birey olarak sağlam temeller üzerinde varlık gösterebilmiştir. Osmanlı kadınının kendi geleceğini yaratma süreci, Cumhuriyet kadınına ulaşmasıyla son bulmuştur.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, İstanbul, Çan Yayınları, 1962
- AHMAD, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Çeviren: Yavuz Alogan, İstanbul, Kaynak Yayınları, 3. Baskı, 2002
- Ahmet Cevdet Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Cilt:1, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayınları, 2008
- ALTINDAL, Meral, **Osmanlıda Kadın**, İstanbul, Altın Kitaplar Yayınevi, 1994
- ARAT, Necla, **Kadın Sorunu**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980
- Âşık Paşazade, **Osmanoğullarının Tarihi**, Hazırlayanlar: Kemal Yavuz- M.A. Yekta Saraç, İstanbul, Koç Kültür Sanat Tanıtım Yayınları, 2003
- AYDIN, Suavi, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1993
- Balikhane Nazırı Ali Rıza Bey, **Bir Zamanlar İstanbul**, Hazırlayan: Niyazi Ahmet Banoğlu, Tercüman Gazetesi Yayınları, Basım yeri ve tarihi belirtilmemiş
- BAYDAR, Mustafa, **Hamdullah Suphi Tanrıöver ve Anıları**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1968
- BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadele'de Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1986
- BAYKAL, Deniz, **Siyasal Katılma**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970

- BAYKAN, Ayşegül - ÖTÜŞ BASKETT, Belma (Hazırlayanlar), **Nezihe Muhittin ve Türk Kadını (1931)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999
- BAYRAM, Mikail, **Bacıyan-ı Rum**, Konya, Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1987
- BEKİROĞLU, Nazan, **Şair Nigâr Hanım**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Hazırlayan: Ahmet Kuyaş, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 7. Baskı, 2005
- BEŞER, Faruk, **Kadının Çalışması ve Sosyal Güvenliği**, İstanbul, Bilge Yayınları, 2003
- BİLİM, Cahit Yalçın, **Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma**, Eskişehir, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1984
- BOTTOMORE, T. B., **Toplumbilim**, Çeviren: Ünsal Oskay, İstanbul, Der Yayınları, 3. Baskı, Basım tarihi belirtilmemiş
- BULAÇ, Ali, **Modern Ulus Devlet**, İstanbul, İz Yayıncılık, 1995
- BÜYÜKKARCI YILMAZ, Fatma - GENÇTÜRK DEMİRCİOĞLU, Tülay (Hazırlayanlar), **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 1. - 50. Sayılar (Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009
- _____, **Kadınlar Dünyası (1913-1921), 51. - 100. Sayılar (Yeni Harflerle)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009
- CAPORAL, Bernard, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını I**, Çeviren: Ercan Eyüboğlu, Ankara, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999
- _____, Bernard, **Kemalizm ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını II**, Çeviren: Ercan Eyüboğlu, Ankara, Cumhuriyet Gazetesi Yayınları, 1999

Celal Nuri, **Kadınlarımız**, Çeviren: Özer Ozankaya, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993

CİN, Halil, **Mirî Arazi ve Bu Arazinin Özel Mülkiyete Dönüşümü**, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1987

_____, Halil - AKGÜNDÜZ, Ahmet, **Türk Hukuk Tarihi**, Cilt:2, Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1989

ÇAHA, Ömer, **Sivil Kadın**, Ankara, Vadi Yayınları, 1996

ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, İstanbul, Metis Yayınları, 2. Basım, 1996

ÇAYLAK, Adem, **Osmanlı'da Yöneten ve Yönetilen**, Ankara, Kadim Yayınları, 2005

ÇİÇEKLER, Mustafa-ANDI, Fatih (Hazırlayanlar), **Hanımlara Mahsus Gazete (1895-1908)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009

ÇİĞDEM, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2006

ÇİTÇİ, Oya, **Kadın Sorunu ve Türkiye'de Kamu Görevlisi Kadınlar**, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1982

DEMİR, Ömer - ACAR, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Ankara, Adres Yayınları, 6. Baskı, 2005

DEMİRDİREK, Aynur, **Osmanlı Kadınlarının Hayat Hakkı Arayışının Bir Hikâyesi**, Ankara, İmge Kitabevi, 1993

DURAKBAŞA, Ayşe, **Halide Edip, Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2. Baskı, 2002

DÜRDER, Baha (Hazırlayan), **Halide Edib: Hayatı, San'atı hakkında, Kitaplarının Mevzuları ve Metinler**, İstanbul, Çığır Kitabevi, 1940

- EISENSTADT, S. N., **Modernleşme: Başkaldırı ve Değişim**, Çeviren: Ufuk Coşkun, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2007
- ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İstanbul, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1995
- ERGÜL, Teoman, **Bekleyiş ve Zafer**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 2007
- ERTUĞ, Hasan Refik ve diğerleri, **Yeni Türkiye**, İstanbul, Nebioğlu Yayınevi, 1959
- _____, Hasan Refik, **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, 1. Cilt, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1970
- ERTUNÇ, Ahmet Cemil, **Cumhuriyetin Tarihi**, Pınar Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 2005
- Fatma Aliye, **Osmanlı'da Kadın**, Hazırlayan: Orhan Sakin, İstanbul, Bizim Kitaplar Yayınevi, 2009
- GIDDENS, Anthony - PIERSON, Christopher, **Anthony Giddens'le Söyleşiler: Modernliği Anlamlandırmak**, Çevirenler: Serhat Uyurkulak - Murat Sağlam, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001
- _____, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Çeviren: Ersin Kuşdil, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, 2004
- GÖLE, Nilüfer, **Modern Mahrem**, İstanbul, Metis Yayınları, 9. Basım, 2008
- HEPER, Metin, **Türk Kamu Bürokrasisinde Gelenekçilik ve Modernleşme**, İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, 1977
- HODGSON, Marshall G. S., **Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek**, Çevirenler: Ahmet Kanlıdere-Ahmet Aydoğan, İstanbul, Yöneliş Yayınları, 2003
- JELTJAKOV, A.D., **Türkiye'nin Sosyo Politik ve Kültürel Hayatında Basın**, İstanbul, Basın-Yayın Genel Müdürlüğü Yayınları, 1979

- KANDİYOTİ, Deniz, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Yayınları, 1997
- KAPLAN, Leyla, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1998
- KARAL, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VI, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1954
- _____, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, Cilt VIII, Birinci Meşrutiyet ve İstibdat Devirleri 1876-1907, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2. Baskı, 1983
- KARABIYIK BARBAROSOĞLU, Fatma **Modernleşme Sürecinde Moda ve Zihniyet**, İstanbul, İz Yayıncılık, 3. Basım, 2004
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı Modernleşmesi, Çevirenler: Akile Zorlu Durukan-Kaan Durukan**, İstanbul, İmge Kitabevi, 2002
- KOCATÜRK, Utkan (Hazırlayan), **Atatürk ve Türk Devrimi Kronolojisi 1918-1938**, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1973
- KOÇER, Hasan Ali, **Türkiye’de Öğretmen Yetiştirme Problemi (1848-1967)**, Ankara, Yargıçoğlu Matbaası, 1967
- KOLOĞLU, Orhan, **Cumhuriyetin İlk Onbeş Yılı (1923-1938)**, İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2. Baskı, 2002
- KÖKER, Levent, **İki Farklı Siyaset**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1990
- _____, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 10. Baskı, 2007
- KUMAR, Krishan, **Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma: Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları**, Çeviren: Mehmet Küçük, Ankara, Dost Kitabevi Yay., 2. Baskı, 2004

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, Ankara, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2. Baskı, 1991

_____, Şefika, **Emine Semiye**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008

LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çeviren: Metin Kıratlı, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993

LEWIS, Raphaela, **Osmanlı Türkiyesinde Gündelik Hayat**, Çeviren: Mefkûre Poroy, İstanbul, Doğan Kardeş Yayınları, 1973

Mahmud Cevat İbnü'ş Şeyh Nâfi, **Maârif-i Umûmiye Nezâreti Târihçe-i Teşkilât ve İcrââtı -XIX. Asır Osmanlı Maârif Tarihi-**, Hazırlayan: Taceddin Kayaoğlu, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2001

MORALI, Nail, **Mütarekede İzmir, Önceleri ve Sonraları**, İstanbul, Tekin Yayınları, 1976

OKAY, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975

ORAL, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi**, Ankara, Oral Yayınları, 1977

ORTAYLI, İlber, **Osmanlı Toplumunda Aile**, İstanbul, Pan Yayınları, 2000

_____, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, Timaş Yayınları, 26.Baskı, 2008

_____, İlber, **Osmanlı'da Değişim ve Anayasal Rejim Sorunu**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008

ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, **Türk Politik Kültürü**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2. Baskı, 2004

PARLA, Taha, **Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 4. Baskı, 2001

POLAT, Nazım H., **Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti**, Ankara, Kùltür Bakanlığı Yayınları, 1991

SARIBAY, Ali Yaşar, **Modernitenin İronisi Olarak Globalleşme**, İstanbul, Everest Yayınları, 2004

SARICA, Murat, **Siyasal Tarih**, Ar Basım Yayım Dağıtım A.Ş., İstanbul, 2.Baskı, 1983

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü**, Cilt:1, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993

_____, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Gençliği**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004

_____, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 3.Baskı, 2007

SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004

SEVÜK, İsmail Habib, **Tanzimattan Beri**, Edebiyat Tarihi I, İstanbul, Remzi Kitabevi, 6. Baskı, 1944

Şemsettin Sami, **Kadınlar**, Hazırlayan: İsmail Doğan, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1996

TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Der Yayınları, İstanbul, 2. Baskı, 1995

TANSEL, Fevziye Abdullah, **İstiklâl Harbi'nde Mücâhit Kadınlarımız**", Ankara, Atatürk Kùltür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kùltür Merkezi Yayınları, 2. Baskı, 1991

TAYANÇ Füsun - TAYANÇ Tunç, **Dünyada ve Türkiye'de Tarih Boyunca Kadın**, Ankara, Toplum Yayınları, 1977

TOSKA, Zehra, ve diğeri (Hazırlayanlar), **İstanbul Kütüphanelerindeki Eski Harfli Türkçe Kadın Dergileri Bibliyografyası (1869-1927)**, İstanbul, Metis Yayınları, 1993

TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Arba Yayınları, 2. Baskı, 1996

_____, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2.Baskı, 2003

_____, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, Cilt:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 2.Baskı, 2007

ÜÇÖK, Coşkun, **Türk Hukuk Tarihi Dersleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 5.Baskı, 1972

YARAMAN, Ayşegül, **Türkiye'de Kadınların Siyasal Temsili (1935-1999)**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1999

YILMAZ KOCA, Kadriye, **Osmanlı'da Kadın ve İktisat**, İstanbul, Beyan Yayınları, 1998

YURDSEVER ATEŞ, Nevin, (Hazırlayan), **Yeni Harflerle Kadın Yolu/Türk Kadın Yolu (1925 - 1927)**, İstanbul, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı Yayınları, 2009

ZİHNİOĞLU, Yaprak, **Kadınsız İnkılap: Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadın Birliği**, İstanbul, Metis Yayınları, 2003

MAKALELER

ABADAN UNAT, Nermin, "Söylemden Protesto ya da Türkiye'de Kadın Hareketinin Dönüşümü", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Editör: Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.323-336

- ARIKAN, Gülay, "Osmanlılar'da, Tanzimat Dönemi'nde Kadınlarla İlgili Gelişmeler", **Tanzimatın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu** (Ankara: 31 Ekim-3 Kasım 1989), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1989, ss.323-329
- AŞA, Emel, "1869-1923 Yılları Arasında Yayınlanan Türk Kadın ve Aile Dergileri", **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Cilt:3, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1992, ss.966-978
- AYDIN, Hakan, "Kadın (1908-1909): Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi Üzerine Bir İnceleme", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı:22 (2009), ss.147-156
- BERİŞ, Hamit Emrah, "Moderniteden Postmoderniteye", **Siyaset**, Editör: Mümtaz'er Türköne, Ankara, Lotus Yayınları, 5. Baskı, 2006, ss.483-521
- BERKTAY, Fatmagül "Türkiye'de 'Kadınlık Durumu' ", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss.757-767
- CEBECİOĞLU, Ethem, "Bacıyan-ı Rum", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.415-417
- ÇAKIR, Serpil, "Osmanlı Müdâfaa-ı Hukuk-u Nisvan Cemiyeti", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:66, (1989), ss.16-21
- _____, Serpil, "Osmanlı Kadın Dernekleri", **Toplum ve Bilim Dergisi**, Sayı:53, (1991), ss.139-156
- _____, Serpil, "XX. Yüzyılın Başında Kadın ve Aile Dernekleri ve Nizâmnemeleri" , **Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi**, Cilt:3, Ankara, Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, 1992, ss.988-1012

- _____, Serpil, "Türkiye'de Feminizmin Dünü ve Bugünü", **Yüzyıl Biterken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:13, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss.750-756
- _____, Serpil, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan-Nezihe Muhittin", **Toplumsal Tarih Dergisi**, Sayı:46, (1997), ss.6-14
- ÇAYLAK, Adem - ÇELİK, Adem, "Osmanlı ve Cumhuriyet Modernleş(tir)mesinde Tarih, Din ve Etnisite Algısı", **Osmanlı'dan İkibinli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, Editörler: Adem Çaylak ve diğerleri, Ankara, Savaş Yayınları, 2009, ss.93-133
- DURAKBAŞI, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu", **Tarih ve Toplum**, Sayı:51, (1988), ss.39-43
- DURAKBAŞA, Ayşe, "Cumhuriyet Döneminde Modern Kadın ve Erkek Kimliklerinin Oluşumu: Kemalist Kadın Kimliği ve 'Münevver Erkekler' ", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Editör: Ayşe Berktaş Hacimirzaoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.29-50
- DURSUN, Davut, "Türk Siyasal Hayatında Klasik/Geleneksel Sistemden Modern Sisteme Geçiş Çabaları", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.581-592
- ESKİ, Mustafa, "İlk Kadın Mitingi", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, ss.33-46
- GÖKALP, Ziya, "Kadınla erkeğin Müsaviliği", 3 Temmuz 1339 (1923), S:1162-45, **Yeni Türkiye Gazetesi**, Ziya Gökalp, **Makaleler IX**, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, ss.63-66
- _____, Ziya, "Türk Ailesi", 27 Mayıs 1340 (1924), S.21, **Cumhuriyet Gazetesi**, Gökalp, **Makaleler IX**, Hazırlayan: Şevket Beysanoğlu, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1980, ss.120-124

- GÜL, Muhittin, "Milli Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız", **Kastamonu'da İlk Kadın Mitingi'nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1996, ss.47-58
- GÜVEN, İsmail, "Ahmet Rıza'nın Kadın Eğitime İlişkin Görüşleri", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt:31, Sayı:1, (1998), ss.147-161
- GÜZEL, Mehmet Şehmus, "İzmir İktisat Kongresi'nde Kadınlar", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss.1194-1195
- HABERMAS, Jürgen, "Modernlik: Tamamlanmamış Bir Proje", **Postmodernizm**, Hazırlayan: Necmi Zeka, İstanbul, Kıyı Yayınları, 2.Baskı, 1994, ss.31-44
- HUFTON, Olwen, "Kadınlar, İş ve Aile", **Kadınların Tarihi**, Cilt:3, Editörler: Natalie Zemon Davis-Arlette Farge, Çeviren: Ahmet Fethi, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2005, ss.25-52
- İNSEL, Ahmet, "Giriş", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2006, ss.17-27
- KADIOĞLU, Ayşe, "Cumhuriyet Kadını: Vatandaş mı, Birey mi?", **Varlık Dergisi**, Sayı:1069, (1996), ss.12-14
- _____, Ayşe, "Cinselliğin İnkarı: Büyük Toplumsal Projelerin Nesnesi Olarak Türk Kadınları", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Editör: Ayşe Berktaç Hacimirzaoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.89-100
- KAPLAN, Leyla, "II.Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadınlarının Özgürleşme Hareketi", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.466-473
- KARPAT, Kemal H., "Etnik Kimlik ve Ulus-Devletlerin Oluşumu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.17-34

- KIRKPINAR, Leyla, "Türkiye'de Toplumsal Değişme Sürecinde Kadın", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Ed. Ayşe Berktaş Hacımiraçoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.13-28
- KURAT, Yuluğ Tekin, "Çok Milletli Bir Ulus Olarak Osmanlı İmparatorluğu", **Osmanlı Ansiklopedisi**, Cilt:4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, ss.217-222
- MARDİN, Şerif, "19. yy'da Düşünce Akımları ve Osmanlı Devleti", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, ss.342-351
- _____, Şerif, "Batıcılık", **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 17. Baskı, 2007, ss.9-19
- _____, Şerif, "Türkiye: Bir Ekonomik Kodun Dönüşümü", Çeviren: Levent Köker, **Türk Modernleşmesi**, Makaleler 4, Derleyenler: Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yayınları, 17. Baskı, 2007, ss.193-235
- _____, Şerif "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", Şerif Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, Makaleler 1, Der. Mümtaz'er Türköne-Tuncay Önder, İstanbul, İletişim Yay., 15. Bs., 2008, s.35-77
- MERİÇ, Nevin, "Kadında Meydana Gelen Değişimlerin Tarihselliğinden Birkaç Kesit", **Osmanlıdan Cumhuriyete Kadının Tarihi Dönüşümü**, Editör: Yıldız Ramazanoğlu, İstanbul, Pınar Yayınları, 2000, ss.53-79
- Namık Kemal, "Maarif", 4 Temmuz 1872, no:16, İbret Gazetesi, **Namık Kemal ve İbret Gazetesi**, Hazırlayan: Mustafa Nihat Özön, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1997, ss.95-99
- SAKTANBER, Ayşe, "Kemalist Kadın Hakları Söylemi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:2, Kemalizm, Editör: Ahmet İnel, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı, 2006, ss.323-334

- SÜMER, Tülin, "Türkiye'de İlk Defa Kurulan Kadınları Çalıştırma Derneği", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Cilt:2, Sayı:10, (1968), ss.59-62
- TEKELİ, Şirin, "Türkiye'de Kadının Siyasal Hayattaki Yeri", **Türk Toplumunda Kadın**, Derleyen: Nermin Abadan Unat, İstanbul, Türk Sosyal Bilimler Derneği ve Araştırma, Eğitim ve Ekin Yayınları, 2. Baskı, 1982, ss.375-396
- _____, Şirin, "Kadın", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt:5, İstanbul, İletişim Yayınları, 1996, ss.1190-1204
- TOSKA, Zehra, "Cumhuriyetin Kadın İdeali: Eşiği Aşanlar ve Aşamayanlar", **75 Yılda Kadınlar ve Erkekler**, Editör: Ayşe Berktaç Hacımiraçoğlu, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 1998, ss.71-88
- _____, Zehra - DAVAZ MARDİN, Aslı, "Kadın Dergileri", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 2.Baskı, 2003, ss.344-347
- TÜRK, H. Bahadır, "İdeoloji", **Siyaset**, Editör: Mümtaz'er Türköne, Ankara, Lotus Yayınları, 6. Baskı, 2007, ss.105-145
- UĞURCAN, Sema, "Tanzimat Devrinde Kadının Statüsü", **150. Yılında Tanzimat**, Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, ss.497-510
- ÜNÜVAR, Süleyman, "Milli Mücadele Döneminde Çalışma Hayatı ve Ekonomi", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.128-136
- VAN OS, Nicole, "Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt:14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, ss.133-145

_____, Nicole A.N.M., "Osmanlı Müslümanlarında Feminizm", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce**, Cilt:1, Tanzimat ve Meşrutiyetin Birikimi, Editör: Mehmet Ö. Aklan, İstanbul, İletişim Yayınları, 7.Baskı, 2006, ss.335-347

TEZLER

ŞEYDA, Arzu, "Hanımlara Mâhsus Gazete (101-200) Seçilmiş Metinler", Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. A. Fikret Kılıç, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003

ÖZGEÇMİŞ

- 1977 Edirne ilinde doğdu.
- 1988 Edirne Mustafa Necati İlkokulu'nu bitirdi.
- 1991 Edirne Karaağaç İlköğretim Okulu'nu tamamladı.
- 1994 Edirne Birinci Murat Lisesi'ni bitirdi.
- 1999 Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü'nden mezun oldu.
- 2008 Kars Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalında
Yüksek Lisans sınavını kazandı.